

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΟ·Ι·ΣΤΟΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΩΣ ΤΟ 1912

ΕΠΟΠΤΗΣ - ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ
ΑΠΟΣΤ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, ΑΡ. 63
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1983

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΩΣ ΤΟ 1912

**ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 1982-1985**

<i>Πρόεδρος:</i>	Κωνσταντίνος Βαβούσκος
<i>Αντιπρόεδρος:</i>	Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάρος
<i>Γεν. Γραμματέας:</i>	Χρίστος Λαμπτρινός
<i>Ταμίας:</i>	Αθανάσιος Κωνσταντινίδης
<i>Έφορος Βιβλιοθήκης:</i>	Απόστολος Βακαλόπουλος
<i>Σύμβουλοι:</i>	Κωνσταντίνος Χουλιβάτος Ιωάννης Αγγελίδης Ανδρέας Βαβρίτσας Λεωνίδας Λιάκος

**ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ 2006-2009**

<i>Πρόεδρος:</i>	Νικόλαος Μέρτζος
<i>Αντιπρόεδρος:</i>	Χαράλαμπος Παπαστάθης
<i>Γεν. Γραμματέας:</i>	Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλά
<i>Ταμίας:</i>	Θεόδωρος Δαρδαβέσης
<i>Έφορος Βιβλιοθήκης:</i>	Ιωάννης Κολιόπουλος
<i>Σύμβουλοι:</i>	Κωνσταντίνος Βαβούσκος Βασίλειος Πάππας Αθανάσιος Καραθανάσης Χαράλαμπος Νάσλας

© Copyright: ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Α΄ ΕΚΔΟΣΗ: ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1983
ISBN: 978-960-7265-73-9

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΟ·Ι·ΣΤΟΡΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΩΣ ΤΟ 1912

ΕΠΟΠΤΗΣ - ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ
ΑΠΟΣΤ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΧΟΡΗΓΟΣ Β' ΕΚΔΟΣΕΩΣ
ΝΑΟΥΜ ΜΠΑΜΠΑΤΑΚΑΣ
ΕΚ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, ΑΡ. 63
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2007

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ Β' ΕΚΔΟΣΗ

Επισκεπτόμενος, για πολλοστή φορά, την 29η Οκτωβρίου 1980, την προσφιλή του Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών ο τότε Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής είχε προτείνει να εκδοθεί μια *Iστορία της Μακεδονίας από τα προϊστορικά χρόνια ως το 1912* σε ένα σύντομο, έγκυρο και ελκυστικό Εγκόλπιο που θα αποτελούσε κοινόν κτήμα όλων των Ελλήνων.

Εξ αποτελέσματος σήμερα καθίσταται προφανές ότι ο επιφανής Μακεδών εθνικός ηγέτης και Αναμορφωτής είχε προβλέψει όσα, μετά δέκα έτη, επήλθαν και επεδίωκε συστηματικά να υπερασπισθεί τη γενέτειρά του Μακεδονία. Γι' αυτό, άλλωστε, ενίσχυσε αποφασιστικά την αρχαιολογική έρευνα τόσο στη Βεργίνα υπό τον αείμνηστο καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο όσο και στο Δίον υπό τον καθηγητή Δημήτρη Παντερμαλή.

Καρπός εκείνης της προτάσεώς του είναι το ανά χείρας έργο, το οποίο η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών εξεπόνησε και το 1983 έθεσε σε κυκλοφορία υπό την εποπτεία και τον συντονισμό του Εφόρου της Βιβλιοθήκης της καθηγητού Αποστόλου Κ. Βακαλοπούλου. Εταίροι, επίσης, είναι όλοι οι συγγραφείς του, κορυφαίοι μάλιστα επιστήμονες στο αντικείμενο που έκαστος διαπραγματεύεται ανά κεφάλαιο:

Απόστολος Βακαλόπουλος (1909-2000). Καθηγητής Ιστορίας της Νεοτέρας Ελλάδος του Α.Π.Θ. Συγγραφέας πολλών σπουδαίων έργων για τη Μακεδονία και τη Θεσσαλονίκη: *Iστορία της Μακεδονίας (1321-1833)*, *Iστορία της Θεσσαλονίκης (321 π.Χ. -1354)*. Μέλος και Αντιπρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ε.Μ.Σ. Επόπτης-συντονιστής του 8 παρόντος έρ-

γου.

Κωνσταντίνος Βαβούσκος (1921-). Νομικός. Καθηγητής Αστικού Δικαίου του Α.Π.Θ. Αντεπιστέλλον Μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Πρόεδρος της Ε.Μ.Σ. (1976-2006) και συγγραφέας πολλών ιστορικών μελετών για το *Μακεδονικό Ζήτημα* και τον *Μακεδονικό Αγώνα*.

Ανδρέας Βαβρίτσας (1914-). Αρχαιολόγος. Έφορος Αρχαιοτήτων. Πραγματοποίησε ανασκαφές στην Έδεσσα και τη Μεσήμβρια της Θράκης και συνέγραψε μελέτες αρχαιολογικού ενδιαφέροντος για τη Μακεδονία και τη Θράκη. Μέλος και Αντιπρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ε.Μ.Σ. για πολλά χρόνια.

Γεώργιος Ι. Θεοχαρίδης (1911-1991). Ιστορικός. Καθηγητής της Βυζαντινής Ιστορίας και Πρύτανης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Συνέγραψε μελέτες επικεντρωμένες στη Μακεδονία κατά την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Κύριο έργο του η *Ιστορία της Μακεδονίας κατά τους μέσους χρόνους* (285-1354).

Δημήτριος Κανατσούλης (1907-1989). Ιστορικός. Καθηγητής της Αρχαίας Ιστορίας στο Α.Π.Θ. Το επιστημονικό και συγγραφικό του έργο επικεντρώνεται στην ιστορία της Μακεδονίας και της Θράκης κατά τη διάρκεια των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.

Ευάγγελος Κωφός (1934-). Δρ. Ιστορίας του πανεπιστημίου του Λονδίνου και πρώην Εμπειρογνώμων του Υπουργείου Εξωτερικών για τα βαλκανικά θέματα. Συνέγραψε πολλά βιβλία και μελέτες για την ιστορία και τις σύγχρονες εξελίξεις των Βαλκανίων και ιδιαίτερα της Μακεδονίας.

Δημήτριος Παντερμαλής (1940-). Αρχαιολόγος. Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας στο Α.Π.Θ. Διετέλεσε και Βουλευτής Επικρατείας. Κύριο έργο του η ανασκαφή του Δίου Πιερίας, της ιερής πόλης των Μακεδόνων. Συγγραφέας πολλών αρχαιολογι-

κών μελετών και Πρόεδρος του Οργανισμού Ανεγέρσεως του Νέου Μουσείου Ακροπόλεως των Αθηνών.

Δημήτριος Σαμσάρης (1944-). Ιστορικός-Αρχαιολόγος. Καθηγητής Ρωμαϊκής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Θράκης. Οι έρευνες και το συγγραφικό του έργο επικεντρώνονται στην ιστορική γεωγραφία της Μακεδονίας και της Θράκης κατά την ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα.

Μαρία Σιγανίδου (1928-1995). Αρχαιολόγος. Έφορος Αρχαιοτήτων. Πραγματοποίησε πολυετείς ανασκαφές στην Πέλλα και συνέγραψε αρχαιολογικού ενδιαφέροντος κυρίως για την Πέλλα και την περιοχή της.

Δημήτριος Σπ. Τσαφαράς (1935-). Φιλόλογος. Επιστημονικός Συνεργάτης της Ε.Μ.Σ.

Τους αρμόζει ο σεβασμός και η ευγνωμοσύνη όλων των Ελλήνων. Έξι εξ αυτών, εντωμεταξύ, απεβίωσαν. Προσευχόμεθα να τους ανταμείβει ο Θεός κατά τα έργα τους και έχουμε τη βεβαιότητα ότι αναπαύονται ήρεμοι στην αγκάλη της μακεδονικής γης.

Το συγκεκριμένο έργο προκάλεσε τόσο μεγάλο ενδιαφέρον ώστε σύντομα εξαντλήθηκαν όλα τα αντίτυπά του. Επανακυκλοφορεί χάρις στον πρεσβύτη Κύριο Ναούμ Μπαμπατάκα, επίτιμο δικηγόρο Θεσσαλονίκης, αυτόχθονα Μακεδόνα εκ Μοναστηρίου, ο οποίος πρόθυμα καλύπτει όλη την δαπάνη της β' εκδόσεως αυτού και έξι ακόμη σημαντικών έργων για τη Μακεδονία μας. Τον ευχαριστούμε θερμά.

Θεσσαλονίκη, Ιούλιος 2007

*Νικόλαος I. Μέρτζος
Πρόεδρος
Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών*

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν ἀσχολεῖται ἀπὸ τῆς
ἰδρύσεως της μὲ τὰ θέματα, τὰ ὅποια ἀνάγονται εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ
τὴν ἐν γένει ἐμφάνισιν τῆς Μακεδονίας. Πρός τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἔχει
ἐκδώσει πολλὰ ἔργα καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, καὶ ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ
Ιδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, τὸ ὅποιον αὐτὴ ἴδρυσε
καὶ τὸ ὅποιον ὑπῆρξεν ἐν ἀπὸ τὰ ἐπιστημονικά της τμῆματα.
Ἐπειδὴ ὅμως τὰ ἔργα αὐτά, ὡς γενικὰ μὲν καὶ συνεπῶς ὡς δγκώδη
δὲν εἶναι εὐκόλως προσιτὰ εἰς τοὺς πολλούς, ὡς εἰδικὰ δὲ δὲν εἶναι
προσιτὰ εἰς τοὺς μὴ εἰδικούς, ἡ Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν
ἀπεφάσισε, ἀνταποκρινομένη καὶ εἰς ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν τοῦ
Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνου Καραμανλῆ, ὁ ὅποιος
ἐπιδεικνύει πάντοτε ζωηρότατον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς
ἰδιαιτέρας του Πατρίδος Μακεδονίας, νὰ προβῇ εἰς τὴν ἔκδοσιν
ἔργου περὶ τῆς Ἰστορίας τῆς Μακεδονίας, τὸ ὅποιον, χωρὶς νὰ
χάσῃ ἀπολύτως τίποτε ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικήν του ἀξίαν, νὰ εἶναι
σύντομον, συγχρόνως περιεκτικὸν καὶ ἀπλοῦν, ὥστε νὰ εἶναι
προσιτὸν ὅχι μόνον εἰς τοὺς ἐπιστήμονας καὶ τοὺς ἐν γένει
ἀσχολουμένους μὲ τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν ἱστορίαν της γενικώτε-
ρον, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλους ὅσοι θέλουν νὰ ἀσχοληθοῦν ἢ ἀπλῶς
ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν Μακεδονίαν μας.

Τὸ ἔργον αὐτὸν ἀπευθύνεται ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰς πάντα
φιλαναγνώστην καὶ μή, διότι ἡ Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν
ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίσουν ὅλοι οἱ Ἕλληνες (ἀλλὰ καὶ οἱ ξένοι) τὴν
Μακεδονίαν μας.

Τὸ ἔργον αὐτό, τὸ ὄποιον παραδίδομεν εἰς τὸ κοινόν, εἶναι συνεργασία εἰδικῶν ἐπὶ τοῦ θέματος ἐπιστημόνων καὶ καθηγητῶν Πανεπιστημίων. Τὸν συντονισμὸν καὶ τὴν ἐποπτείαν τοῦ ὅλου ἔργου ἀνέλαβε προθύμως ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ἀπόστολος Βακαλόπουλος. Φέρει λοιπὸν τὴν σφραγίδα τῆς ἐπιστήμης τῆς πλέον νεωτέρας καὶ καλύπτεται ἀπὸ τὸ γνωστὸν κῦρος τῶν συγγραφέων της. Ἡ Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν εἶναι σωματεῖον ἐπιστημονικὸν καὶ ὅλαι αἱ ἐκδόσεις τῆς εἶναι εὐρύτατα διαδεδομέναι, διότι φέρουν τὴν σφραγίδα τῆς ἐπιστήμης. Εἰς τὸ πλαίσιον αὐτῆς τῆς δραστηριότητός της ἐντάσσεται καὶ ἡ παροῦσα ἐκδοσις, ἡ ὄποια διαγράφει μὲ τὴν καθαρότητα τῆς ἀληθείας τὴν ίστοριαν τῆς Μακεδονίας. Τὸ ὅτι αὐτὴν ἡ ίστορία εἶναι ἑλληνική, δὲν εἶναι πταισμα ἰδικόν μας, ἀλλὰ τῶν προγόνων μας, οἱ ὄποιοι ἦσαν καὶ ἥθελησαν νὰ εἶναι Ἑλλήνες καὶ οἱ ὄποιοι πάντοτε ἐπρομάχησαν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Είμαι βέβαιος ὅτι ἡ ἐκδοσις αὐτὴ θὰ ἀποβῇ πολλαπλῶς χρήσιμος δι’ ὅλους καὶ πρὸ παντὸς δι’ ἑκείνους, οἱ ὄποιοι πραγματικὰ θέλουν νὰ κατατοπισθοῦν ἐπὶ τῶν προβλημάτων τῆς Μακεδονίας καὶ νὰ διακρίνουν τὴν ιστορικὴν ἀλήθειαν περὶ αὐτῆς.

Εἰς ὅλους τοὺς διακεκριμένους ἐπιστήμονας, οἱ ὄποιοι συνειργάσθησαν μὲ προθυμίαν καὶ ἀγάπην εἰς τὴν ἐκδοσιν αὐτὴν ἐκφράζω τὰς θερμὰς εὐχαριστίας τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. "Ολοι αὐτοὶ πρέπει νὰ εἶναι βέβαιοι ὅτι τὴν προθυμίαν καὶ τὴν ἀγάπην των προσέφεραν εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ ὅτι καὶ εἰς αὐτούς, ὅπως εἰς ὅλους γενικῶς τοὺς μαχητὰς τῆς Μακεδονίας, δικαίως θὰ ἀναφέρεται τὸ ὑπεράνω ἐποχῶν ἐγκώμιον τοῦ Πολυβίου: «Τίνος καὶ πηλίκης τιμῆς ἀξιοῦσθαι Μακεδόνας, οἱ τὸν πλείω τοῦ βίου χρόνον οὐ παύονται διαγωνιζόμενοι πρὸς τοὺς βαρβάρους ὑπὲρ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἐλευθερίας».

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΝ. ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ

Πρόεδρος
Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
<i>ΑΡΧΑΙΑ ΕΠΟΧΗ</i>	
Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΣΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΧΡΟΝΙΑ	11
<i>Δημ. Κανατσούλη</i>	
Ο ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΕΚΛΑΤΙΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΣ	49
<i>Αποστ. Ε. Βακαλοπούλου</i>	
Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ	52
<i>Δημ. Σαμσάρη</i>	
ΑΡΧΑΙΑ ΕΔΕΣΣΑ	62
<i>Ανδρέα Βαβρίτσα</i>	
ΒΕΡΓΙΝΑ	69
<i>Μαρίας Σιγανιδού</i>	
ΠΕΛΛΑ	76
<i>Μαρίας Σιγανιδού</i>	
ΔΙΟΝ	82
<i>Δημ. Παντερμαλῆ</i>	

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΣΤΑ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ
(285-1354)

91

Γ. I. Θεοχαρίδη

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

134

'Αποστ. E. Βακαλοπούλου

ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΒΑΣΗ
ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ (1821-1829)

141

'Αποστ. E. Βακαλοπούλου

ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
(1830-1878)

165

Συνεργασία Εύαγ. Κωφοῦ - Δημ. Σπ. Τσαφαρᾶ

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ

176

Κωνστ. Άν. Βαβούσκου

ΑΡΧΑΙΑ ΕΠΟΧΗ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΣΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΧΡΟΝΙΑ

1. Ἡ Μακεδονία ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια ώς τὸν Ε' π.Χ. αἰώνα

Ἡ Μακεδονία στοὺς ἀρχαίους χρόνους περιλάμβανε δλα τὰ ἐδάφη τῆς σημερινῆς Ἑλληνικῆς Μακεδονίας καὶ τὶς περιοχὲς τοῦ Μοναστηρίου, τοῦ Τσεπικόβου, τοῦ Περλεπὲ καὶ τοῦ Μοριχόβου τῆς γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας. Ἀπὸ γεωγραφικὴ καθαρὰ ἄποψη διακρινόταν σὲ τρία μεγάλα γεωγραφικὰ διαμερίσματα· τὴν Ἀνω Μακεδονία, τὴν Κάτω Μακεδονία καὶ τὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία, ποὺ ὑποδιαιρούνταν στὶς λεγόμενες φυλετικὲς χῶρες (= διοικητικὲς ὑποδιαιρέσεις). Ἡ Ἀνω Μακεδονία περιλάμβανε ἔξι τέτοιες χῶρες: τὴν Ἐλιμιώτιδα (ἢ Ἐλίμεια), τὴν Ὁρεστίδα, τὴν Ἔορδαία, τὴν Λυγκηστίδα, τὴν Πελαγονία καὶ τὴ Δερρίοπο. Ἡ Κάτω Μακεδονία περιλάμβανε πέντε χῶρες: τὴν Βοττιαία, τὴν Ἀλμωπία, τὴν Πιερία, τὴν Ἀμφαξῖτιν καὶ τὴ Μυγδονία· καὶ ἡ Ἀνατολικὴ Μακεδονία ἔξι χῶρες: τὴν Κρητωνία, τὴ Βισαλτία, τὴ Σιντική, τὴν Ὀδομαντική, τὴν Ἅδωνίδα καὶ τὴν Πιερίδα.

Ἡ συστηματικὴ ἔρευνα τῆς προϊστορικῆς Μακεδονίας ἀρχισε μόλις τὰ τελευταῖα χρόνια μὲ τὶς ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφὲς πού γίνονται συνεχῶς. Ἡ προϊστορία τῆς περιλαμβάνει μιὰ περίοδο πάνω ἀπὸ δύο χιλιάδες χρόνια καὶ φτάνει ὡς τὰ μέσα τῆς 4ης π.Χ. χιλιετίας. Ἡ περίοδος αὐτή, ὡς τὴν ἐμφάνιση τῶν Μακεδόνων ἡ καλύτερα τὴ δωρικὴ εἰσβολὴ στὶς Ἑλληνικὲς χῶρες, ὑποδιαιρεῖται ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολόγους στὶς

έξης μικρότερες περιόδους: στή νεολιθική, τή χαλκολιθική, τήν παλαιότερη έποχή του χαλκού και τή μεταγενέστερη.

α) Ή νεολιθική έποχή διακρίνεται στή νεολιθική I (3500-2500 π.Χ.) και στή νεολιθική II (2500-2000 π.Χ.). Ο πολιτισμός της νεολιθικής I ήταν δημιούργημα τῶν ἀνθρώπων τῆς Μεσευρώπης, που κατέβηκαν στή Μακεδονία ἀπό τοὺς φυσικοὺς δρόμους και οἱ ὄποιοι προσαρμόστηκαν στὸ καινούργιο περιβάλλον και ἄρχισαν νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀλιεία, τὸ κυνήγι, τή γεωργία και τήν κτηνοτροφία. Οἱ κατοικίες τους, ποὺ στήν ἀρχή ήταν καλύβες ἀπό καλάμια και λάσπη κι ἀργότερα ἀπό τοῦβλα ψημένα και σὲ σχῆμα ὀρθυγώνιο, δὲν βρίσκονταν, δπως διαπιστώνεται ἀπό τὰ εὑρήματα, σὲ ύψωματα και λόφους, ἀλλὰ στὶς κοιλάδες και στὶς πεδιάδες, πράγμα ποὺ φανερώνει εἰρηνική διαβίωση.

Ο νεολιθικός I πολιτισμός διακόπτεται στὰ μέσα τῆς 3ης χιλιετίας μὲ τὴν εἰσβολὴν μικρασιατικῶν λαῶν, ποὺ ἤδη γύρω στὰ 3000 π.Χ. εἶχαν καταλάβει τή Νότια και Κεντρική Ἑλλάδα και τὰ νησιά ἀνάμεσα στή Μικρὰ Ἀσία και τήν Ἑλλάδα. Ο νεολιθικός II πολιτισμός σὲ σύγκριση μὲ τὸν προηγούμενο παρουσιάζει διπισθοδρόμηση καὶ σημαντικές κοινωνικές μεταβολές. Ή τέχνη τῶν ἀγγείων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς είναι κατώτερη ἀπό τῆς προηγούμενης. Ο πληθυσμός, μὴ βρίσκοντας ἀσφάλεια στοὺς ἀνοιχτοὺς τόπους, ἀναγκάζεται νὰ ὁργώσει τὶς κατοικίες του.

β) Ή ἀρχὴ τῆς χαλκολιθικῆς ἐποχῆς (2000-1580 π.Χ.) συμπίπτει μὲ τὴν κάθοδο τῶν Ἑλληνικῶν φύλων, ποὺ κατέβηκαν ἀπό βορρά και εἰσέβαλαν στή Μακεδονία και τή Θεσσαλία, δπου ὑπέταξαν τοὺς προελληνικοὺς πληθυσμοὺς ἢ τοὺς ἀπώθησαν στὶς περιφερειακές περιοχές. Τὴν ἐποχὴ αὐτή διαδίδεται ὅλο και περισσότερο ἡ χρήση του χαλκοῦ, χωρὶς νὰ ἔκτοπισθεῖ δῆμως ὀριστικὰ ἡ χρήση του λίθου. Περιορισμένη είναι ἡ χρήση του ὀρειχάλκου, ἡ ὄποια παραμένει ὡς τὰ μέσα του 15ου

αιώνα. Ἐξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι, κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, ἡ Μακεδονία ἀναπτύσσει σχέσεις μὲ τὶς γειτονικές της χῶρες πρὸς βορρά καὶ νότο, καθὼς καὶ μὲ τὴ ΒΔ Μ. Ἀσία, δηλαδὴ τὴν Τροία.

γ) Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν νεολιθικὴν στὴν ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ (1500-1400 π.Χ.) ἔγινε βαθμιαῖα. Ἐπίσης, βαθμιαία ὑπῆρξε καὶ ἡ ἐπικράτηση τοῦ ὁρειχάλκου τὴν ἐποχὴν αὐτήν, ἀφοῦ τὰ πρῶτα 130 χρόνια κυριαρχοῦσε ὁ ἀπλός χαλκός. Μόλις στὰ μέσα τοῦ 15ου π.Χ. αἰώνα, μὲ τὴν ἐξάπλωση τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ στὴ Θεσσαλία καὶ Μακεδονία, ἐπικράτησε τελικά ὁ ὁρείχαλκος. Τὴν ἐπίδραση τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ στὴ Μακεδονία μαρτυροῦν δχι μόνο τὰ μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα ποὺ βρέθηκαν στὸ μακεδονικὸ ἔδαφος (τοῦμπες), ἀλλὰ καὶ τὰ ἄφθονα ἐγχώρια ἀγγεῖα, ποὺ φανερὰ μιμοῦνται τὰ μυκηναϊκά, ἀν καὶ κάπως ἀτεχνά.

δ) Στὴ μεταγενέστερη ἐποχὴ τοῦ χαλκοῦ (1400-1200 π.Χ.) παρατηροῦμε, κυρίως κατὰ τὸν 13ο αἰώνα ἡ στὶς ἀρχὲς τοῦ ἐπόμενου, σημαντικές μεταβολές: οἱ πληθυσμοί, ποὺ εἶχαν κατοικίες κοντά στὶς τοῦμπες, μετατοπίζονται σὲ ἐπιπεδοειδή ὑψώματα (οἱ ἀρχαιολόγοι τὰ λένε τράπεζες), σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὶς τοῦμπες, ἥ συνδέονται μὲ αὐτές. Ἡ μετακίνηση αὐτὴ τῶν κατοίκων σὲ πιὸ ὀχυρὰ μέρη θεωρεῖται ως ἀποτέλεσμα τῆς Δωρικῆς εἰσβολῆς, ποὺ εἶχε ἀρχίσει στὴ Βόρεια Ἑλλάδα. Συνέπεια τῆς εἰσβολῆς αὐτῆς ἦταν καὶ ἡ κατάρρευση τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τὸ τέρμα τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου. Μαζὶ μὲ τοὺς Δωριεῖς ἐμφανίζονται καὶ οἱ Μακεδόνες, οἱ ὀποῖοι οὐ ποτάσσουν τοὺς παλαιότερους πληθυσμούς.

Οἱ Μακεδόνες ἀνήκουν στοὺς Δωριεῖς μὲ τοὺς ὅποίους τοὺς συναντοῦμε στὰ τέλη τῆς 2ης χιλιετίας στὴν περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὴν Πίνδο. Εἶχαν τὶς ἵδιες στρατιωτικές καὶ πολιτικές ἀρετές μὲ τοὺς νότιους Ἕλληνες: ἔδειξαν τὴν ἴδια

προσαρμοστική ικανότητα γιατί έναν άνωτερο πολιτισμό, τὸν Ἑλληνικό, τὸν ὃποιο καὶ διέδωσαν σὲ δῆλο τὸν κόσμο· εἶχαν τὴν ἕδια θρησκεία καὶ διαμόρφωσαν τοὺς θεσμοὺς καὶ τὸ καθεστώς τους, ὅπως καὶ οἱ ἀρχέγονες Ἑλληνικὲς κοινωνίες· μιλοῦσαν διάλεκτο Ἑλληνική, πιθανῶς συγγενική μὲ τῇ θεσσαλικῇ καὶ εἶχαν ἀνέκαθεν Ἑλληνικὰ ὄνόματα.

Μετὰ τὴν κάθοδο τῶν Ἰλλυριῶν καὶ ἄλλων λαῶν κατὰ τὴν 12η ἥ τὴν 11η ἑκατονταετία π.Χ. οἱ Δωριεῖς, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν λαῶν αὐτῶν, κατέβηκαν στὸν νότο, καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τους ἐγκαταστάθηκε στὴν Πελοπόννησο, ἐνῷ οἱ Μακεδόνες ἀκολούθησαν ἄλλο δρόμο καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴ Δυτικὴ Μακεδονία. Στοὺς ιστορικοὺς χρόνους διακρίνουμε ἐκεῖ τὰ ἔξις φύλα: τοὺς Ἐλιμιδτες, τοὺς Ὀρέστες καὶ τοὺς Λυγκηστές.

Στὶς ἀρχές τοῦ 7ου π.Χ. αἰώνα ἔνα ἀπὸ τὰ φύλα αὐτὰ ἦλθε στὴν Κάτω Μακεδονία καὶ κατέλαβε τὴ φρυγικὴ Ἐδεσσα καὶ κοντὰ σ' αὐτὴν ἴδρυσε τὶς ὁχυρὲς Αίγες, ποὺ νεώτεροι ἐρευνητὲς τὶς τοποθετοῦν στὴ σημερινὴ Βεργίνα, ὅπου βρέθηκαν βασιλικοὶ τάφοι. Τὶς Αίγες ἔκανε πρωτεύουσα καὶ ὄρμητήριο γιὰ τὶς παραπέρα κατακτήσεις του. Ἰδρυτὴς καὶ ἀρχηγέτης τῆς δυναστείας τοῦ φύλου αὐτοῦ, τῶν Ἀργεαδῶν, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπίσημη μακεδονικὴ παράδοση, γνωστὴ καὶ στὸν Ἡρόδοτο καὶ στὸν Θουκυδίδη, ἡταν ὁ Περδίκκας Α'. Δυστυχῶς ὅμως ὅλη αὐτὴ ἥ περιόδος ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ κράτους ὡς τὸ τέλος τοῦ 6ου π.Χ. αἰώνα, δηλαδὴ ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀμύντα Α' (548-518 π.Χ.), εἶναι σκοτεινὴ καὶ καλύπτεται ἀπὸ μύθους.

Πάντως εἶναι βέβαιο ὅτι, κατὰ τὴ σκοτεινὴ αὐτὴ περίοδο, οἱ Μακεδόνες ὅχι μόνο σταθεροποιήθηκαν στὴν Κάτω Μακεδονία, ἀλλὰ καὶ ἔβαλαν τὶς βάσεις γιὰ τὴν παραπέρα ἐξέλιξη τοῦ κράτους. Πέτυχαν νὰ ἀποκρούσουν δῆλους τοὺς ἔξωτερικοὺς ἐχθροὺς καὶ νὰ ἐπεκταθοῦν σταθερὰ ὡς τὸν Ἀξιό ποταμὸ καὶ πέρα ἀπὸ αὐτὸν. Δὲν πρόλαβαν ὅμως νὰ διοκληρώσουν τὶς

κατακτήσεις τους στήν περιοχή άνατολικά του 'Αξιού, γιατί τοὺς βρῆκε ἡ περσικὴ κατάκτηση. Τὸ 513/2 π.Χ. ὁ στρατηγὸς Μεγάβαζος κατέστησε τοὺς Μακεδόνες φόρου ὑποτελεῖς στὸν βασιλιὰ τῶν Περσῶν. Ἡ ὑποτέλεια ὅμως αὐτῇ δὲν εἶχε ως ἀποτέλεσμα ἐδαφικὲς ἀπώλειες ἢ ἄλλες πολιτικὲς μεταβολὲς μέσα στὴ Μακεδονία. Ἀντίθετα, οἱ Μακεδόνες εἶχαν κάποια ἐλευθερία στὶς ἔξωτερικές τους σχέσεις. Ἐτσι ὁ βασιλιάς τους 'Αμύντας Α' διατήρησε ἀγαθές σχέσεις μὲ τοὺς Πεισιστρατίδες, ὅπως καὶ προηγουμένως μὲ τὸν Πεισίστρατο.

2. Ἡ Μακεδονία κατὰ τὸν 5ο καὶ 4ο αἰώνα

Δὲν πέρασε πολὺς χρόνος ἀπὸ τὴν ὑποδούλωσή τους καὶ οἱ Μακεδόνες ἀποτίναξαν τὴν περσικὴ κυριαρχία, δταν ὁ γιὸς καὶ διάδοχος τοῦ 'Αμύντα, ὁ 'Αλέξανδρος Α' (498-454 π.Χ.), ἀρνήθηκε νὰ πληρώσει στοὺς Πέρσες τὸ φόρο ὑποτελείας. Τότε, τὸ 494 π.Χ., ὁ Δαρεῖος ἔστειλε τὸν γαμπρό του Μαρδόνιο στὴ Θράκη, γιὰ νὰ σταθεροποιήσει ἐκεῖ τὶς περσικὲς κτήσεις, καὶ αὐτὸς κατέλαβε τὴ Μακεδονία καὶ ἐπέβαλε τὴν περσικὴ κυριαρχία. Ἐτσι, κατὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ξέρξη στὴν 'Ελλάδα, ὁ 'Αλέξανδρος ἀναγκάστηκε νὰ τὸν ἀκολουθήσει, χωρὶς νὰ πάψει ὅμως νὰ εἶναι ψυχικὰ μὲ τὸ μέρος τῶν 'Ελλήνων. Οἱ πραγματικές του διαθέσεις φάνηκαν μετὰ τὴν ἥττα τῶν Περσῶν στὶς Πλαταιὲς (479 π.Χ.): τότε δὲν δίστασε νὰ ἐπιτεθεῖ ἐναντίον τους, δταν αὐτοὶ ὀπισθοχωροῦσαν, καὶ νὰ τοὺς προξενήσει σοβαρὲς ζημιές. Ἐκμεταλλευόμενος, ὅπως φαίνεται, τὴ σύγχυση ποὺ ἐπικράτησε μετὰ τὴ φυγὴ τῶν Περσῶν, πέτυχε νὰ καταλάβει τὴ Βισαλτία καὶ τὴν Κρητονία καὶ νὰ τὶς προσαρτήσει στὸ κράτος του ἐπεκτείνοντας ἔτσι τὰ σύνορα ὡς τὸν Στρυμόνα. Ἀργότερα δταν οἱ 'Αθηναῖοι, μετὰ τὴν ἵδρυση τῆς ἀττικοδηλιακῆς συμμαχίας, ἐπιχείρησαν νὰ βάλουν πόδι στὶς ἐκβολὲς τοῦ Στρυμόνα, ὁ 'Αλέξανδρος

άντεδρασε δραστήρια ύποστηριζοντας ἄλλοτε τοὺς ἐπαναστατημένους Θασίους καὶ ἄλλοτε τοὺς Θράκες. Οἱ προστριβὲς τῶν Ἀθηναίων μὲ τοὺς Μακεδόνες πῆραν σοβαρότερη μορφὴ, μὲ ἀντίκτυπο καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς χώρας, στὰ χρόνια τοῦ Περδίκκα Β' (454 (;) - 414/3 π.Χ.), ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι, γιὰ νὰ ἐπεκτείνουν τὴν κυριαρχία τους στὰ θρακικὰ καὶ μακεδονικὰ παράλια, ἀπέσπασαν βίαια παραλιακὲς μακεδονικὲς πόλεις καὶ ὑποκίνησαν ἄλλες νὰ ἀποστατήσουν. Ὁ Περδίκκας δὲν τόλμησε νὰ τὰ βάλει μὲ τὴν πανίσχυρη ἀποικιοκρατικὴ δύναμη καὶ ἔξακολούθησε νὰ είναι σύμμαχος καὶ φίλος τῶν Ἀθηναίων ἀκόμη καὶ ὅταν αὐτοί, μὲ τὴν ἕδρυση τῆς Ἀμφιπόλεως (437 π.Χ.) στὸν Στρυμόνα, ἔπληξαν ζωτικὰ συμφέροντα τῆς Μακεδονίας. "Οταν δῆμος συμμάχησαν μὲ τοὺς ἐσωτερικούς του ἀντιπάλους, μὲ τὸν ἀδελφό του Φίλιππο καὶ τὸν βασιλιὰ τῆς Ἐλιμιώτιδας γύρω στὰ 433 π.Χ., ἀναπτύσσει ἐκπληκτικὴ διπλωματικὴ δραστηριότητα. Δώδεκα φορὲς ἄλλαξε στρατόπεδο, ἄλλοτε καταπολεμώντας μόνος τοὺς Ἀθηναίους ἢ προσχωρώντας στοὺς ἀντιπάλους των, ἄλλοτε συμμαχώντας μὲ τοὺς Ἀθηναίους ἢ πολεμώντας μαζὶ τους τοὺς πρώην συμμάχους του. Τελικά, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι συμμάχησαν τὸ καλοκαίρι τοῦ 431 π.Χ. μὲ τὸν βασιλιὰ τῶν Ὀδρυσῶν Σιτάλκη, ὁ Περδίκκας μπροστὰ στὸν κίνδυνο νὰ δεχτεῖ μόνος του τὸν θρακικὸ δύγκο, προσχώρησε κι αὐτὸς στὴ συμμαχία μὲ ἀμοιβαίες παραχωρήσεις. Καὶ ἡ συμμαχία αὐτὴ τοῦ Περδίκκα μὲ τοὺς Ἀθηναίους, ἀν καὶ είχε μεγαλύτερη διάρκεια, δὲν είχε διαφορετικὴ τύχη ἀπὸ τὶς ἄλλες.

Οἱ Ἀθηναῖοι σύντομα ἔστρεψαν ἐναντίον του τὸν Σιτάλκη, ὁ ὥποιος τὸ φθινόπωρο τῆς ἔδιας χρονιᾶς εἰσέβαλε στὴ Μακεδονία καὶ γιὰ εἴκοσι μέρες λεηλατοῦσε τὴν Ὂπαιθρο, ἐνῶ γιὰ ἄλλες ὀχτὼ κατέστρεψε τὴ Χαλκιδικὴ καὶ τὴ Βοττική. Δὲν μπόρεσε δῆμος νὰ πετύχει κάτι ἀξιόλογο καὶ ἐπέστρεψε στὴ χώρα του. Ἀκολούθοιν νέες ἀναταραχὲς καὶ ἀνωμαλίες στὴ

Μακεδονία μὲ τὴν ἐμπλοκὴ τοῦ Περδίκκα στὰ παρασκήνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου (431-404), καθὼς καὶ μὲ τὴ βοήθεια ποὺ πρόσφερε στὸν Βρασίδα γιὰ νὰ κλονίσει τὸ κύρος τῶν Ἀθηναίων στὴ Χαλκιδικὴ καὶ στὴν Ἀμφίπολη. Βλέποντας ὅμως πῶς μὲ τὸ κύρος καὶ τὴν ἐπιρροὴ ποὺ ἀσκοῦσε ὁ Βρασίδας στὶς πόλεις τῆς Χαλκιδικῆς, ἡ Σπάρτη εἶχε γίνει τόσο ἐπικίνδυνη δσο καὶ ἡ Ἀθῆνα, δὲν ἄργησε νὰ συμμαχήσει μὲ τοὺς Ἀθηναίους. Μετὰ τὸν θάνατο ὅμως τοῦ Βρασίδα καὶ τὴν ὑπογραφὴ τῆς Νικείου εἰρήνης (421 π.Χ.) βλέποντας πῶς ἡ ἐπιρροὴ τῆς Σπάρτης στὴ Θράκη μειώθηκε καὶ ἡ ἀθηναϊκὴ συμμαχία ἐκεῖ ἀποδυναμώθηκε, φάνηκε ἀπρόθυμος νὰ τηρήσει τοὺς δρους τῆς συνθήκης τοῦ 423/2 μὲ τοὺς Ἀθηναίους. Στὰ χρόνια μάλιστα, ποὺ διαμορφώνονταν οἱ διάφορες συμμαχίες στὴ Νότια Ἑλλάδα, ἥταν πολὺ ἐφεκτικὸς καὶ προσπαθοῦσε νὰ διατηρεῖ καλὲς σχέσεις μὲ δλους. "Ετσι, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 418 π.Χ., προσχώρησε στοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς Ἀργείους. Μὲ τοὺς εἰκοσάχρονους αὐτοὺς ἀγῶνες, μὲ τὴν πολιτικὴ του εὐστροφία καὶ τὴ διπλωματικὴ του ἰκανότητα ὁ Περδίκκας κατόρθωσε νὰ ἀντιμετωπίσει μὲ ἐπιτυχίᾳ δλους τοὺς κινδύνους ποὺ διέτρεξε ἡ Μακεδονία στοὺς δύσκολους ἔκεινους καιρούς, νὰ διατηρήσει τὴν ἀκεραιότητα καὶ ἀνεξαρτησία τῆς χώρας, νὰ μειώσει σημαντικὰ τὴν ἐπιρροὴ τῶν Ἀθηνῶν στὴ Χαλκιδική, κι ἀκόμη νὰ παιᾶξε σημαντικὸ ρόλο κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ νὰ ἀνυψώσει πολιτικὰ τὴ Μακεδονία τόσο, ὥστε νὰ τὴν ὑπολογίζουν σοβαρὰ οἱ δύο μεγάλες δυνάμεις τῆς Ἑλλάδας, Ἀθηναῖοι καὶ Σπαρτιάτες.

Τὴν ἀνύψωση τῆς δυνάμεως τῆς Μακεδονίας στὰ χρόνια τοῦ Περδίκκα καὶ τὴν ἡρεμία ποὺ ἐπικράτησε γιὰ χρόνια κατόπιν, τὴν ἐκμεταλλεύθηκε κατάλληλα ὁ διάδοχός του Ἀρχέλαος (414/13 π.Χ.), γιὰ νὰ ἐπιδοθεῖ στὴν ἀναδιοργάνωση τοῦ κράτους καὶ στὴν παραπέρα πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη τῆς Μακεδονίας. Ἐχτισε κάστρα, ἄνοιξε δρόμους καὶ ἐγκατέστησε

Χρυσὴ λάρνακα ἀπὸ τὸν βασιλικὸ τάφο
τῆς Βεργίνας. 350-325 π.Χ.

στρατιωτικά σώματα γιὰ νὰ ἔξαλείψει τὴν ληστεία καὶ ν' ἀποκαταστήσει τὴν ἀσφάλεια στὴ χώρα, ὥστε νὰ μπορέσει ν' ἀναπτυχθεῖ τὸ ἐμπόριο καὶ γενικότερα ἡ οἰκονομία. Ἀκόμη δὲ Ἐρχέλαος ἐπιδόθηκε στὴν ἀμυντικὴ δργάνωση τῆς χώρας μὲ τὴν κατασκευὴ στρατιωτικῶν ἔργων καὶ στὴ δημιουργία, σύμφωνα μὲ τὰ Ἑλληνικὰ πρότυπα, ἀξιόμαχου καὶ συγχρονισμένου στρατοῦ. Γενικὰ δὲ Ἐρχέλαος ὑπῆρξε ὁ σημαντικότερος στρατιωτικὸς δργανωτὴς πρὶν ἀπὸ τὸν Φίλιππο καὶ πρόδρομος τῶν μεγάλων στρατιωτικῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ 4ου αἰώνα στὴ Μακεδονία. Στὸν Ἐρχέλαο ἀποδίδεται καὶ ἡ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τὶς Αἰγαὶς στὴν Πέλλα. Ἡ τελευταία, μὲ τὴν ἐπέκταση τῆς Μακεδονίας ὡς τὸν Στρυμόνα, βρισκόταν στὴ μέση τοῦ κράτους καὶ μάλιστα κοντά στὴ θάλασσα, μὲ τὴν ὅποια ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὸν πλωτὸ ποταμὸ Λουδία καὶ τὴν ὄμώνυμη λίμνη.

Ἄπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ἐρχελάου ὡς τὸν Ἀμύντα Γ', τὸν πατέρα τοῦ Φιλίππου Β', μεσολαβεῖ μιὰ περίοδος ταραγμένη καὶ σκοτεινή, ἀπὸ τὴν ὅποια μόνο τὰ ὄνόματα τῶν ἐφήμερων βασιλέων μᾶς εἰναι γνωστά. Ποτὲ ὅμως ἡ Μακεδονία δὲν ἔφθασε σὲ τόσο ἀπελπιστικὴ κατάσταση ὅσο στὰ πρῶτα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Ἀμύντα Γ'. Δυὸς φορὲς τὴν κατέλαβαν, οἱ Ἰλλυριοὶ πρῶτα καὶ κατόπιν οἱ Χαλκιδεῖς, ὥσπου δὲ Ἀμύντας μὲ τὴ βοήθεια τῶν Σπαρτιατῶν ἔδιωξε τοὺς Χαλκιδεῖς καὶ τὴν ἐπανέφερε στὰ ὅρια ποὺ ἦταν στὴν ἐποχὴ τοῦ Περδίκκα Β' καὶ τοῦ Ἐρχελάου. Ἔτσι, δὲ διάδοχός του Ἀλέξανδρος Β' (370/69-369/8 π.Χ.) εἶχε τὴ δύναμη, ἀμέσως μόλις ἀνέλαβε τὴν ἔξουσία, νὰ ἐπέμβει, ὅπως ἄλλοτε δὲ Ἐρχέλαος, στὰ θεσσαλικὰ πράγματα. Ἡ ἐπέμβαση ὅμως αὐτῇ, ποὺ προκάλεσε τὴν ἀντίδραση τῶν Θεσσαλῶν καὶ τῶν Θηβαίων, καθὼς καὶ ἄλλες ἐσωτερικὲς ἀναταραχὲς μέσα στὸν βασιλικὸ οἶκο, ποὺ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ περιέλθει δὲ θρόνος στὸν Περδίκκα, δευτερότοκο γιὸ τοῦ Ἀμύντα Γ'.

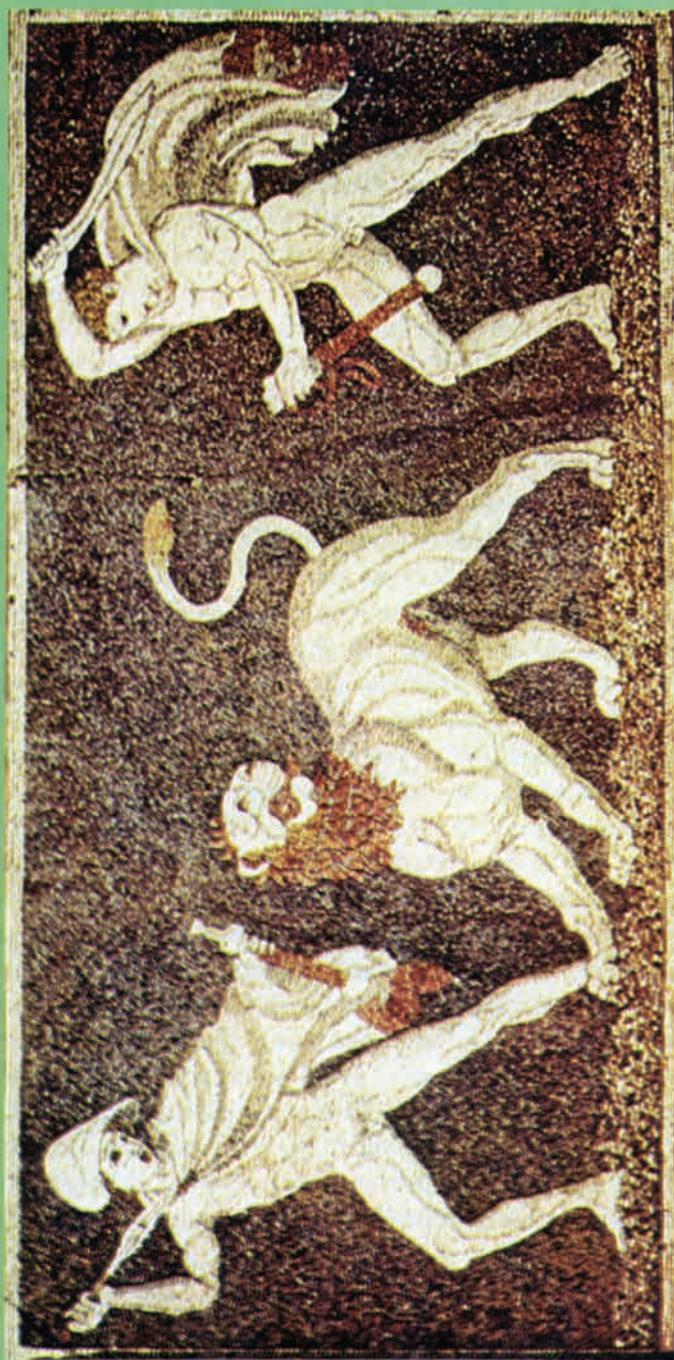
‘Ο Περδίκκας, ὅπως καὶ ὁ δύμωνυμος πρόγονός του, δὲν ἤθελε νὰ σταθεροποιηθεῖ ἡ ἡγεμονία τῶν Ἀθηναίων στὰ θρακικὰ παράλια. Γι’ αὐτό, δταν αὐτοὶ ἐπιχείρησαν νὰ καταλάβουν τὴν Ἀμφίπολη, ἀντέδρασε σθεναρὰ καὶ ἐνίσχυσε τὴν ἄμυνα τῆς πόλης μὲ μακεδονικὴ φρουρά. Ἔδιωξε ἀκόμη καὶ τὸν ἴδιο τὸν βασιλιὰ τῆς Πελαγονίας Μενέλαο τὸν Πελαγόνα (μεταξὺ 363 καὶ 360 π.Χ.) ἀπὸ τὴν χώρα του, δταν αὐτὸς ἔδειξε πῶς ἤθελε νὰ παραμείνει στὴ συμμαχία τῶν Ἀθηναίων. Στὰ 359 δύμως ἔπαθε πανωλεθρία σὲ μεγάλη μάχῃ ἐναντίον τῶν Ἰλλυριῶν, ποὺ ἐπὶ αἰῶνες εἰσέβαλλαν συχνὰ καὶ λεηλατοῦσαν τὴν Μακεδονία. Μετὰ τὴν ἥττα τοῦ Περδίκκα ἡ κατάσταση τῆς Μακεδονίας ἔγινε ἀπελπιστική. Ἰλλυριοί, Θράκες, Παιόνες ἀπειλοῦν νὰ εἰσβάλουν σ’ αὐτή, ἀνταπαιτητὲς τοῦ θρόνου προβάλλουν ἀξιώσεις καὶ ὁ στρατὸς βρίσκεται σὲ διάλυση. Τὴν κατάσταση ἔσωσε ὁ τελευταῖος γιὸς τοῦ Ἀμύντα Γ’, ὁ Φίλιππος, ποὺ ἀναγορεύθηκε βασιλιὰς ἀπὸ τὸν στρατὸ σὲ ἡλικία 24 ἑτῶν.

Μὲ καταπληκτικὴ δραστηριότητα, ἀλλὰ καὶ πονηριά, ὁ Φίλιππος Β’ (354-336 π.Χ.) κατόρθωσε ὅχι μόνο νὰ σώσει τὸ κράτος, ἀλλὰ καὶ νὰ κάνει τὴν Μακεδονία μέσα σὲ λίγα χρόνια τὴν μεγαλύτερη δύναμη τῆς Εὐρώπης. Μὲ τὶς μεταρρυθμίσεις ποὺ εἰσήγαγε στὸν στρατό, τὸν ἀνέδειξε πρῶτο στὸν κόσμο. Τὸν στρατὸ τὸν ἀποτελοῦσαν κυρίως τὸ ἵππικό (οἱ ἑταῖροι η ἵππος ή ἑταιρική), ποὺ τὸ συγκροτοῦσαν Μακεδόνες εὐγενεῖς, καὶ ἡ φάλαγγα, ὅπου κατατάσσονταν κατὰ τάξεις οἱ ἀγρότες, οἱ βοσκοὶ καὶ οἱ ἄλλοι κάτοικοι τῆς Μακεδονίας ποὺ εἶχαν ἔξομοιωθεῖ μὲ τοὺς ἑταίρους καὶ ὀνομάζονταν πεζέταιροι. Αὐτὸς ἤταν ὁ πυρήνας τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτοὺς ὑπῆρχαν καὶ ἄλλα τμῆματα πιὸ ἐλαφρὰ καὶ εὐκίνητα. ‘Ολα τὰ σώματα εἶχαν μεταξύ τους στενὴ ἔξαρτηση καὶ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ εἶχε δρισμένο προορισμό. Μὲ τὸν νέο ὄπλισμὸ καὶ τὴ νέα τακτική, ποὺ εἰσήγαγε ὁ Φίλιππος, ὁ

στρατὸς ἔγινε ἀκαταμάχητος. Οἱ πεζέταιροι ἐξοπλίστηκαν μὲ βαριὰ καὶ μακριὰ δόρατα, τὶς σάρισσες, καὶ μὲ μικρὲς στρογγυλὲς ἀσπίδες, τὶς πέλτες. Μὲ σάρισσες μικρότερες ἐφοδιάστηκαν καὶ οἱ ἵππεῖς. Χρησιμοποιήθηκε ἀκόμη ἡ λοξὴ φάλαγγα τοῦ Ἐπαμεινώνδα ποὺ βελτιώθηκε καὶ προσαρμόστηκε ἀπὸ τὸν Φίλιππο στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ. Σῶμα κρούσεως δὲν ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ κέρατα τῆς φάλαγγας, σύμφωνα μὲ τὴ θηβαϊκὴ τακτικὴ, ἀλλὰ τὸ ἄριστο μακεδονικὸ ἴππικο (οἱ ἑταῖροι). Ἡ φάλαγγα ἀποτελοῦσε τὴν ἀμυντικὴν πτέρυγα, ποὺ μποροῦσε νὰ δράσει μόνο ὡς συμπαγῆς μάζα μὲ τὸ δάσος ἀπὸ τὶς σάρισσες. Ἐπειδὴ ἡ φάλαγγα δὲν μποροῦσε νὰ ἀλλάξει μέτωπο ἀνάλογα μὲ τὶς περιστάσεις, τὰ πλευρά της τὰ προστάτευαν ἀπὸ ἐνδεχόμενες πλευροκοπήσεις τῶν ἀντιπάλων τὰ ἐλαφρὰ σώματα. Ὁ Φίλιππος, γιὰ νὰ συντομεύσει τὸν χρόνο τοῦ πολέμου, ἐφάρμοσε τὴν τακτικὴν τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἔξουθένωσης καὶ συντριβῆς τοῦ ἀντιπάλου. Τὸν ἴδιο σκοπὸ εἶχε καὶ ἡ εἰσαγωγὴ τῶν πολιορκητικῶν μηχανῶν, μὲ τὶς δροῦες ἔριχναν τὰ τείχη καὶ ἀνάγκαζαν τὶς πόλεις νὰ παραδίνονται πιὸ γρήγορα. Στὸ ναυτικὸ εἰσήγαγε τὸν τύπο τῶν μεγάλων πολεμικῶν πλοίων, τῶν θωρηκτῶν τῆς ἐποχῆς, τὶς τετρήρεις καὶ πεντήρεις. Τὰ οἰκονομικὰ μέσα γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ προέρχονταν κυρίως ἀπὸ τὰ χρυσωρυχεῖα τοῦ Παγγαίου.

Ἀνυπέρβλητος ἦταν ὅμως ὁ Φίλιππος στοὺς πολιτικοὺς ἐλιγμοὺς καὶ στὴ διπλωματία, στὴν ὑπηρεσία τῆς δροὶας ἔβαζε καὶ τὸν πόλεμο. Στὶς ἐπιτυχίες του στὸν τομέα αὐτὸ τὸν βοήθησε τὸ χρῆμα, ποὺ γενναιόδωρα διέθετε στοὺς φίλους ποὺ ἔξαγόραζε καὶ στὰ φιλομακεδονικὰ κόρματα, ποὺ συντηροῦσε ὁ ἴδιος στὶς ἐλληνικὲς πόλεις. Ὁ Φίλιππος στὸ ἔργο του προχώρησε μὲ σύνεση καὶ μεθοδικότητα. Στὴν ἀρχὴ ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ τοὺς εἰσβολεῖς (Ἴλλυριούς, Παιόνες) καὶ τοὺς ἀνταπαιτητὲς τοῦ θρόνου καὶ πέτυχε νὰ ἐνοποιήσει τὴν Μακεδονία καταλύοντας τὰ κρατίδια τῆς "Ανω Μακεδονίας. Στὴ

Πέλλα. Μωσαϊκὸ δάπεδο. Κυνήγι λιονταριοῦ ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο. Τέλος 4ου π.Χ. aι.

συνέχεια μὲ τὴν κατάληψη καὶ ἐνσωμάτωση τῆς Ἀμφίπολης στὸ κράτος του (357 π.Χ.) ἄνοιξε τὸ δρόμο γιὰ τὴν περιοχὴ πέρα ἀπὸ τὸν Στρυμόνα, ἐνῶ μὲ τὴν ύποταγὴ τῆς Πύδνας καὶ τῆς Μεθώνης ἐξασφάλισε τὴ βάση γιὰ μιὰ διείσδυση πρὸς νότο. Κατόπιν ὁ Φίλιππος ἀνέλαβε νὰ προστατέψει τὶς Κρηνίδες, ἀποικία τῶν Θασίων στὴν περιοχὴ τοῦ χρυσοφόρου Παγγαίου, οἱ ὄποιες κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῶν Θρακῶν ζήτησαν τὴ βοήθειά του. 'Ο Φίλιππος, ἐκμεταλλευόμενος τὴν εὐκαιρία αὐτῆς, κατέλαβε τὶς Κρηνίδες καὶ ἐγκατέστησε ἐκεῖ Μακεδόνες ἀποίκους καὶ ἐπέκτεινε τὴν κυριαρχία του ὡς τὸν Νέστο. Ἀπὸ τότε ἡ πόλη ἔχει τὸ ὄνομά του (Φίλιπποι).

Οἱ ἐκπληκτικές του ὅμως ἐπιτυχίες προκάλεσαν συνασπισμὸς τῶν ἀντιπάλων του Θρακῶν, Παιόνων καὶ Ἰλλυριῶν, στοὺς ὄποιους προστέθηκαν καὶ οἱ Ἀθηναῖοι (356/5 π.Χ.). Προτοῦ ὅμως νὰ προλάβουν αὐτὸι νὰ ἔρθουν σὲ βοήθεια τῶν συμμάχων τους, πέτυχε νὰ καταβάλει τὸν καθένα χωριστά. Ἐκμεταλλευόμενος τὸν Ἱερὸ πόλεμο ἀναμείχθηκε στὰ ἐλληνικὰ πράγματα. Μετὰ ἀπὸ ἀποφασιστικὴ μάχη ἐναντίον τῶν Φωκέων ἐξασφάλισε τὴ μακεδονικὴ ἐπικυριαρχία σὲ ὅλοκληρη τὴ Θεσσαλία ὡς τὴν "Αλο, ἐγκατέστησε μακεδονικὲς φρουρὲς στὶς Παγασές καὶ ἄλλες πόλεις τῆς καὶ τέλος κατάφερε νὰ γίνει δεκτὸς ὡς μέλος τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, δηλαδὴ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν καρδιὰ τῆς Ἑλλάδας. Τὸ 346 π.Χ. ἔκανε τὴ λεγόμενη Φιλοκράτειο εἰρήνη μὲ τοὺς Ἀθηναίους, μὲ τοὺς ὄποιους βρισκόταν σὲ ἐμπόλεμη κατάσταση μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἀμφιπόλεως. Ἡ εἰρήνη αὐτὴ ἤταν πραγματικὰ μιὰ εὐκαιρία γιὰ συνεργασία τοῦ Φιλίππου μὲ τοὺς Ἀθηναίους. Αὐτὸ ἄλλωστε ἐπιδίωκε κι ὁ Φίλιππος καὶ ὅχι τὴν κατάκτηση τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Ἑλλάδας. Διαφορετικὴ ὅμως γνώμη εἶχε ὁ Δημοσθένης, ποὺ ἔβλεπε τὰ πράγματα μὲ στενὸ τοπικιστικὸ πνεῦμα. Αὐτὸς τὴ Φιλοκράτειο εἰρήνη τὴ θεωροῦσε μία ἀνάπαυλα, γιὰ νὰ διορθωθοῦν τὰ οἰκονομικὰ τῆς πόλης καὶ γιὰ

νὰ μπορέσουν νὰ ἀνασυγκροτηθοῦν οἱ Ἀθηναῖοι γιὰ τὴν τελικὴ ἀναμέτρησή τους μὲ τὴ Μακεδονία. Ὑπῆρχαν ὅμως στὴν Ἐλλάδα ἄνθρωποι, ποὺ στὸ πρόσωπο τοῦ Φιλίππου ἔβλεπαν τὸν ἐνωτὴ καὶ σωτήρα τῆς Ἐλλάδας.

Στὸ μεταξὺ ὁ Φίλιππος ἐνσωμάτωσε τὴ Θράκη στὸ κράτος του. Δὲν πέτυχε ὅμως νὰ καταλάβει τὴν Πέρινθο καὶ τὸ Βυζάντιο, ὅπου ὅχι μόνο ἡ Ἀθήνα, ἀλλὰ καὶ οἱ Πέρσες εἶχαν ζωτικὰ συμφέροντα. Τὸν Σεπτέμβριο ἥ τὸν Ὁκτώβριο τοῦ 340 π.Χ. οἱ Ἀθηναῖοι κήρυξαν τὸν πόλεμο ἐναντίον τοῦ Φιλίππου μὲ τὴν ὑποστήριξη καὶ τῶν Περσῶν καὶ συμμάχησαν μὲ τοὺς Εὐβοεῖς, τοὺς Μεγαρεῖς καὶ τοὺς Κορινθίους. Χάρη στὴ διπλωματικὴ ίκανότητα τοῦ Φιλίππου ἡ διαφορά τους συσχετίστηκε μὲ τὸν νέο Ἰερὸ πόλεμο. "Ἐτσι, ὁ πόλεμος ποὺ θὰ ἔλυνε δριστικὰ τὶς διαφορές του μὲ τοὺς Ἀθηναίους καὶ τοὺς συμμάχους θὰ γινόταν, ὅχι γιὰ λογαριασμό του, ἀλλὰ μὲ ἐντολὴ τῶν ἀμφικτυόνων. Στὶς 2 Αύγουστου τοῦ 338 π.Χ. δόθηκε ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη κοντά στὴ Χαιρώνεια τῆς Βοιωτίας. Οἱ σύμμαχοι ἡττήθηκαν, μετὰ ἀπὸ γενναία ἀντίσταση. Ὁ Φίλιππος, παρὰ τὴ συνήθειά του, δὲν καταδίωξε τοὺς ἀντιπάλους γιὰ νὰ τοὺς ἔξοντάσει, κι αὐτὸ γιατὶ εἶχε ἀποφασίσει δριστικὰ νὰ συμφιλιωθεῖ μὲ αὐτούς, ιδιαίτερα μὲ τοὺς Ἀθηναίους, καὶ ὅχι νὰ τοὺς ὑποτάξει. Κι ἐνῶ φάνηκε ἀμείλικτος πρὸς τοὺς Θηβαίους, σὲ χωριστὴ εἰρήνη, ποὺ ἔκλεισε μὲ τοὺς Ἀθηναίους, φάνηκε πολὺ ἥπιος. Πόσο διαφορετικὴ εἰκόνα τοῦ Φιλίππου παρουσίαζε ὁ Δημοσθένης στοὺς λόγους του, ὅπου τὸν ἀποκαλοῦσε βάρβαρο καὶ καταστροφέα τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας!

Τὸν χειμώνα τῆς ἴδιας χρονιᾶς, ὕστερα ἀπὸ πρόσκληση τοῦ Φιλίππου, ἀπεσταλμένοι τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Σπάρτη, συγκεντρώθηκαν στὴν Κόρινθο γιὰ νὰ πάρουν κοινὲς ἀποφάσεις γιὰ τὴ νέα τάξη πραγμάτων στὴν Ἐλλάδα. Ἀποφάσισαν νὰ σταματήσουν τὶς προστριβὲς ἀναμεταξύ τους

καὶ νὰ γίνει γενικὴ εἰρήνη (κοινὴ εἰρήνη): νὰ είναι ἐλεύθερη ἡ θαλάσσια ἐπικοινωνία καὶ νὰ ἀπαγορευτεῖ ἡ πειρατεία: νὰ μὴ θιγεῖ ἡ ἐλευθερία καὶ αὐτονομία τῶν πόλεων καὶ νὰ μὴν ἐπιτραπεῖ ἡ βίαιη μεταβολὴ τοῦ πολιτεύματος σ' αὐτές. Ἐπιστέγασμα δὲ λων αὐτῶν τῶν ἀποφάσεων ἦταν ἡ συγκρότηση πανελλήνιας συμμαχίας. Μὲ τὴ συμμαχία αὐτῇ, ποὺ τὴν ἐκπροσωποῦσε τὸ συνέδριο, ποὺ εἶχε ἔδρα τὴν Κόρινθο, ὁ Φίλιππος ἔκανε αἰώνια συμμαχία καὶ ἐπιμαχία, καὶ ὡς ἥγεμονας τοῦ συνεδρίου ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγία τῆς συμμαχίας.

Τὴν ἄνοιξη τῆς ἑπόμενης χρονιᾶς τὸ συνέδριο τῆς Κορίνθου τοῦ ἀνέθεσε, ὡς ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ, τὸν πόλεμο ἐναντίον τῶν Περσῶν, ποὺ τοὺς θεώρησαν ἔχθροὺς τῆς «κοινῆς εἰρήνης». Γιὰ νὰ μπορέσει νὰ πραγματοποιήσει τὸ μεγάλο ἐγχείρημα τοῦ παραχώρησαν ἔκτακτες ἔξουσίες μὲ τὸν τίτλο τοῦ «στρατηγοῦ αὐτοκράτορος». Τὴν ἄνοιξη τοῦ 336 π.Χ. ἔστειλε ὡς προφυλακὴ στὴν Ἀσία 10.000 ἄνδρες μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Παρμενίωνα καὶ τὸν γαμπρό του Ἀτταλο μὲ σκοπὸ νὰ διατηρήσουν τὸ προγεφύρωμα ποὺ σχηματίστηκε ἐκεῖ καὶ νὰ ἐλευθερώσουν τὶς Ἑλληνικὲς πόλεις. Ὁ Ἰδιος μὲ τὴν κύρια δύναμη θὰ ἀκολουθοῦσε ἀμέσως. Τὸ καλοκαίρι ὅμως τῆς ἵδιας χρονιᾶς, στοὺς γάμους τῆς κόρης του Κλεοπάτρας μὲ τὸ βασιλιὰ τῆς Ἡπείρου Ἀλέξανδρο, δολοφονήθηκε στὶς Αίγες, σὲ ἡλικία 47 ἑτῶν. Τὸν κίνδυνο τῆς ἀναρχίας ἀπέτρεψαν τότε οἱ στρατηγοὶ τοῦ Φίλιππου, προπαντὸς ὁ Ἀντίπατρος στὴ Μακεδονία καὶ ὁ Παρμενίων στὴν Ἀσία, ποὺ ἀνεπιφύλακτα πῆραν τὸ μέρος τοῦ νόμιμου διαδόχου καὶ γιοῦ του Ἀλεξάνδρου.

Ο Φίλιππος ὑπῆρξε ἀναμφίβολα ἔξέχουσα προσωπικότητα καὶ αὐτὸς τὸ ἀναγνώριζαν οἱ σύγχρονοι του. Δὲν είναι ὑπερβολικὰ τὰ λόγια τοῦ ἱστορικοῦ Θεοπόμπου ποὺ ἔγραψε ὅτι ἡ Εύρώπη δὲν ἀνέδειξε ἄλλον μεγαλύτερον ἄνδρα ἀπὸ τὸν Φίλιππο, τὸν γιὸ τοῦ Ἀμύντα. Ὅπηρξε λαμπρὸς στρατηγός,

μεγάλος δργανωτής και ίκανότατος διπλωμάτης και πολιτικός. Ὁταν ἀρκετά μορφωμένος και διατηροῦσε στενές σχέσεις μὲ τοὺς κορυφαίους τοῦ πνεύματος. Ἡξερε καλὰ τὰ ἀνθρώπινα και ἀσκοῦσε ἀληθινὴ γοητεία και τεράστια ἐπιρροὴ στοὺς ἀνθρώπους ποὺ τὸν ἐγνώριζαν. Κατόρθωσε ὅχι μόνο νὰ ἑνώσει τοὺς Ἑλληνες και νὰ ἀναδείξει τὴ Μακεδονία ως τὴ μεγαλύτερη δύναμη τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ και νὰ δημιουργήσει τὶς προϋποθέσεις γιὰ μιὰ νέα ἐποχὴ.

Ο Ἀλέξανδρος Γ' (336-323 π.Χ.), ἀφοῦ ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ ὅλους ἐκείνους ποὺ ἦταν ἡ μποροῦσαν νὰ γίνουν ἐπικίνδυνοι γιὰ τὸν θρόνο, κατέβηκε στὴ Νότια Ἑλλάδα, γιὰ νὰ προλάβει πιθανές ἀναταραχὲς και ἀνακατατάξεις. Ἐκεὶ τοῦ ἀναγνωρίστηκαν δλα τὰ δικαιώματα ποὺ είχαν παραχωρήσει στὸν πατέρα του Φίλιππο, τοῦ ἀνανέωσαν τὴν ἐντολὴ γιὰ τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Περσίας και τὸν ἔξελεξαν, δπως και τὸν πατέρα του, «στρατηγὸ αὐτοκράτορα». Μονάχα οἱ Σπαρτιάτες δὲν δέχτηκαν νὰ πάρουν μέρος στὸν πανελλήνιο ἀγώνα ἐναντίον τῶν Περσῶν προφασιζόμενοι «μὴ εἴναι πάτριον σφίσι ἀκολουθεῖν ἄλλους, ἄλλ' αὐτοὺς ἄλλων ἥγεισθαι». Μία ἐπίδειξη δυνάμεως, γιὰ νὰ κρατήσει σὲ ὑποταγὴ τοὺς βαρβάρους τῆς Βαλκανικῆς, τὸν ἔφερε πέρα ἀπὸ τὸν Δούναβη (335 π.Χ.). Στὴ συνέχεια κατέβαλε και τὴν ἐπανάσταση ποὺ ἔκαναν οἱ Ἰλλυριοὶ μὲ τὸν ἥγεμόνα Κλεῖτο, στοὺς ὅποιους είχε προσχωρήσει και ὁ βασιλιάς τῶν Ταυλαντίων Γλαυκίας. Κατέβαλε ἐπίσης και τὴν πιὸ ἐπικίνδυνη ἐπανάσταση τῶν Θηβαίων, ποὺ βρίσκονταν σὲ συνεννόηση μὲ τοὺς Ἀθηναίους και ποὺ ὑποστηρίζονταν μὲ χρήματα ἀπὸ τοὺς Πέρσες. Τὸ συνέδριο τῆς Κορίνθου τοὺς τιμώρησε σκληρὰ γιὰ παραδειγματισμό. Ο Ἀλέξανδρος δὲν πείραξε τοὺς ἄλλους ἐπαναστάτες. Ἰδιαίτερα ἥπια μεταχειρίστηκε τοὺς Ἀθηναίους, γιατὶ ἔνιωθε συμπάθεια γι' αὐτοὺς και τὸν πολιτισμό τους, ἀλλὰ και γιὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητας. Τὴν ἐπόμενη χρονιὰ (334 π.Χ.) ἔξεστράτευσε στὴν

’Ασια, ἀφοῦ ἄφησε ώς ἀντιπρόσωπό του τὸν στρατηγὸν Ἀντίπατρο μὲ τὸ ἔνα τέταρτο τοῦ στρατοῦ του γιὰ νὰ προστατεύει τὴν Μακεδονία.

‘Ο Ἀντίπατρος ποτὲ δὲν πῆρε μέρος στὴν ἀσιατικὴ ἐκστρατεία. Ἐμεινε στὴ Μακεδονία ώς διοικητὴς τῆς Εὐρώπης, «στρατηγὸς τῆς Εὐρώπης», ώς τὸν θάνατό του (334-314 π.Χ.). Οἱ ἀρμοδιότητές του ἦταν: α) νὰ ἔξασφαλίζει τὴν τάξη καὶ τὴν ἡσυχία στὴ Μακεδονία καὶ στὶς χῶρες ποὺ ἔξαρτιόνταν ἀπὸ αὐτή, β) νὰ ἀποκρούει κάθε ἐχθρικὴ ἐπίθεση ἀπὸ τὸ ἔξωτερικό καὶ γ) νὰ ὑποστηρίζει τὸν Ἀλέξανδρο, ποὺ ἀγωνίζοταν στὴν Ἀσία, μὲ τὴν ἀποστολὴ ἐφεδρειῶν ἀπὸ τὴν Μακεδονία καὶ τὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα. Είναι φανερὸ διτὶ στὶς ἀρμοδιότητές του ἀνῆκε καὶ ἡ διεξαγωγὴ πολέμου στὴν Εὐρώπη. Πόσο πολύτιμη ἦταν ἡ συμβολὴ τοῦ Ἀντιπάτρου, δοῦ ἀπουσίαζε δὲ Ἀλέξανδρος, καὶ πόσο δίκιο εἶχε αὐτὸς νὰ τὸν ἄφησει μὲ σημαντικὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις καὶ εὐρεία δικαιοδοσία, τὸ ἀπέδειξαν οἱ πόλεμοι ποὺ ἔκανε στὴν Εὐρώπη ἐναντίον τῶν Θρακῶν, τῶν Ἰλλυριῶν καὶ τῶν Ἰδιων τῶν Περσῶν, ὅταν αὐτοὶ ἐπιχείρησαν νὰ μεταφέρουν τὸν πόλεμο στὴν Εὐρώπη.

3. Ἡ Μακεδονία στὰ χρόνια τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου

‘Ο θάνατος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου προκάλεσε σοβαρὲς ἀναστατώσεις στὴν Ἑλλάδα. Ἀμέσως πῆραν θάρρος καὶ ἐπαναστάτησαν πρῶτα ἡ Ἀθήνα καὶ ἡ Αἰτωλία, ποὺ ἦταν τότε οἱ πιὸ ἴσχυρές, καὶ στὴ συνέχεια προσχώρησαν σ’ αὐτὲς καὶ ἄλλες πολιτεῖες τῆς Κεντρικῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Πελοποννήσου, οἱ διοίες συνέπηξαν πανελλήνια συμμαχία κατὰ τῆς Μακεδονίας μὲ ἀρχηγὸ τὸν ἰκανὸ Ἀθηναῖο στρατηγὸ Λεωσθένη. Ἀκολουθεῖ ὁ Λαμιακὸς πόλεμος ποὺ ὀνομάστηκε ἔτσι ἀπὸ τὴν πόλη Λαμία, ὅπου εἶχε πολιορκηθεῖ ὁ Ἀντίπατρος.

Τὸν Αὔγουστο ὥμως τοῦ 322 οἱ σύμμαχοι νικήθηκαν στὴν Κραινώνα καὶ συνθηκολόγησαν. Ὁ Ἀντίπατρος ἀκολουθώντας διαφορετικὴ τακτικὴ ἀπὸ ἐκείνῃ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, κράτησε μία στάση σκληρὴ ἀπέναντι στὶς ἐλληνικὲς πόλεις, καὶ ἴδιαίτερα ἀπέναντι στὴν Ἀθήνα· ζῆτησε τὴν ὑποταγὴ τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, τοποθέτησε ἀκόμη μακεδονικὲς φρουρὲς καὶ εἰσήγαγε στὶς ἐλληνικὲς πόλεις ὄλιγαρχικὰ καὶ τυραννικὰ πολιτεύματα. Στὴν ἔξουσίᾳ ἤρθαν τὰ μακεδονικὰ κόμματα καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἀντίπαλων κομμάτων καταδίωχθηκαν σκληρὰ καὶ θανατώθηκαν.

Ἀκολουθοῦν νέες ἐσωτερικὲς ἀναταραχὲς μέσα στὴν ἀπέραντη αὐτοκρατορία, ὡσπου τὸ καλοκαίρι τοῦ 321 π.Χ. ὁ Ἀντίπατρος στὴ συνέλευση ποὺ ἔγινε στὴν Τριπαράδεισο τῆς Συρίας ἀνακηρύχτηκε ἀπὸ τὸν στρατό του ἐπιμελητῆς τῶν βασιλέων, δηλαδὴ ἀντιβασιλέας. Παράλληλα μὲ τὸ μεγάλο αὐτὸ ἀξίωμα διατήρησε καὶ τὴ στρατηγία τῆς Εὐρώπης. Συνεπής ὥμως στὴ μέχρι τότε μακεδονικὴ πολιτικὴ του, πῆρε μαζὶ του καὶ τοὺς νόμιμους βασιλεῖς καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο μετέφερε τὸ κέντρο βάρους τῆς αὐτοκρατορίας του ἀπὸ τὴν Ἀσία στὴν Εὐρώπη. Τὸ γεγονός αὐτὸ συνετέλεσε σημαντικὰ στὴ διάλυση τοῦ κράτους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἐπειδὴ ἡ αὐτοκρατορία αὐτὴ ποὺ ἔφτανε ώς τὶς Ἰνδίες ἤταν ἀδύνατο νὰ διοικηθεῖ ἀπὸ τὴν Εὐρώπη καὶ νὰ κρατήσει τὴ συνοχή της. Ὁ Ἀντίπατρος, σύντομα μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν Ἀσία, πέθανε ἀπὸ πυρετὸ τὸ 319, ἀφοῦ διόρισε ώς ἀντικαταστάτη του καὶ στρατηγὸ τῆς Εὐρώπης τὸν Πολυπέρχοντα (319-316 π.Χ.), Ἑναν ἀπὸ τοὺς ἐπιφανέστερους καὶ παλιότερους συντρόφους τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Τὰ χρόνια ὥμως ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι καταστρεπτικὰ γιὰ τὴ δυναστεία καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ κράτους.

Ο Πολυπέρχων, παρὰ τὴν ὑποστήριξη τῆς Ὀλυμπιάδας, ἀνατράπηκε, ἐνῶ ὁ Ἀρριδαῖος καὶ ἡ σύζυγός του Εὐρυδίκη δολοφονήθηκαν, ὅπως δολοφονήθηκε καὶ ἡ ἴδια ἡ Ὀλυμπιάδα

Ἀττικὴ ἐρυθρόμορφη ὄδρια τοῦ 4ου περίπου π.Χ.
Ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῆς περιόδου τοῦ Ἀρχελάου
στὴν Πέλλα.

τὸ 316 π.Χ. στὴν Πύδνα ἀπὸ τὸν γιό τοῦ Ἀντιπάτρου, τὸν Κάσσανδρο, δὲ δοποῖς τελικὰ ἐπιβλήθηκε ὡς βασιλιάς τῆς Μακεδονίας (316-298 π.Χ.). Ὁ γιός τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ Ἀλέξανδρος Δ', μαζὶ μὲ τὴ μητέρα του Ρωξάνη, φυλακίστηκαν στὴν Ἀμφίπολη. Τὸ ἴδιο ἔτος ιδρύθηκαν ἀπὸ τὸν Κάσσανδρο ἡ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ Κασσάνδρεια (στὴ θέση τῆς ἀρχαίας Ποτείδαιας). Μὲ τὴν ἵδρυση τῶν δύο πόλεων, ποὺ ἡ πρώτη εἶχε τὸ ὄνομα ἐνὸς ἀπογόνου τῆς ἀρχαίας δυναστείας τῶν Ἀργεαδῶν (τῆς Θεσσαλονίκης, συζύγου τοῦ Κασσάνδρου καὶ ἀδελφῆς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου) καὶ ἡ δεύτερη τὸ δικό του, πίστευε ὅτι ἐγκαινίαζε γιὰ τὴ Μακεδονία νέα ἐποχὴ μὲ τὴν ἔνωση τῶν δύο οἰκων καὶ τὴν ἀνάδειξη τῆς νέας δυναστείας στὴν ἔξουσία.

Ο Κάσσανδρος ἀνῆκε σὲ οἰκογένεια φιλόμουση. Ο πατέρας του, δ Ἀντίπατρος, ἦταν φίλος τοῦ Ἀριστοτέλη, ποὺ τὸν δρισε μάλιστα καὶ ἐκτελεστὴ τῆς διαθήκης του, καὶ διατηροῦσε σχέσεις μὲ πολιτικοὺς ἡγέτες τῆς Ἑλλάδας (Ισοκράτη, Δημάδη), μὲ τὴν Περιπατητικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτέλη, καθὼς καὶ μὲ πολλοὺς πνευματικοὺς ἄνδρες τῆς ἐποχῆς του, ὅπως τὸν Θεόφραστο, τὸν Δημήτριο τὸν Φαληρέα καὶ τὸν ρήτορα Δείναρχο. Ο ἴδιος εἶχε γράψει καὶ σύγγραμμα «τὰς Περδίκκου πράξεις, Ἰλλυρικάς», ποὺ δυστυχῶς μόνο δ τίτλος του διασώθηκε. Στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους σώζονταν δύο τόμοι τῶν ἐπιστολῶν του. Ο Κάσσανδρος φαίνεται ὅτι ἀσχολοῦνταν ἴδιαίτερα μὲ τὸν "Ομηρο καὶ γι" αὐτὸ τὸν ἀποκαλοῦσαν «φιλόμηρο».

Ο Κάσσανδρος, ὅταν πέθανε, ἄφησε τὸν θρόνο στὸν γιό του Φίλιππο. Κι αὐτὸς ὅμως μετὰ ἀπὸ τετράμηνη βασιλεία ἀκολούθησε τὸν πατέρα του στὸν τάφο. Ο θάνατος τοῦ Κασσάνδρου ὑπῆρξε πραγματικὰ μεγάλη συμφορὰ γιὰ τὴ Μακεδονία, ἐπειδὴ ἀκολούθησε μεγάλη ἀναρχία. Τότε ὅλοι σχεδὸν οἱ διάδοχοι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἀπέβλεψαν στὴν κατάληψη τῆς μακεδονικῆς βασιλείας καὶ πρῶτος ἦταν δ Δημήτριος δ Πολιορκητῆς

(294-287 π.Χ.). Χωρὶς ἀμφιβολία ὁ Δημήτριος ἦταν ὁ ικανότερος καὶ ὁ εὐφυέστερος ἀπ' ὅλους τοὺς Μακεδόνες βασιλεῖς μετὰ τὸν Ἀλέξανδρο καὶ ἡ βασιλεία του θὰ ἦταν σωστὴ εὐλογία γιὰ τὴ χώρα του, ἂν ἐδειχνε μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον γι' αὐτὴν καὶ πολιτευόταν καλύτερα κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἑφτάχρονης βασιλείας του. Δυστυχῶς τὸν μακεδονικὸ θρόνο τὸν θεωροῦσε πάντα σὰν προσωρινὴ λύση καὶ ὀνειρευόταν διαρκῶς ν' ἀνακτῆσε τὸ ἀσιατικὸ κράτος τοῦ πατέρα του, ὥσπου ἔχασε καὶ τὴν ἴδια τὴ Μακεδονία. Ἀπὸ τὴν ἀναρχία καὶ τὸ χάος ἡσύχασε ἡ Μακεδονία ὅταν ὕστερα ἀπὸ 13 χρόνια ἐπικράτησε ὁ Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς (274-239 π.Χ.).

4. Ἡ Μακεδονία στὰ χρόνια τῶν Ἀντιγονιδῶν

Ο Ἀντίγονος ὁ Γονατᾶς (274-239 π.Χ.), ποὺ ἔγινε κύριος τῆς Μακεδονίας καὶ τοῦ μεγαλύτερου τμήματος τῆς Ἑλλάδας, ἔδωσε νέα δυναστεία ποὺ κυβέρνησε στὴ χώρα περισσότερο ἀπὸ ἓναν αἰώνα. Στὰ χρόνια τὰ δικά του καὶ τῶν διαδόχων του, ὡς τὴν ἐμφάνιση τῶν Ρωμαίων, ἡ Μακεδονία ἔγινε μιὰ ἀπὸ τις τρεῖς μεγάλες δυνάμεις, ποὺ ρύθμιζαν τὰ ζητήματα τῆς Ἀνατολῆς.

Ο Γονατᾶς μὲ τὶς στρατιωτικές του ἐπιτυχίες ἔθεσε σὲ κίνδυνο τὴν ἀρχὴ τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων ποὺ ρύθμιζε τότε τὶς σχέσεις τῶν ἑλληνιστικῶν κρατῶν, ἀρχὴ ποὺ κανένας στὸ παρελθόν δὲν εἶχε τολμήσει νὰ παραβεῖ χωρὶς νὰ προκαλέσει τὸν συνασπισμὸ καὶ τὴν ἀντίδραση τῶν ἄλλων. Ἡ ἀντίδραση αὐτὴ δὲν ἄργησε νὰ ἐκδηλωθεῖ καὶ ἐναντίον τοῦ Ἀντιγόνου. "Οταν ὁ διοικητὴς τῆς Χαλκίδας καὶ τῆς Κορίνθου Ἀλέξανδρος, ποὺ δὲν ἄρκοῦνταν στὸν ρόλο τοῦ ἀντιβασιλιᾶ τῆς Ἑλλάδας, ποὺ ὁ πατέρας του ὁ Κράτερος τοῦ εἶχε κληροδοτήσει τὸ 253 ἢ 252 π.Χ., ἐπαναστάτησε ἐναντίον τοῦ βασιλιᾶ, ἔσπευσαν νὰ τὸν βοηθήσουν ὅχι μόνο ὁ Ἀντίο-

χος Β' τῆς Συρίας, ποὺ ἔβλεπε μὲ ζηλοτυπία τὴν αὐξηση τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ καὶ δλοι οἱ ἐχθροὶ τῆς Μακεδονίας στὴν Ἑλλάδα. Κάτω ἀπὸ τέτοιες συνθῆκες πέθανε τὸ 239 π.Χ. ὁ Ἀντίγονος ὁ Γονατάς, μετὰ ἀπὸ βασιλεία 34 ἑτῶν καὶ τὸν διαδέχτηκε ὁ γιός του Δημήτριος.

Ο Ἀντίγονος δὲν ἦταν καλὸς στρατιωτικός, ἀλλὰ ίκανὸς πολιτικός καὶ καλλιεργημένος ἄνθρωπος. "Οταν ἦταν νέος είχε μαθητεύσει στὴν Ἀθήνα κοντά στὸν Ζήνωνα, τὸν ἴδρυτὴ τῆς Στοᾶς, καὶ είχε ἐπηρεαστεῖ πολὺ ἀπὸ τῇ φιλοσοφίᾳ του. Ἐπίσης, ἀκολουθώντας τὶς παραδόσεις τῶν Μακεδόνων βασιλέων, ὑποστήριξε μὲ κάθε τρόπο τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα. Ὁ ἕδιος βρισκόταν σὲ πνευματικὴ ἐπικοινωνία μὲ ἔξεχοντες φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς.

Στὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Δημητρίου τοῦ Β' (238-229 π.Χ.) ἡ Μακεδονία γνώρισε μακρὰ περίοδο μὲ μεγάλες δυσκολίες καὶ συνεχεῖς ἀγῶνες (Δημητριακοὺς πολέμους ἀπὸ 238-229 π.Χ.). Οι μακεδονικὲς κτήσεις στὴν Ἑλλάδα είχαν περιοριστεῖ στὸ ἐλάχιστο. Οι δύο μεγαλύτερες δυνάμεις, ή Ἀχαιϊκὴ καὶ ή Αἰτωλικὴ Συμπολιτεία, ποὺ είχαν στενὲς σχέσεις μὲ τὴ Σπάρτη, τὴν Ἡλεία, τὴ Μεσσηνία καὶ τὴ Βοιωτία, είχαν συνασπισθεῖ ἐναντίον τῆς Μακεδονίας. Γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ τὰ Περσικὰ ή Ἑλλάδα ποὺ βρισκόταν στὰ νότια τῶν Θερμοπυλῶν παρουσιαζόταν τόσο ἐνωμένη. Καὶ θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργο ή συνεννόηση αὐτὴ νὰ διαρκοῦσε γιὰ πολὺ καὶ νὰ ἵσχε γιὰ τοὺς ἀλλόφυλους Ρωμαίους, ποὺ ἐκμεταλλευόμενοι ἀκριβῶς τὶς ἀντιθέσεις καὶ διαμάχες τῶν Ἑλλήνων, ἐμφανίστηκαν σὰν ἐλευθερωτές τους μετὰ ἀπὸ 40 χρόνια. "Αν συνέβαινε αὐτό, ή Ρώμη δὲν θὰ ἔβαζε ποτὲ πόδι στὴ Βαλκανικὴ καὶ ή Ἑλληνικὴ ἐλευθερία θὰ είχε δριστικὰ παγιωθεῖ.

Ακολουθεῖ ὁ Ἀντίγονος Β' ὁ Δώσων (= παραδώσων), ποὺ κυβέρνησε τὴ Μακεδονία ὅχι ως ἐπίτροπος τοῦ Δημητρίου, ἀλλὰ ἀργότερα καὶ ως ὑπεύθυνος βασιλιάς ως τὸν θάνατό του

(221 π.Χ.). Στὸ μεταξὺ δὲν μπόρεσε νὰ ἀντιδράσει στὴν ἐπέμβαση τῶν Ρωμαίων στὴν Ἰλλυρία (229 π.Χ.), ποὺ μέχρι τότε βρισκόταν στὴ σφαίρα ἐπιρροῆς τῆς Μακεδονίας καὶ ἔχασε ὅλες τὶς κτήσεις ποὺ βρίσκονταν νότια ἀπὸ τὸν "Ολυμπο", ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Πελασγιώτιδα, τὴν Θεσσαλία καὶ τὴν Εὐβοια.

Ο γιός του Φίλιππος ὁ Ε' (221-179 π.Χ.), ἐπειδὴ ἡταν ἀνήλικος (μόλις 17 ἑτῶν), εἶχε τεθεῖ, μετὰ ἀπὸ ὑπόδειξη τοῦ πατέρα του, ὑπὸ τὴν κηδεμονία ἐνὸς συμβουλίου ποὺ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἄνδρες ἔμπειρους καὶ ἰκανούς. Ἐντούτοις αὐτὸς ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ ἔδειξε τὰ ἡγετικά του προσόντα. Οἱ Αἰτωλοί, ποὺ ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς «κοινῆς συμμαχίας» τοῦ Ἀντιγόνου εἶχαν ἔξαναγκαστεῖ σὲ πλήρη ἀπραξία, ἐπωφελούμενοι ἀπὸ τὴν κυβερνητικὴ ἀλλαγὴ στὴ Μακεδονία, ἔκαμαν ἐπιθεση ἐναντίον τῆς Μεσσηνίας, μὲ σκοπὸ τὴν ἀρπαγὴ καὶ τὴ λεηλασία. Ἡ Ἀχαΐα, γιὰ νὰ προστατέψει τοὺς Μεσσηνίους, ἔκλεισε μὲ αὐτοὺς χωριστὴ εἰρήνη. Αὐτὸ ἀνάγκασε τὴν Ἀχαϊκὴ Συμπολιτεία νὰ κηρύξει τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Αἰτωλίας. Στὸν πόλεμο αὐτὸ ποὺ ὀνομάζεται «συμμαχικὸς πόλεμος», πῆρε μέρος καὶ ἡ Μακεδονία σὰν προστάτρια τῆς Ἀχαΐας. Ο Φίλιππος, μετὰ ἀπὸ πρόσκληση τοῦ Ἀράτου ἐμφανίστηκε μὲ σημαντικὲς δυνάμεις στὴν Πελοπόννησο, δέχτηκε στὴν Ἑλληνικὴ συμμαχία τὴ Μεσσηνία καὶ κάλεσε τοὺς ἀντιπροσώπους τὸν συνεδρίου στὴν Κόρινθο ν' ἀποφασίσουν ἀπὸ κοινοῦ τὸν πόλεμο κατὰ τῶν Αἰτωλῶν. Στὸ μεταξὺ οἱ Αἰτωλοί, ποὺ ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ τὴν ἀπουσία τοῦ Φιλίππου ἀπὸ τὴ Μακεδονία, ἀφοῦ πέρασαν ἀπὸ τὴ Θεσσαλία καὶ τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν, εἰσέβαλαν στὴν Πιερία καὶ κατέστρεψαν ἐντελῶς τὴν ιερὴ πόλη τῶν Μακεδόνων Δίον (219 π.Χ.), χωρὶς νὰ λυπηθοῦν οὔτε τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν οὔτε τὰ ἀναθήματά τους.

Ο Φίλιππος, γιὰ ν' ἀνταποδώσει τὰ ἵδια, εἰσέβαλε στὴν Αἰτωλία τὸ ἐπόμενο ἔτος (218) καὶ κατέστρεψε τὴν πόλη

Θέρμο. Ἡ καταστροφὴ τοῦ Θέρμου ὑπῆρξε φοβερὸ πλῆγμα γιὰ τοὺς Αἰτωλούς, ποὺ δὲν ἤθελαν πιὰ νὰ συνεχίσουν τὸν πόλεμο καὶ ἡταν ἔτοιμοι νὰ εἰρηνεύσουν. Τὸ καλοκαίρι ὅμως τοῦ 216 π.Χ. ἔγινε ἡ νίκη τῶν Καρχηδονίων στὶς Κάννες, ποὺ ἄνοιξε τὸν δρόμο γιὰ συνεννοήσεις ἀνάμεσα στὸν Ἀννίβα καὶ στὸν Φίλιππο, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ σύγκρουση τοῦ Μακεδόνα βασιλιᾶ μὲ τοὺς Ρωμαίους, γιατὶ τὸ ἐπόμενο ἔτος (215 π.Χ.) ὑπογράφηκε ἡ συμμαχία, μὲ τὴν ὁποίᾳ παραχωροῦνταν στὸν Φίλιππο οἱ ρωμαϊκὲς κτήσεις στὴν Ἰλλυρία καὶ ἀναγνωρίζονταν ὡς σφαιρά ἐπιρροῆς του ἡ Ἡπειρος καὶ ἡ Ἰλλυρία, σὰν ἀντάλλαγμα γιὰ τὴ στρατιωτικὴ βοήθεια ποὺ ἡταν ὑποχρεωμένος νὰ στείλει στὸν Ἀννίβα.

Ο πρῶτος Μακεδονικὸς πόλεμος (215-205 π.Χ.), ποὺ ἀπὸ τὸ ἔνα μέρος δέσμευε τὶς δυνάμεις τοῦ Φίλιππου στὴ Βαλκανικὴ καὶ στὴν Ἑλλάδα γιὰ πολλὰ χρόνια καὶ δὲν τὸν ἄφηνε νὰ στείλει τὴν τόσο ἀπαραίτητη βοήθεια στὸν Ἀννίβα, οὔτε καὶ νὰ ἐκπληρώσει τὸν ἀντικειμενικὸ του σκοπό, νὰ ἐκδιώξει δηλαδὴ τοὺς Ρωμαίους ἀπὸ τὴν Ἰλλυρία, ἀπὸ τὸ ἄλλο ἀποδεκάτισε τοὺς Ἕλληνες καὶ κατέστρεψε τὴ χώρα τους ἀπὸ τὴ μία ἄκρη ὡς τὴν ἄλλη. Οἱ μόνοι ποὺ βγῆκαν κερδισμένοι ἀπὸ τὸν πόλεμο αὐτὸν ἡταν οἱ Ρωμαῖοι, ποὺ σ' ὅλο αὐτὸ τὸ χρονικὸ διάστημα κατόρθωσαν ν' ἀντιμετωπίσουν μὲ ἐπιτυχία τὸν Ἀννίβα, ποὺ εἶχε ἀπομονωθεῖ στὴ Νότια Ἰταλία, καὶ νὰ τὸν κάνουν τελικὰ ἀκίνδυνο. Ο δεκάχρονος αὐτὸς πόλεμος ἔληξε τὸ 205 π.Χ. στὴ Φοινίκη τῆς Ἡπείρου μὲ πλήρη ἀνάμειξη τῶν Ρωμαίων στὴ Βαλκανικὴ καὶ στὰ ἑλληνικὰ πράγματα. Οἱ ἄξεστοι Ρωμαῖοι φάνηκαν διπλωματικότεροι ἀπὸ τοὺς πολιτισμένους Ἕλληνες.

Ο Φίλιππος, ἐπειδὴ πίστευε ὅτι μιὰ ἀναμέτρηση μὲ τοὺς Ρωμαίους ἡταν ἀναπόθευκτη, ἀφοῦ αὐτοὶ ἔξακολουθοῦσαν νὰ παραμένουν στὴν Ἰλλυρία, καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπολόγιζε πιὰ σὲ ξένη βοήθεια οὔτε καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμη τῶν συμμάχων του,

ἄρχισε ἀπὸ τὴν ἐπόμενη μέρα τῆς συνθήκης τῆς Φοινίκης νὰ προετοιμάζεται ἐντατικά. Φρόντισε νὰ ἐνισχύσει τὶς δυνάμεις του μὲ τὴν αὐξηση τῶν πόρων καὶ μὲ τὴν κατάληψη νέων ἐδαφῶν, νὰ ναυπηγήσει ἵσχυρὸ στόλο, ν' ἀνασυγκροτήσει τὴν οἰκονομία τοῦ κράτους μὲ τὴν εἰσαγωγὴ νέων διοικητικῶν καὶ κοινωνικῶν μέτρων καὶ ν' ἀποκαταστήσει τὸ γόνητρό του ποὺ εἶχε μειωθεὶ ἔξαιτιας τῆς τροπῆς τοῦ πολέμου. Δυστυχῶς ὅμως στὴν ἔξωτερικὴ πολιτικὴ του πολιτεύτηκε μὲ τόση ἀδεξιότητα, ὥστε δημιούργησε πλῆθος ἀπὸ ἔχθροὺς τόσο στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα καὶ στὸ Αἴγαιο, ὃσο καὶ στὴ Μ. Ἀσίᾳ καὶ Αἴγυπτο καὶ ἤλθε σὲ σύγκρουση μὲ τὰ ἐλληνιστικὰ βασίλεια τῆς Συρίας, τῆς Περγάμου καὶ τῆς Αἴγυπτου.

Τότε οἱ Ρωμαῖοι ζήτησαν ἀπὸ τὸν Φίλιππο νὰ σταματήσει τὶς ἔχθροπραξίες ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ ἐπιστρέψει τὰ ἐδάφη ποὺ εἶχε κατακτήσει, ἀλλ' αὐτός, ἐπειδὴ ἡ ἀποδοχὴ τέτοιων ὅρων θὰ τὸν μετέβαλλε σὲ ὑποχείριο τῶν Ρωμαίων, τοὺς ἀπέρριψε χωρὶς συζήτηση. Οἱ δύο ἀντίπαλοι, μὲ ἴσαριθμες σχεδὸν δυνάμεις, συναντήθηκαν σὲ μιὰ λοφοσειρά, στὶς Κυνὸς Κεφαλὲς (198 π.Χ.), δυτικὰ τῶν Φερρῶν. Ἐκεī ἡ μακεδονικὴ φάλαγγα, ποὺ θεωροῦνταν ὡς τότε ἀκατάβλητη, ἀποδείχτηκε κατώτερη ἀπὸ τοὺς εὐκίνητους ρωμαϊκοὺς λόχους (*manipulos*). Ὁ Φίλιππος δέχτηκε ὅ,τι ἀπέρριπτε προηγουμένως καὶ ὁ Φλαμινίος δὲν αὐξησε τὶς ἀξιώσεις του, σὲ ἀντίθεση πρὸς τοὺς συμμάχους του Αἰτωλούς, ποὺ ἥθελαν νὰ συνεχίσουν τὸν πόλεμο ὡς τὴν ὄλοκληρωτικὴ ἔξόντωση τοῦ Φιλίππου. Ὁ Φλαμινίος ἥθελε νὰ διατηρηθεῖ ἡ Μακεδονία ἵσχυρή, γιὰ νὰ χρησιμεύσει ἀπ' τὴν μιὰ μεριὰ σὰν προμαχώνας στὶς ἐπιθέσεις τῶν βαρβάρων λαῶν κατὰ τῆς Βαλκανικῆς καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη σὰν ἀντίρροπη δύναμη ἐναντίον τῶν ἀπαιτητικῶν καὶ ὑπερφί-αλων Αἰτωλῶν. "Ισως ἀκόμη ὁ κίνδυνος ἀπὸ τὸν Ἀντίοχο Γ' τὸν Μέγα τῆς Συρίας τὸν ἔκαμε νὰ μὴ θέλει νὰ σπρώξει τὸν Φίλιππο στὴν ἀπόγνωση, πράγμα ποὺ θὰ τὸν ἀνάγκαζε νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὸν Ἀντίοχο.

Η συμφωνία ἐπικυρώθηκε στή Ρώμη ἀπὸ τὴ Σύγκλητο καὶ τὸν λαὸν καὶ τὸ 196 π.Χ. ἔφτασε στὴν Ἑλλάδα ἐπιτροπὴ ἀπὸ δέκα συγκλητικούς, γιὰ νὰ τακτοποιήσει τὰ ζητήματα στὶς λεπτομέρειές τους. Σύμφωνα μὲ τὴ συνθῆκη, ὁ Φίλιππος ἦταν ὑποχρεωμένος ν' ἀναγνωρίσει τὴν ἐλευθερία καὶ αὐτονομία ὅλων τῶν ἐλληνικῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Μ. Ἀσίας, νὰ παραιτηθεῖ ἀπ' ὅλες τὶς κτήσεις του στὴ Θράκη καὶ Μ. Ἀσία, ν' ἀποσύρει τὶς φρουρές του ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, νὰ παραδώσει ὅλο τὸν στόλο του, ἐκτὸς ἀπὸ ἕξι πλοῖα, καὶ νὰ πληρώσει πολεμικὴ ἀποζημίωση 1.000 τάλαντα. Οἱ Ὁρέστες, οἱ Μάγνητες καὶ οἱ Περραιβοὶ ἀποσπάστηκαν ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ ἀνακηρύχτηκαν ἐλεύθεροι.

Στὴ συνέχεια ὁ Φίλιππος προσχώρησε στὴ συμμαχία τῶν Ρωμαίων καὶ πρόσφερε σ' αὐτοὺς τὸ ἔδαφος καὶ τὶς δυνάμεις του στὴ διάρκεια τοῦ πολέμου ποὺ αὐτοὶ μετὰ ἀπὸ λίγο κήρυξαν ἐναντίον τοῦ Ἀντιόχου Γ'. Στὴ διάρκεια τῶν ἐπιχειρήσεων πρόσφερε πραγματικὰ πολύτιμες ὑπηρεσίες καὶ γι' αὐτὸ οἱ Ρωμαῖοι ἰκανοποίησαν μερικὲς ἀπαιτήσεις του καὶ τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ καταλάβει μερικὰ ἐδάφη στὴ Θεσσαλία καὶ Ἀθαμανία. "Οταν ὅμως κέρδισαν τὸν πόλεμο, τὸν ἀγνόησαν. Ὁ Φίλιππος, βλέποντας τὶς ἔχθρικὲς διαθέσεις τῆς Ρώμης καὶ θεωρώντας ὅτι ἡ σύγκρουση μ' αὐτὴν ἦταν ἀναπόφευκτη, ἄρχισε πάλι νὰ προετοιμάζεται γιὰ τὸν πόλεμο ποὺ θὰ ἦταν τώρα πόλεμος ζωῆς ἢ θανάτου. Αὔξησε τὴ φορολογία καὶ τοὺς λιμενικούς δασμούς, ἐκμεταλλεύτηκε ἐντατικὰ τὰ ὀρυχεῖα καὶ τὰ μεταλλεῖα, ἀκόμη κι ἐκεῖνα ποὺ ἀπὸ πολὺ καιρὸ εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ καὶ γιὰ ν' αὐξήσει τὸν πληθυσμὸ τῆς χώρας εύνόησε μὲ νομοθετικὰ μέτρα τὴν πολυτεκνία καὶ τὴ μετακίνηση θρακικῶν λαῶν στὰ παράλια καὶ σὲ μέρη, ὅπου ὁ γηγενῆς πληθυσμὸς εἶχε ἀραιώσει. Δυστυχῶς πάνω στὶς προετοιμασίες του πέθανε ὁ δραστήριος αὐτὸς ἡγεμόνας σὲ ἡλικία 59 χρόνων.

Τὸν Φίλιππο τὸν διαδέχτηκε ὁ πρωτότοκος γιός του

Περσέας (179-169 π.Χ.). Αύτός δὲν ἥθελε ν' ἀναμετρηθεῖ μὲ τὴν Ρώμη καὶ προσπάθησε νὰ ἀποφύγει τὴν σύγκρουση ὅσο ἡταν δυνατό. Γι' αὐτό, μόλις ἀνέλαβε τὴν ἔξουσία, ἀνανέωσε τὴν συμμαχία του μὲ τὴν Ρώμη καὶ ζήτησε ἀπὸ τὴν σύγκλητο τὴν ἀναγνώρισή του. Ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀσφάλειά του καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶχε ἐμπιστοσύνη στὴν πολιτικὴ τῆς Ρώμης, συνέχισε τὶς προετοιμασίες τοῦ πατέρα του, συγκέντρωνε θησαυροὺς καὶ διατηροῦσε ἴσχυρὸ στρατό. Προσπάθησε ἀκόμη νὰ ἐπεκτείνει τὴν δύναμή του καὶ στὰ γειτονικὰ ἔθνη μὲ εἰρηνικὲς διαπραγματεύσεις, ἀλλὰ καὶ μὲ ἐπικίνδυνες ἐκστρατεῖες. Ἐπίσης στὴν Ἑλλάδα, ὅπου τὰ πνεύματα εἶχαν ἀρχίσει νὰ μεταστρέφονται, ἔβρισκε πολλὲς συμπάθειες καὶ ἰδιαίτερα στὰ λαϊκὰ στρώματα. Τότε ὁ βασιλιὰς τῆς Περγάμου Εὐμένης κατήγγειλε τὸν Περσέα στὴν ρωμαϊκὴ σύγκλητο γιὰ τὶς προετοιμασίες του. Μάταια ἀπεσταλμένοι τοῦ Περσέα καὶ τῶν Ροδίων προσπάθησαν νὰ μεταπείσουν τοὺς συγκλητικούς. Ὁ πόλεμος εἶχε προαποφασιστεῖ. Καὶ ὅταν ρωμαϊκὴ πρεσβεία, ποὺ εἶχε σταλεῖ στὴν Ἑλλάδα, ἐπιβεβαίωσε τὶς καταγγελίες τοῦ Εὐμένη, ὁ ρωμαϊκὸς λαὸς τὸν κήρυξε πιὰ ἐπίσημα. "Ετσι ἄρχισε ὁ τρίτος Μακεδονικὸς πόλεμος (171-168 π.Χ.), ὁ ὁποῖος μπῆκε στὴν ἀποφασιστικὴ του φάση, ὅταν οἱ Ρωμαῖοι ἀνέθεσαν τὴν ἀρχιστρατηγία σὲ στρατηγὸ δοκιμασμένο καὶ πολιτικὰ συνετό, τὸν Λ. Αἰμίλιο Παῦλο, ποὺ διακρινόταν γιὰ τὴν μόρφωση καὶ τὸ φιλελληνισμό του.

"Ο Αἰμίλιος Παῦλος βάδισε μὲ βάση ἔνα καλὰ ὅργανωμένο σχέδιο. Μὲ ἔναν πετυχημένο ἐλιγμὸ ἀνάγκασε τὸν Περσέα νὰ ἐγκαταλείψει τὶς ὄχυρές του θέσεις στὶς βόρειες πλαγιὲς τοῦ Ὀλύμπου καὶ νὰ ὑποχωρήσει στὴν πεδιάδα τῆς Πύδνας. Ἐκεῖ, στὶς 22 Ιουνίου τοῦ 168 π.Χ., δόθηκε ἡ μάχη ποὺ μέσα σὲ μιὰ ὥρα ἔκρινε τὴν τύχη τῆς Μακεδονίας καὶ ὀλόκληρης τῆς Ἀνατολῆς. Ο βασιλιὰς ἐπικεφαλῆς τοῦ ἱππικοῦ ἐγκατέλειψε τὴν μάχη καὶ διέφυγε στὴν Πύδνα. Ἀπὸ ἐκεῖ πῆγε στὴν

‘Αμφίπολη καὶ στὴ συνέχεια κατέφυγε στὸ ἵερὸ τῶν Καβείρων στὴ Σαμοθράκη, ἀλλ’ ἀναγκάστηκε ἀμέσως νὰ παραδοθεῖ στὸν νικητὴ χωρὶς ὅρους.’ Ἡ Μακεδονία μέσα σὲ δύο μέρες καταλήφθηκε ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους. Ἡ μόνη στρατιωτικὴ δύναμη ποὺ μποροῦσε νὰ ἀναμετρηθεῖ μὲ τὴ Ρώμη δὲν ύπῆρχε πιά. Οἱ ἐλληνικὲς πολιτεῖες καὶ τὰ ἐλληνικὰ κράτη τῆς Ἀνατολῆς, ἀνίκανα ν’ ἀντιδράσουν, θὰ ἀκολουθήσουν σὲ λίγο τὴν τύχη τῆς Μακεδονίας.

5. Ἡ Μακεδονία κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ

Μὲ τὴ συνθῆκη τῆς Ἀμφίπολης, ποὺ ἔγινε τὸ ἐπόμενο ἔτος (167 π.Χ.), ἡ Μακεδονία ἔχασε τὴν ἀλευθερία ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνότητά της. Οἱ Ρωμαῖοι τὴ διαίρεσαν σὲ τέσσερα διαμερίσματα, τὶς μερίδες. Κάθε μερίδα εἶχε τοὺς δικούς της ἄρχοντες, ποὺ τοὺς ἔξελεγε γιὰ ἔνα χρόνο, καὶ ἔνα ἀντιπροσωπευτικὸ συμβούλιο, τὸ συνέδριο. Τὴν κατάσταση αὐτὴ ἐκμεταλλεύτηκε κάποιος τυχοδιώκτης, ὁ Ἀνδρίσκος, ἀπὸ τὸ Ἀδραμύτειο τῆς Μ. Ἀσίας, γιὰ νὰ καταλάβει τὸν μακεδονικὸ θρόνο καὶ νὰ κινήσει τοὺς Μακεδόνες κατὰ τῶν Ρωμαίων. Κατόπιν ἐμφανίστηκε ἀλλος διεκδικητὴς τοῦ θρόνου, ὁ Ἀλέξανδρος, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς νικήθηκε. Τὸ 143/2 π.Χ. παρουσιάστηκε νέος ὑποψήφιος τοῦ θρόνου, κάποιος Ψευδοφίλιππος, ποὺ ἔλεγε ὅτι ἦταν γιὸς τοῦ Περσέα καὶ τὸν ὑποστήριζαν οἱ Θράκες. Αὐτὸς παρέσυρε πολλοὺς Μακεδόνες, ἴδιως ἀπὸ τὰ κατώτερα στρώματα, ἀλλὰ εὔκολα ὁ ταμίας τοῦ Α. Λικινίου Νέρβα, ὁ Λ. Τρεμέλλιος Σκρώφας, κατέπνιξε τὸ κίνημά του.

“Υστερα ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες αὐτές περιπέτειες, ἡ χώρα ὑποφέρει ἀπὸ τὶς εἰσβολὲς τῶν βαρβαρικῶν λαῶν ἀπὸ βορρά. Τὸ 119/8 π.Χ., 29 μόλις χρόνια ἀπὸ τὴ μέρα ποὺ ἡ Μακεδονία μεταβλήθηκε σὲ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία, ἰσχυρὰ στίφη Γαλατῶν, οἱ Σκορδίσκοι, ποὺ συνεργάζονταν μὲ τὸν ἡγεμόνα τῶν Μαιδῶν

Πέλλα. Μωσαϊκὸ δάπεδο τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Ὁ Διόνυσος πάνω σὲ πάνθηρα.

Τίπαν, εἰσέβαλαν στή Βόρεια Μακεδονία. Ὁ διοικητής τῆς Μακεδονίας, ὁ πραίτορας Σεξ. Πομπήιος, νικήθηκε σὲ μιὰ μάχη κοντά στὸ Ἀργος τῆς Παιονίας κι ἐπεσε νεκρός. Τὴν κατάσταση ἔσωσε ὁ ταμίας του Μάρκος Ἀνιος. Δὲν πέρασε ὅμως οὕτε μία πενταετία ἀπὸ τὴν εἰσβολὴν αὐτῇ καὶ οἱ Σκορδίσκοι ἀπείλησαν καὶ πάλι τὴν Μακεδονία. Τὸν ἀγώνα ἐναντίον τους διεξήγαγε ὁ ὑπατος καὶ στὴ συνέχεια ἀνθύπατος τῆς Μακεδονίας Μ. Λίβιος Δροῦσος (112-110). Τέλος, μόλις μετὰ ἀπὸ δύο χρόνια κατόρθωσε δὲ ἀνθύπατος Μ. Μινούκιος Ροῦφος (108 π.Χ.) νὰ τοὺς κατανικήσει καὶ ν' ἀποκαταστήσει τὴν ἡσυχία γιὰ ἀρκετὰ χρόνια.

Ἡ Μακεδονία δὲν ὑπέφερε μόνο ἀπὸ τὶς βαρβαρικὲς ἐπιδρομές, ἀλλὰ κι ἀπὸ τοὺς ἐμφύλιους πολέμους τῆς Ρώμης (49-30 π.Χ.). Τρεῖς μεγάλοι πόλεμοι ἔγιναν σὲ μακεδονικὸν ἢ Ἑλληνικὸν ἔδαφος μὲ δῆλα τὰ τρομερὰ ἐπακόλουθα γιὰ τὸν κατοίκους. Βίαιες εἰσφορὲς καὶ ἀργυρολογίες, ἐπιτάξεις καὶ ἐπιστρατεύσεις, γενικὰ ἔξαντλητικὴ χρήση δῆλων τῶν πόρων αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ λεηλασίες καὶ διαρπαγές καὶ καταστροφές. Γύρω στὰ τέλη τοῦ φθινοπώρου τοῦ 42 π.Χ., στὴ μάχη τῶν Φιλίππων, νικήθηκαν οἱ δημοκρατικοὶ ὑπὸ τὸν Μάρκο Βροῦτο καὶ Γ. Κάσσιο ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Καίσαρα, τὸν Μ. Ἀντώνιο καὶ Γάιο Ὀκτάβιο καὶ κρίθηκε ὁριστικὰ ἡ τύχη τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ Μακεδονία περιῆλθε οὐσιαστικά στὴ δικαιοδοσία τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου καὶ παρέμεινε κάτω ἀπὸ τὴν ἔξουσία του ὥς τῇ ναυμαχίᾳ στὸ Ἀκτιο (41 π.Χ.). "Υστερ" ἀπὸ τῇ ναυμαχίᾳ ἀκολουθεὶ πολιτειακὴ μεταβολὴ μὲ τὴν ἀναγόρευση τοῦ Ὀκταβίου σὲ αὐτοκράτορα Αὔγουστο. Ὁ Αὔγουστος εἶχε τὴ φιλοδοξία νὰ φέρει στὴν αὐτοκρατορία τὴν πολυπόθητη εἰρήνη καὶ νὰ γίνει ὁ σωτήρας τοῦ ἀνθρώπινου γένους.

Στὴ Μακεδονία, ποὺ εἶχε ἐρημωθεῖ στὸ μεγαλύτερο μέρος, ἴδρυσε ἡ ἐπανίδρυση ρωμαϊκὲς ἀποικίες, δῆπος τὸ Δυρράχιο, τὴ

Βουλλίδα, τὴν Πέλλα, τὸ Δῖον, τὴν Κασσάνδρεια καὶ τοὺς Φιλίππους, ὅπου ἐγκατέστησε ὅχι μόνο βετεράνους τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ, Ρωμαίους καὶ Ἰταλούς, ἀλλὰ καὶ πολίτες Ἑλληνικῆς καταγωγῆς, προπαντὸς ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Κατόπιν καταπολέμησε τοὺς βαρβαρικοὺς λαοὺς Δάκες, Βαστάρνες, Μοισούς καὶ Γέτες καὶ ἔξασφάλισε τὰ βόρεια σύνορα τῆς ἑπαρχίας, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα ἐδάφη τὰ ἐνσωμάτωσε στὴ Μακεδονία, ποὺ ἀπὸ τὸ 27 π.Χ. ἔγινε εἰρηνικὴ συγκλητικὴ ἑπαρχία. Ἀπὸ τοὺς Γέτες 50.000 ποὺ κατοικοῦσαν στὶς περιοχὲς πέρα ἀπὸ τὸν Ἰστρὸ τοὺς ἐγκατέστησε στὴ Θράκη. Ἀπὸ τὰ νέα ἐδάφη δημιουργήθηκαν μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου νέες ρωμαϊκὲς ἑπαρχίες στὴ Βαλκανική, ἡ Δαλματία, ἡ Μοισία καὶ ἡ Θράκη.

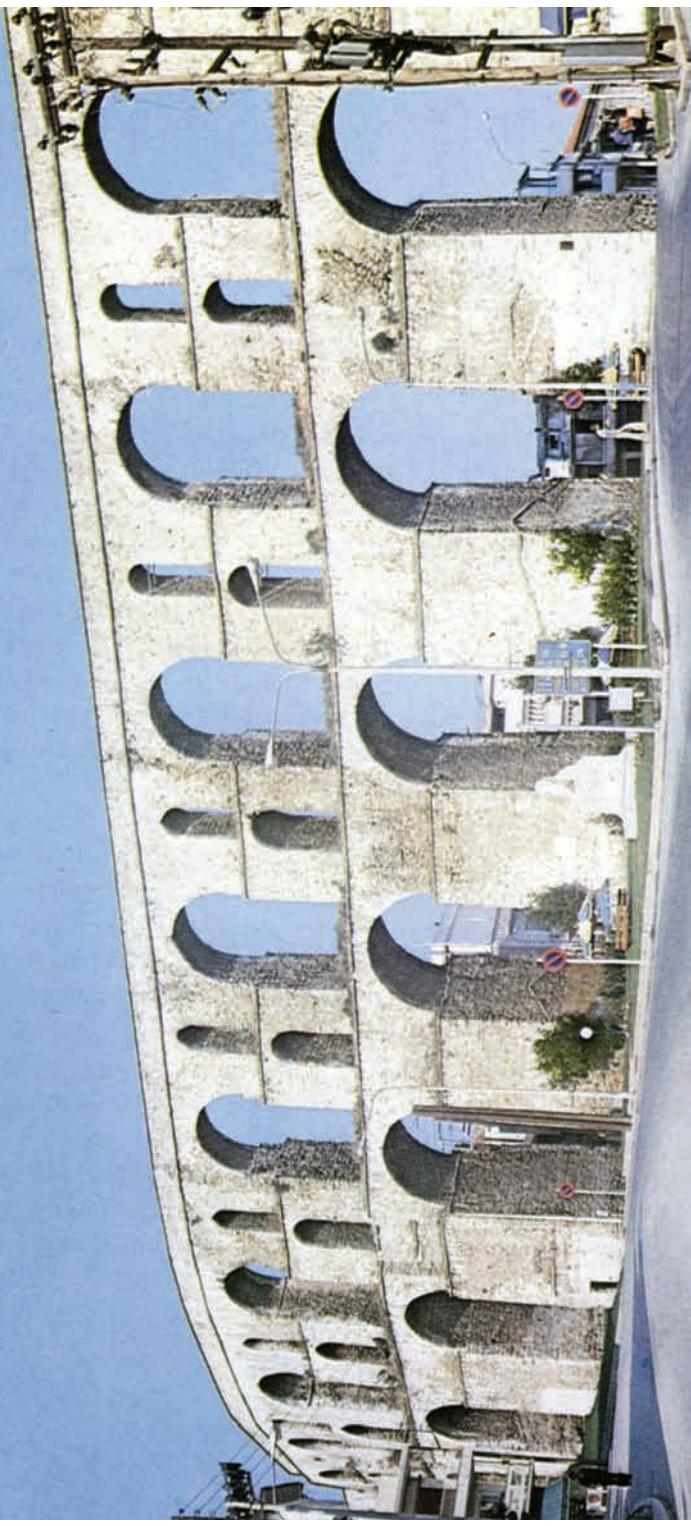
Ἡ Μακεδονία, ἀφοῦ ἔγινε ἐσωτερικὴ ἑπαρχία, δὲν ἐνοχλήθηκε πιά, ὡς τὰ μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰώνα, ἀπὸ βαρβαρικὲς ἐπιδρομές. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μακροχρόνιας αὐτῆς περιόδου τὰ ἐρείπια ἔξαφανίστηκαν, οἱ πόλεις καὶ τὰ χωριά ἀνοικοδομήθηκαν, τὸ ἐμπόριο καὶ τὰ ἐπαγγέλματα εὐημέρησαν, τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τῶν κατοίκων ἀνυψώθηκε καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς χώρας ἔγινε πυκνότερος. Στὴν πλούσια αὐτὴ ἑπαρχία συγκεντρώνονταν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἴδιαίτερα ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, τὴν Ἀσία, τὴ Βιθυνία κ.λ. πλήθη ἀνθρώπων γιὰ νὰ κάμουν τὴν τύχη τους. Ἀκόμη Ρωμαῖοι καὶ γενικὰ Ἰταλοὶ ἔρχονται νὰ ἐγκατασταθοῦν ὡς ἔμποροι (*negociatores*) καὶ ἐπαγγελματίες ὅχι μόνο στὶς ρωμαϊκὲς ἀποικίες, ἀλλὰ καὶ σ' ἄλλες πόλεις τῆς Μακεδονίας. “Ἄσ σημειωθεῖ ὅτι καὶ τὸ ἐβραϊκὸ στοιχεῖο, ποὺ ἤξερε ν' ἀνακαλύπτει τοὺς προσοδοφόρους τόπους τῆς αὐτοκρατορίας, ήταν πολυάριθμο. Ἐβραϊκὲς κοινότητες τῶν χρόνων αὐτῶν μᾶς εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, τὴ Βέροια, τοὺς Φιλίππους καὶ τοὺς Στόβους.

Τὸ πλῆθος τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν μνημείων ποὺ συναντοῦμε σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς Μακεδονίας τὴν ἐποχὴ αὐτὴ

δείχνουν τὴν εὐημερία τῆς χώρας. Καμιά ἄλλη περίοδος δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μ' αὐτὴν στὰ ἄφθονα εύρήματα. "Ομως; παρὰ τὴν εὐημερία τους, οἱ Μακεδόνες δὲν πῆραν ἐνεργὸ μέρος στὴν πολιτικὴ ζωὴ τῆς αὐτοκρατορίας, οὔτε καὶ ἀργότερα, ὅπως ἄλλοι λαοὶ καὶ κυρίως ἐκρωμαϊσμένοι λαοὶ τῆς Δύσης καὶ τῆς Βαλκανικῆς. "Ολη τὴ δραστηριότητά τους οἱ Μακεδόνες τὴ διοχέτευαν στὰ κοινοτικὰ πράγματα καὶ στὴν ἐπαρχιακὴ λατρευτικὴ τους ὁργάνωση, τὸ κοινόν. Μέσα στὰ πλαίσια αὐτῶν φιλοδοξοῦσαν νὰ διακριθοῦν καὶ νὰ διαπρέψουν ώς ἄρχοντες.

Ἡ εἰδυλλιακὴ αὐτὴ κατάσταση, ποὺ διατηρήθηκε στὴ Μακεδονία περισσότερο ἀπὸ διακόσια χρόνια, διακόπηκε γύρω στὰ μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰώνα. Τὸ 250 οἱ Γότθοι, ποὺ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα εἶχαν ἐγκατασταθεῖ στὶς βόρειες ἀκτὲς τοῦ Εὐξείνου Πόντου ὡς τὰ ρωμαϊκὰ σύνορα, μὲ ίσχυρὲς δυνάμεις εἰσέβαλαν στὴ Μοισία, πέρασαν τὸν Αἴμο καὶ λεηλάτησαν τὴ Θράκη καὶ τὴ Μακεδονία. Ἡ ἴδια ἡ Φιλιππούπολη ἔπεσε στὰ χέρια τους μετὰ ἀπὸ προδοσία τοῦ Ρωμαίου διοικητῆ. Μὲ τὴν ἀναγγελία τῆς εἰσβολῆς τῶν Γότθων ὁ αὐτοκράτορας Λέκιος Τραϊανὸς ἔσπευσε στὴ Μοισία, ἀλλὰ ἐκεī, παρὰ τὶς προσδοκίες ὄλων, νικήθηκε (251 μ.Χ.) στὰ ἔλη τῆς Δοβρουτσᾶς καὶ ἔπεσε στὸ πεδίο τῆς μάχης.

Στὰ ἐπόμενα χρόνια ἀκολουθοῦν κι ἄλλες συχνὲς ἐπιδρομὲς τῶν Γότθων. Πιὸ σοβαρὴ ὅμως ἦταν ἡ ἐπιδρομή τους στὴν ἐποχὴ τοῦ Βαλεριανοῦ (253/4 μ.Χ.), ὅπότε πολιορκήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ καὶ ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ ὅποια ὅμως ἀντιστάθηκε ἡρωϊκά. Στὴν ἐποχὴ τοῦ Γαλλιηνοῦ (267 μ.Χ.) οἱ Γότθοι εἰσβάλλουν μὲ 500 πλοια στὸν Βόσπορο καὶ τὴν Προποντίδα καί, ἀφοῦ λεηλατοῦν τὸ Βυζάντιο, ξεχύνονται στὸ Αίγαιο. Τὸ 269/70 μ.Χ. ἔκαμαν ἄλλη φοβερότερη ἐπιδρομή. Σὲ μιὰ φονικὴ ὅμως μάχη κοντά στὴ Ναΐσσο διατήθηκαν ἀπὸ τὸν τότε αὐτοκράτορα Κλαύδιο Β' καὶ ὅσοι ἀπέμειναν ἀναγκάστηκαν νὰ

έγκαταλείψουν τὴ χώρα. Στὴν ἐποχὴ τοῦ Αύρηλιανοῦ (271 μ.Χ.) ἐπανέλαβαν τὶς ἐπιδρομές τους. Τελικὰ ὅμως ὁ διάδοχός του Πρόβος τοὺς ἀνάγκασε, μετὰ ἀπὸ σκληροὺς ἀγῶνες, νὰ σταματήσουν πιὰ ὁριστικὰ τὶς ἐπιδρομές τους (273 μ.Χ.).

Ο ΓΛΩΣΣΙΚΟΣ ΕΚΛΑΤΙΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ
ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Κατά τη διάρκεια τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως ἡ, καλύτερα, τῆς ρωμαϊκῆς διοικήσεως, παρατηρήθηκε, ὅπως ἡταν ἐπόμενο, γλωσσικὸς ἐκλατινισμὸς μεγάλων περιοχῶν, ἵδιως ἐκεῖ ὅπου ἡ παρουσία ἡ ἡ ἀκτινοβολία τῶν Ρωμαίων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τους ἡταν ἔντονη. Καὶ μέσα στὴ σφαίρα αὐτὴ τῆς ἀκτινοβολίας βρέθηκαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δυτικὰ τῆς Ἰταλικῆς χερσονήσου ἔθνη, ἡ Βαλκανική, κυρίως οἱ Δάκες, ποὺ τελικὰ ἔχασαν τὴ γλώσσα, καὶ ἡ δυτικὰ τῆς Πίνδου ἡπειρωτικὴ Ἐλλάδα, δηλαδὴ οἱ προσανατολισμένες πρός τὴν Ἰταλία καὶ ἀπομονωμένες ἐλληνικὲς χῶρες. Μακρύτερα καὶ σχεδὸν ἀνεπηρέαστος ἔμεινε ὁ ἐλληνισμὸς τῆς Μ. Ἀσίας. Ἔτσι ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς πρώτης εἰσβολῆς τῶν Ρωμαίων στὴ Μακεδονία ὥς τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ διέρρευσαν 700 περίπου χρόνια ρωμαϊκῆς πολιτιστικῆς ἀκτινοβολίας, ποὺ μᾶζι μὲ τὶς ἐπιδράσεις τῶν ἐγκατεστημένων στὴν Ἐλλάδα ἐποικισμῶν καὶ διοικητικῶν ἀρχῶν δὲν ἡταν δυνατὸν νὰ μὴν ἐπηρεάσει τοὺς κατοίκους τῆς. Τὴν ἀπόδειξη μᾶς τῇ δίνει ὁ σύγχρονος τοῦ Ἰουστινιανοῦ Ἰωάννης Λυδὸς στὸ «Περὶ ἀρχῶν τῆς Ρωμαίων πολιτείας» ἔργο του, ὅπου γράφει ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας, ἀν καὶ οἱ περισσότεροι ἡσαν Ἐλληνες, μιλοῦσαν τὰ λατινικά, «πρὸ πάντων οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι», ἡταν δηλαδὴ λατινόφωνοι ἡ καὶ δίγλωσσοι. Ἡ πρόδηλη ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα τί ἀπέγιναν οἱ λατινόφωνοι ἡ οἱ δίγλωσσοι αὐτοὶ συμβάλλει, νομίζω, στὴ λύση τῆς καταγωγῆς τῶν Βλάχων, ποὺ κατὰ τὸ τέλος τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς

παρουσιάζονται νὰ κατοικοῦν στὶς δυτικὲς ἑλληνικὲς χῶρες ὡς καὶ σ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν περιοχὴ τῶν Ἀγράφων καὶ τῶν ὅποιων τὸ λατινόφωνο γλωσσικὸ ιδίωμα περιορίζεται μὲ τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων μὲ τὴν ἐπίδραση λογίων, πολιτιστικῶν κέντρων καὶ δασκάλων τοῦ Γένους, κυρίως τοῦ ἔθναποστόλου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ. Τὴν ἄποψη τοῦ ἐκλατινισμοῦ τῶν ἐντόπιων ἑλληνικῶν πληθυσμῶν τὴ διατύπωσε πρὶν ἀπὸ 150 χρόνια κιόλας ὁ πρῶτος Νεοέλληνας ιστορικός, ὁ Κωνστ. Κούμας (1777-1836) μὲ πολὺ ἀπλοὺς καὶ πειστικοὺς συλλογισμούς, ἀλλὰ τὸ ἔργο του δὲν μελετήθηκε ἔκτοτε συστηματικὰ καὶ οἱ παρατηρήσεις του πέρασαν ἀπαρατήρητες καὶ ἀνεκμετάλλευτες.

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Οι Μακεδόνες, δωρικό φύλο, μιλοῦσαν, όπως άπέδειξαν κορυφαίοι "Ελληνες και ξένοι έπιστήμονες (γλωσσολόγοι και ιστορικοί), μιά δωρική διάλεκτο, συγγενική με τήν αιολική και τή θεσαλική. Δυστυχώς δὲν σώθηκε κανένα φιλολογικό ή έπιγραφικό κείμενο τής πρώιμης έποχής γραμμένο στή μακεδονική διάλεκτο. Οι άρχαιότερες έπιγραφές ποὺ βρέθηκαν ὡς τώρα δὲν ξεπερνοῦν τὰ χρονικά δρια τής βασιλείας τοῦ Φιλίππου Β'. Αύτὸ δὲν είναι παράξενο, ἀν σκεφτεῖ κανεὶς ὅτι η γραφή δὲν ήταν ἀναγκαία σ' ἔνα λαό, ποὺ στήν πρώιμη περίοδο τής ιστορίας του ἀσχολοῦνταν ἀποκλειστικά με τή γεωργία, τήν κτηνοτροφία και τὸν πόλεμο. Ἐξάλλου είναι πολὺ πιθανό οι Μακεδόνες νὰ ἔγραψαν τὰ κείμενά τους σὲ φθαρτή ψλη (ξύλο ή κερί) ποὺ καταστράφηκε στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων. Ἔτσι, σήμερα τή μακεδονική διάλεκτο τήν ξέρουμε μόνο ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ ψλικὸ ποὺ διέσωσαν ἀρχαῖοι λεξικογράφοι. Τὸ ψλικὸ αὐτὸ ἀποτελεῖται ἀπὸ 140 μεμονωμένες λέξεις, ἀπὸ 200 περίου ἀνθρωπωνύμια και ἀρκετὰ τοπωνύμια, πού, όπως ἀπέδειξε η γλωσσολογική ἔρευνα, είναι δλα, ώς πρὸς τή σημασία και τή γραμματική μορφή τους, ἐλληνικότατα.

Πάντως, ἀπὸ τὸν 5ο π.Χ. αἰώνα είχε είσαχθεῖ στή Μακεδονία η ἀττική διάλεκτος, η ὥποια μάλιστα, στήν έποχή τοῦ Φιλίππου και Μ. Ἀλεξάνδρου υποσκέλισε δριστικά τή μακεδονική διάλεκτο. Ἀπὸ τήν έποχή αὐτή ἔχουμε και τὰ πρῶτα έπιγραφικά κείμενα. Οι Μακεδόνες δὲν χρησιμοποίησαν μόνο οἱ ἴδιοι τήν ἀττική διάλεκτο, ἀλλὰ τή διέδωσαν ὡς τὰ πέρατα τής Οἰκουμένης και με τὸν ἔξελληνισμὸ τῶν βαρβάρων

τὴν ἔκαμαν κοινὴ σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ ἐλληνόφωνου κόσμου. Ἐξισημείωτο ἄλλωστε εἶναι τὸ γεγονός ὅτι, μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτηση, οἱ Μακεδόνες δὲν εἶχαν θιγεῖ ἀπὸ τὴν λατινικὴν γλώσσαν τῶν κατακτητῶν, ἐκτὸς δρισμένων δυτικῶν περιοχῶν ποὺ προαναφέραμε, ἀλλὰ ἀντίθετα πρὸς τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητας, ὅπως δείχνουν οἱ ἐπιγραφές, εἶχαν ἐξελληνίσει γλωσσικὰ καὶ τὸν Ρωμαίους ἀποίκους τῆς Μακεδονίας.

Οἱ Μακεδόνες ἀπὸ τὴν ἕδρυση τοῦ κράτους τους ὡς τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτηση γνώρισαν ἔνα μόνο πολίτευμα, τὴν πατριαρχικὴν βασιλείαν, μὲ τὴν μορφὴν ποὺ ὑπῆρχε στὴ Νότια Ἑλλάδα τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφὴν τοῦ Ὁμήρου. Οἱ βασιλιάς ἦταν ὁ ἀνώτατος θρησκευτικός, δικαστικός καὶ πολιτικός ἄρχοντας, ὅπως οἱ δικηγόροι συνάδελφοί του. Στὸ ἔργο του τὸν βοηθοῦσε ἔνα συμβούλιο τοῦ κράτους ποὺ τὸ συγκροτοῦσαν οἱ ἑταῖροι καὶ οἱ πρῶτοι τῶν Μακεδόνων. Ἡ δύναμη τοῦ βασιλιᾶ περιοριζόταν ὡς ἔνα βαθμὸν ἀπὸ τὴν συνέλευση τοῦ στρατευόμενου μακεδονικοῦ λαοῦ (ἢ κοινὴ τῶν Μακεδόνων ἐκκλησίᾳ ἢ τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων). Γιὰ διευκόλυνση τοῦ διοικητικοῦ ἔργου τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας ἡ Μακεδονία ἦταν διαιρεμένη σὲ διάφορες διοικητικὲς περιοχές. Τέτοιες διοικητικὲς ὑποδιαιρέσεις κατὰ τὴν πρώιμη ἐποχὴν ἦταν οἱ μοῖρες ἢ οἱ στρατηγίες κι ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Φιλίππου οἱ ἀστικὲς περιφέρειες. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦσε μόνο ἡ "Ανω Μακεδονία ποὺ ἦταν διαιρεμένη, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτηση, σὲ φυλετικὲς περιοχές. Τὴ διοίκηση τῶν ἀστικῶν περιφερειῶν εἶχαν βασιλικοὶ ὑπάλληλοι μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς ἐπιστάτες. Κάτω ἀπὸ τὴν ἐποπτεία τους λειτουργοῦσαν τὰ ὅργανα τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης (ἢ βουλή, ἢ ἐκκλησία τοῦ δήμου καὶ οἱ ἄρχοντες), ποὺ ἦταν ἕδια μὲ ἐκεῖνα τῶν πόλεων τῆς Νότιας Ἑλλάδας. Λίγα χρόνια μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτηση ἡ Μακεδονία ἔγινε ρωμαϊκὴ ἐπαρχία μὲ πρωτεύοντα τὴν Θεσσαλονίκη καὶ ἡ διοίκησή της ἀνατέθηκε σὲ ἀνώτατο

Ρωμαῖο ἀξιωματοῦχο. Οἱ Ρωμαῖοι γιὰ δημοσιονομικοὺς καθαρὰ λόγους δὲν ἔθιζαν τὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση. Ἐτσὶ οἱ μακεδονικὲς πόλεις ἔξακολουθοῦσαν νὰ λειτουργοῦν μὲ τὰ ἴδια ὅργανα τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης, δῆπος καὶ κατὰ τὴν προρωμαϊκὴ ἐποχὴ.

΄Απὸ οἰκονομικὴ ἄποψη ἡ Μακεδονία, στὴν ἀρχαιότητα, ἦταν πολὺ πλούσια χώρα. Εἶχε εῦφορες πεδιάδες γιὰ γεωργικὲς καλλιέργειες, ἐκτεταμένα βοσκοτόπια γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς κτηνοτροφίας κι ἄλλες ἄφθονες φυσικὲς πηγὲς πλούτου. Σπουδαία πηγὴ πλούτου ἀποτελοῦσαν τὰ ἀπέραντα δάση τῆς, ποὺ πρόσφεραν ἄφθονη καὶ ἐκλεκτὴ ξυλεία (ναυπηγήσιμη καὶ οἰκοδομήσιμη), περιζήτητη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους καὶ Ἰδίως ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους. Ή κυριότερη ὅμως πηγὴ πλούτου ἦταν τὰ μεταλλεῖα τῆς. Πολὺ ἐνδεικτικὸ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι μόνο τὰ χρυσωρυχεῖα τῶν Φιλίππων ἀπέφεραν στὸν Φίλιππο Β' περίπου 1.000 τάλαντα χρυσοῦ τὸν χρόνο, ποσὸ ποὺ ἤταν 250% ἀνώτερο ἀπὸ τὰ δημόσια ἔσοδα τῆς Ἀθήνας στὴν ἐποχὴ του. Στὰ μεταλλεῖα αὐτὰ ὀφειλόταν ἡ πλούσια μακεδονικὴ νομισματοκοπία. Ἐπίσης ἀπὸ αὐτὰ ἔξασφάλιζαν οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς τὰ μεγαλύτερα ἔσοδα γιὰ τὴν ἐκτέλεση δημοσίων ἔργων καὶ τὴν ἀνάπτυξη πολιτιστικῆς δραστηριότητας.

΄Η δομὴ τῆς μακεδονικῆς κοινωνίας, ὡς τὰ τέλη τοῦ 5ου π.Χ. αἰώνα, δὲν διέφερε ἀπὸ τὴν ὁμηρική. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ὅμως τοῦ Ἀρχελάου καὶ Ἰδίως τοῦ Φιλίππου Β', μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀστικῆς ζωῆς, τὶς στρατιωτικὲς μεταρρυθμίσεις καὶ τὶς μακεδονικὲς κατακτήσεις, γίνονται στὴ Μακεδονία σπουδαῖες κοινωνικὲς ἀλλαγές. Μοιράζονται κλῆροι στοὺς στρατευόμενους καὶ προωθεῖται ἔτσι ἡ ἀνάπτυξη τῆς μικρῆς ἴδιοκτησίας σὲ βάρος τῶν εὐγενῶν. Στὶς πόλεις ἀναπτύσσεται μιὰ μεσαία ἀστικὴ τάξη ἀπὸ τοὺς διάφορους ἐπαγγελματίες, ἐνῶ οἱ κατακτήσεις προμηθεύουν τὶς μακεδονικές ἀγορὲς μὲ πολυάριθμους δούλους καὶ δημιουργεῖται ἔτσι μιὰ καινούργια

*Πέλλα. Μωσαϊκὸ δάπεδο τοῦ τέλους τοῦ 4ου π.Χ.
al. Γρύπας σπαράσσει ἐλάφι.*

κατώτερη κοινωνική τάξη. Γενικά, ἀπό τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἡ μακεδονική κοινωνία παρουσιάζει τὴν ἵδια εἰκόνα ποὺ βλέπουμε στὶς πόλεις τῆς Νότιας Ἑλλάδας. Ἡ ἵδια σχεδὸν κοινωνική κατάσταση ἐπικρατεῖ καὶ μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτηση. Μόνο ποὺ ἐνισχύεται ἀριθμητικά ἡ κατώτερη κοινωνική τάξη μὲ τὴν ἔκταση ποὺ πῆρε τὸ δουλεμπόριο. Ἐπίσης στὴν κοινωνική ζωὴ συμμετέχουν τώρα καὶ μετανάστες (ἐμπόροι καὶ ἐπαγγελματίες) ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, ποὺ είχαν ἔρθει νὰ κάμουν τὴν τύχη τους στὴν πλούσια ρωμαϊκὴ ἐπαρχία Μακεδονία.

Οἱ πολίτες τῶν μακεδονικῶν πόλεων ἡταν ὅργανωμένοι σὲ ἐπαγγελματικοὺς καὶ θρησκευτικοὺς συλλόγους, καθὼς καὶ σὲ διάφορες κοινωνικὲς ὅργανώσεις. Ἡ κυριότερη ἀπὸ αὐτὲς ἡταν ἡ ὅργανωση τῶν ἑφήβων, ποὺ ἀποσκοποῦσε στὴν ἄσκηση τοῦ σώματος καὶ στὴν ἥθικὴν καὶ πνευματικὴν διαπαιδαγώγηση τῶν ἑφήβων κάτω ἀπὸ τὴν γενικὴν ἐποπτεία τοῦ γυμνασιάρχου. Τὸ γυμνάσιον, κέντρο τῶν ἑφηβικῶν ὅργανώσεων, δὲν ἔλειπε ἀπὸ καμιὰ μακεδονικὴ πόλη. Ὁρισμένες μάλιστα πόλεις (Θεσσαλονίκη, Βέροια, Φίλιπποι, Δερρίοπος κ.ἄ.) είχαν γίνει πραγματικὰ ἐκπαιδευτικὰ κέντρα τῆς ἐποχῆς. Ἐπίσης μᾶς είναι γνωστὲς οἱ ὅργανώσεις τῶν νέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων. "Ολες αὐτὲς οι ὅργανώσεις, ποὺ ἡταν χαρακτηριστικὲς τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, διατηρήθηκαν καὶ μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτηση. Κατὰ τὴν ἐποχὴν μάλιστα αὐτὴν ἴδρυεται καὶ μιὰ ἄλλη ἐπαρχιακὴ ὅργανωση, τὸ γνωστὸ κοινὸ τῶν *Makedónων*, μὲ ἔδρα τὴν Βέροια, ποὺ κύριο ἔργο του ἡταν ἡ ἄσκηση τῆς αὐτοκρατορολατρείας καὶ ἀλεξανδρολατρείας.

"Οπως προκύπτει ἀπὸ τὰ θρησκειολογικὰ δεδομένα, οἱ Μακεδόνες λάτρευαν, ὅπως καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Νότιας Ἑλλάδας τοὺς ὀλύμπιους θεούς. Ἀνάμεσα στοὺς θεοὺς αὐτοὺς τὴν πρώτη θέση κατεῖχε ὁ *Δίας*, ὁ ὑπατος θεός τῶν Ἑλλήνων. Πρὸς τιμὴν του οι Μακεδόνες τελοῦσαν τὶς γιορτὲς *Ἐταιρείδια*, *Δῖα*,

Λιώια καὶ Ὑπερβερεταῖα. Ἐπίσης στὸ πιερικὸ Δίον, τὸ ὄποιο ὅφειλε τὸ ὄνομά του στὸν θεό αὐτὸ καὶ ἡταν θρησκευτικὸ κέντρο τῶν Μακεδόνων, τελοῦσαν κάθε φθινόπωρο τοὺς περί- φημους μακεδονικοὺς ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες (*'Ολύμπια Μακεδονίας*). Δεύτερος μεγάλος θεός τῶν Μακεδόνων ἡταν ὁ Ἡρα- κλῆς, ποὺ τὸν θεωροῦσαν καὶ γενάρχη τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν Ἀργεαδῶν. Ἐνδεικτικὸ γιὰ τὴν ἔξαπλωση τῆς λατρείας του εἶναι τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὄνομά του εἶχε δοθεῖ σὲ τρεῖς μακεδονικὲς πόλεις (*'Ηράκλεια Λυγκηστική, 'Ηράκλεια Σι- ντική καὶ 'Ηράκλειο Πιερίας*). Ἐπίσης ίδιαίτερα λατρευόταν ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες ὁ Ἀπόλλων. Δύο μακεδονικὲς πόλεις (στὴ Μυγδονία καὶ στὴ Χαλκιδική) είχαν τὸ ὄνομά του, ἐνῶ πρὸς τιμὴ του γίνονταν οἱ γιορτὲς *'Απελλαῖα* καὶ *Ξανδικά*. Τέλος, πολὺ διαδομένη ἡταν ἡ λατρεία τοῦ *Διονύσου*, τῆς *"Αρτεμῆς* καὶ τῆς *'Αθηνᾶς*. Πρὸς τιμὴ τους τελοῦσαν ἀντίστοιχα τὶς γιορτὲς *Δαίσια*, *'Αρτεμίσια* καὶ *Γορπιαῖα*. Οἱ Μακεδόνες ἔξακολουθοῦ- σαν νὰ λατρεύουν τοὺς ίδιους θεοὺς καὶ μετὰ τὴν ρωμαϊκὴ κατάκτηση. Ἐπίσης, κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή, μεγάλη διάδοση είχαν γνωρίσει οἱ ἔξελληνισμένες ἀνατολικὲς λατρείες καὶ προπάντων ἡ ἀλεξανδρολατρεία, ἡ ὁποία συνέβαλε σημαντικὰ στὴ συντήρηση τῆς ἑθνικῆς καὶ ιστορικῆς συνείδησης τῶν Μακεδόνων.

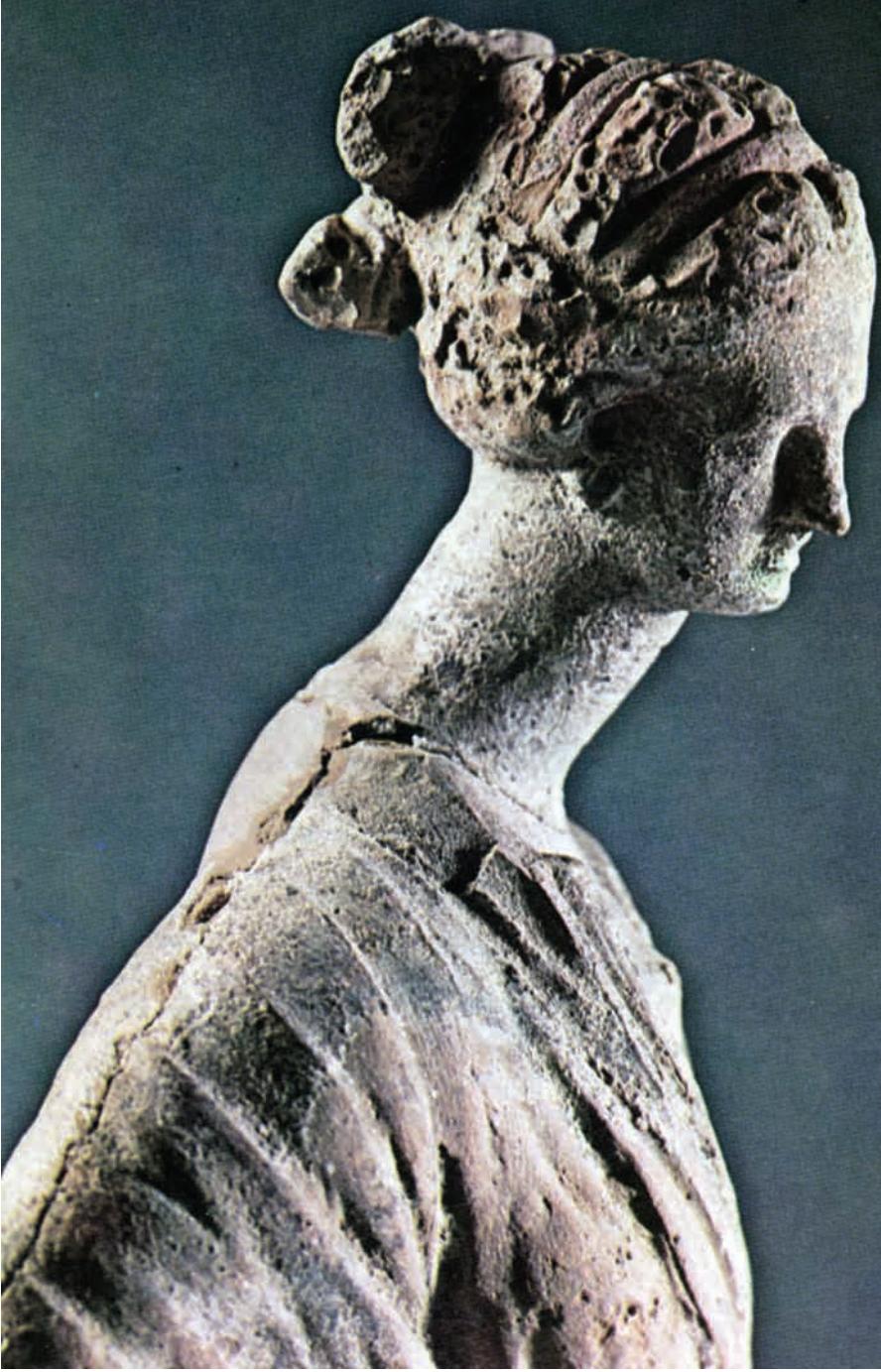
Σπουδαία ἡταν ἡ πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ δραστηριό- τητα τῶν Μακεδόνων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἡδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' (ἀρχὲς 5ου π.Χ. αἰώνα) είχαν ἀρχίσει νὰ συρρέουν στὴ Μακεδονία ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας πολλοὶ ποιητές, φιλόσοφοι, ιστορικοί, μουσικοί, γιατροί, καλλιτέχνες καὶ ἄλλοι σοφοί, ποὺ καλλιέργησαν τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὶς τέχνες. Δυστυχῶς ἡ ἀρχαία παρά- δοση δὲν διέσωσε τὰ ὀνόματα ὅλων αὐτῶν τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων. Ωστόσο ἀναφέρει μερικοὺς ἀπὸ τοὺς πιὸ κορυ- φαίους, ὅπως ἡταν ὁ Πίνδαρος, ὁ Βακχυλίδης, ὁ πατέρας τῆς

ιστορίας Ἡρόδοτος, ὁ Ἑλλάνικος ὁ Λέσβιος, ὁ διθυραμβοποιὸς Μελανιππίδης, ὁ πατέρας τῆς ἱατρικῆς Ἰπποκράτης καὶ ὁ γιός του Θεσσαλός, ὁ τραγικὸς ποιητὴς Ἀγάθων, ὁ Σάμιος ἐπικὸς Χοιρίλος, ὁ κωμικὸς ποιητὴς Πλάτων, ὁ μεγάλος τραγικὸς ποιητὴς Εύριπίδης, ὁ ὅποιος μάλιστα καὶ πέθανε στὴ Μακεδονίᾳ, ὁ μουσικὸς Τιμόθεος κ.ἄ.

Στὰ πλαίσια τῆς πνευματικῆς αὐτῆς κινήσεως ἔμφανιζεται καὶ μία χορεία ἀπὸ ντόπιους ἐκπροσώπους τῶν γραμμάτων. Ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς ξεχωρίζει ὁ μεγάλος φιλόσοφος Ἀριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης, γιὸς τοῦ Νικομάχου — προσωπικοῦ γιατροῦ τοῦ βασιλιά Ἀμύντα Β' — καὶ δάσκαλος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ἀπὸ τοὺς ἄλλους Μακεδόνες ἐκπροσώπους τῶν γραμμάτων μᾶς εἰναι γνωστοὶ εἴκοσι περίπου ιστορικοὶ ποὺ ἔγραψαν μακεδονικὲς ἡ τοπικὲς ιστορίες (*Μακεδονικά, Θασιακά, Παλληνιακά κ.ἄ.*), ἀλλὰ ἀπὸ τὰ ἔργα τοὺς σώθηκαν ἐλάχιστα μόνο ἀποσπάσματα ἢ ἀκόμη ἀπλῶς οἱ τίτλοι τῶν ἔργων τους. Ἀνάμεσα στοὺς ιστορικοὺς αὐτοὺς ἦταν ὁ Βάλακρος, ὁ Θεαγένης, ὁ Μαρσύας ἀπὸ τὴν Πέλλα, ὁ Μαρσύας ἀπὸ τοὺς Φιλίππους, ὁ Ἐφιππος καὶ ὁ Καλλισθένης ἀπὸ τὴν Ὁλυνθο, ὁ Νικομήδης ἀπὸ τὴν Ἀκανθο, ὁ Ζωίλος καὶ ὁ Φίλιππος ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη, ὁ Ἀριστόβουλος ἀπὸ τὴν Κασσάνδρεια, ὁ Μενέλαιος ἀπὸ τὶς Αίγες καὶ ὁ Ἀντίπατρος ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη.

Ἐξίσου σπουδαία ἦταν καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ δραστηριότητα στὴ Μακεδονίᾳ, ἡ ὅποια ἀσφαλῶς δὲν ὄφειλόταν μόνο στοὺς καλλιτέχνες ποὺ εἶχαν συρρεύσει ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Νότιας Ἑλλάδας ἀλλὰ καὶ σ' ἔνα πλῆθος ἀπὸ ντόπιους καλλιτέχνες. Δυστυχῶς ἀπὸ τὸ μακεδονικὸ καλλιτεχνικὸ κύκλῳ μᾶς εἰναι γνωστὰ ἐλάχιστα μόνο ὄνόματα καλλιτεχνῶν· πρόκειται γιὰ τὸν γλύπτη Λύσο, τὸν τεχνίτη ψηφιδωτὸν Γνῶσιν καὶ τοὺς δυό περιφημούς Θασίους καλλιτέχνες Πολύγνωτο καὶ Ἀγλαοφῶντα. Ωστόσο θὰ ὑπῆρχαν πολυάριθμοι ἄλλοι καλλιτέχνες, ὅπως δείχνει καθαρὰ ἡ πλούσια καλλιτεχνικὴ παραγωγὴ. Μιὰ

Πήλινο εἰδώλιο νεαρῆς γυναίκας τῶν ἐλληνιστικῶν
χρόνων ἀπὸ τὴν Πέλλα

ιδέα τοῦ ἐκπληκτικοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἔργων τέχνης ποὺ ἔγιναν σὲ μακεδονικὰ καλλιτεχνικὰ ἔργαστήρια μπορεῖ νὰ σχηματίσει κανεὶς ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀρχαιολογικῶν εὑρημάτων καὶ προπαντὸς ἀπὸ μερικὲς ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴ λεηλασία τῶν καλλιτεχνικῶν θησαυρῶν τῆς Μακεδονίας στὶς διάφορες ἐποχές. "Ετσι ἡ ἀρχαία παράδοση διέσωσε τὴν πληροφορία ὅτι τὸ 168 π.Χ. ὁ Ρωμαῖος ὑπατος Αἰμίλιος Παῦλος μετέφερε στὴ Ρώμη τόσο μεγάλο ἀριθμὸ ἔργων τέχνης, ὥστε στὸν θρίαμβό του παρήλασαν 500 ἀμάξια γεμάτα ἀπὸ ἀγάλματα (μαρμάρινα καὶ χάλκινα) καὶ ἄλλα ἔργα τέχνης. Σύμφωνα μὲ ὑπολογισμοὺς Γερμανοῦ ἐπιστήμονα τοῦ περασμένου αἰώνα οἱ Ρωμαῖοι μετέφεραν στὴ Ρώμη 15-20.000 συνολικὰ μακεδονικὰ ἔργα τέχνης! Μετὰ τὴν ρωμαϊκὴ κατάκτηση δὲν ἔπαινε βέβαια ἡ καλλιτεχνικὴ παραγωγὴ στὴ Μακεδονία. 'Ωστόσο δὲν ἔπαινσαν καὶ οἱ λεηλασίες τῶν καλλιτεχνικῶν θησαυρῶν τῆς. Πολλὰ μνημεῖα τέχνης καταστράφηκαν μὲ τὶς συχνὲς βαρβαρικὲς ἐπιδρομὲς (2ο καὶ 3ο μ.Χ. α.ι.) καὶ, κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχή, ἀπὸ τὸν φανατισμὸ τῶν χριστιανῶν. Τέλος, στὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, συμπληρώθηκε ἡ σύληση τῶν καλλιτεχνικῶν θησαυρῶν τῆς μὲ τὸ ἔξαγωγικὸ ἐμπόριο ἀρχαιοτήτων ποὺ εἶχε πάρει μεγάλες διαστάσεις. Στὴ Θεσσαλονίκη, κέντρο τοῦ ἐμπορίου, συγκεντρώνονταν ἀρχαιότητες ἀπὸ όλα τὰ μέρη τῆς Μακεδονίας καὶ στὸ λιμάνι της φορτώνονταν δόλοκληρα καράβια μὲ μακεδονικούς καλλιτεχνικούς θησαυρούς.

"Οπως δείχνουν τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα καὶ τὰ μνημεῖα ποὺ ἀποκαλύφτηκαν μὲ τὶς ἀνασκαφές, οἱ Μακεδόνες εἶχαν καλλιεργῆσει μὲ δεξιοτεχνία δλους τοὺς κλάδους τῆς ἀρχαίας τέχνης. Τὰ δημόσια κτήρια καὶ οἱ ναοὶ ποὺ ἀνακαλύφτηκαν ὥς τώρα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ σχηματίσουμε μιὰ εἰκόνα γιὰ τὰ ἐπιτεύγματα τῶν Μακεδόνων στὴν ἀρχιτεκτονική. 'Ιδιαίτερα λαμπρὰ δείγματα τῆς ἐπιτάφιας ἀρχιτεκτονικῆς τους ἀποτελοῦν

οἱ μεγαλοπρεπεῖς μακεδονικοὶ τάφοι ποὺ βρέθηκαν σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς Μακεδονίας (Νάουσα, Δίον, Βέροια, Βεργίνα, Λαγκαδᾶ, Ἀμφίπολη κ.ἄ.). Τὰ πολυνάριθμα ἐπίσης ἔργα γλυπτικῆς (ἀγάλματα καὶ ἀνάγλυφα) δείχνουν τὴ λειτουργία τοπικῶν καλλιτεχνικῶν ἐργαστηρίων — ἀκόμη καὶ στήν περίοδο τῆς ρωμαιοκρατίας — στή Θεσσαλονίκη, στή Βέροια καὶ σὲ ἄλλες μακεδονικές πόλεις. Τὸ πλῆθος πάλι ἀπὸ πήλινα εἰδώλια, οἱ μῆτρες καὶ οἱ κεραμεικοὶ φοῦρνοι ποὺ βρέθηκαν μὲ τὶς ἀνασκαφὲς δείχνουν τὴ λειτουργία τοπικῶν ἐργαστηρίων κηροπλαστικῆς στήν Πέλλα, στή Βέροια, στήν Ἀμφίπολη καὶ σὲ ἄλλες πόλεις. Ἐντυπωσιακὰ ἐπίσης εἶναι τὰ δείγματα τῆς μακεδονικῆς ζωγραφικῆς στοὺς τάφους τῆς Βεργίνας, τῶν Λευκαδίδων κ.λ. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ Μακεδόνες ἴδιαίτερα ἐπιδόθηκαν στή μεταλλοτεχνίᾳ, ἀφοῦ τὰ πλούσια μακεδονικά μεταλλεῖα ἔξασφάλιζαν ἀφθονη πρώτη ὕλη. Τὴν ἐκπληκτικὴν δεξιοτεχνία τῶν μακεδονικῶν καλλιτεχνικῶν ἐργαστηρίων στὸν κλάδο αὐτὸ τῆς ἀρχαίας τέχνης φανερώνουν τὰ κομψὰ νομίσματα τῶν Μακεδόνων βασιλέων καὶ ἴδιως τὰ ἔξαιρετικῆς τέχνης κοσμήματα καὶ σκεύη (χρυσά καὶ ἀργυρά) ποὺ βρέθηκαν στοὺς βασιλικοὺς τάφους τῆς Βεργίνας, καθὼς καὶ σὲ τάφους τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Βέροιας, τῆς Πέλλας, τῆς Ἀμφίπολης, τοῦ Τσοτυλίου καὶ τῆς Αητῆς.

ΑΡΧΑΙΑ ΕΔΕΣΣΑ

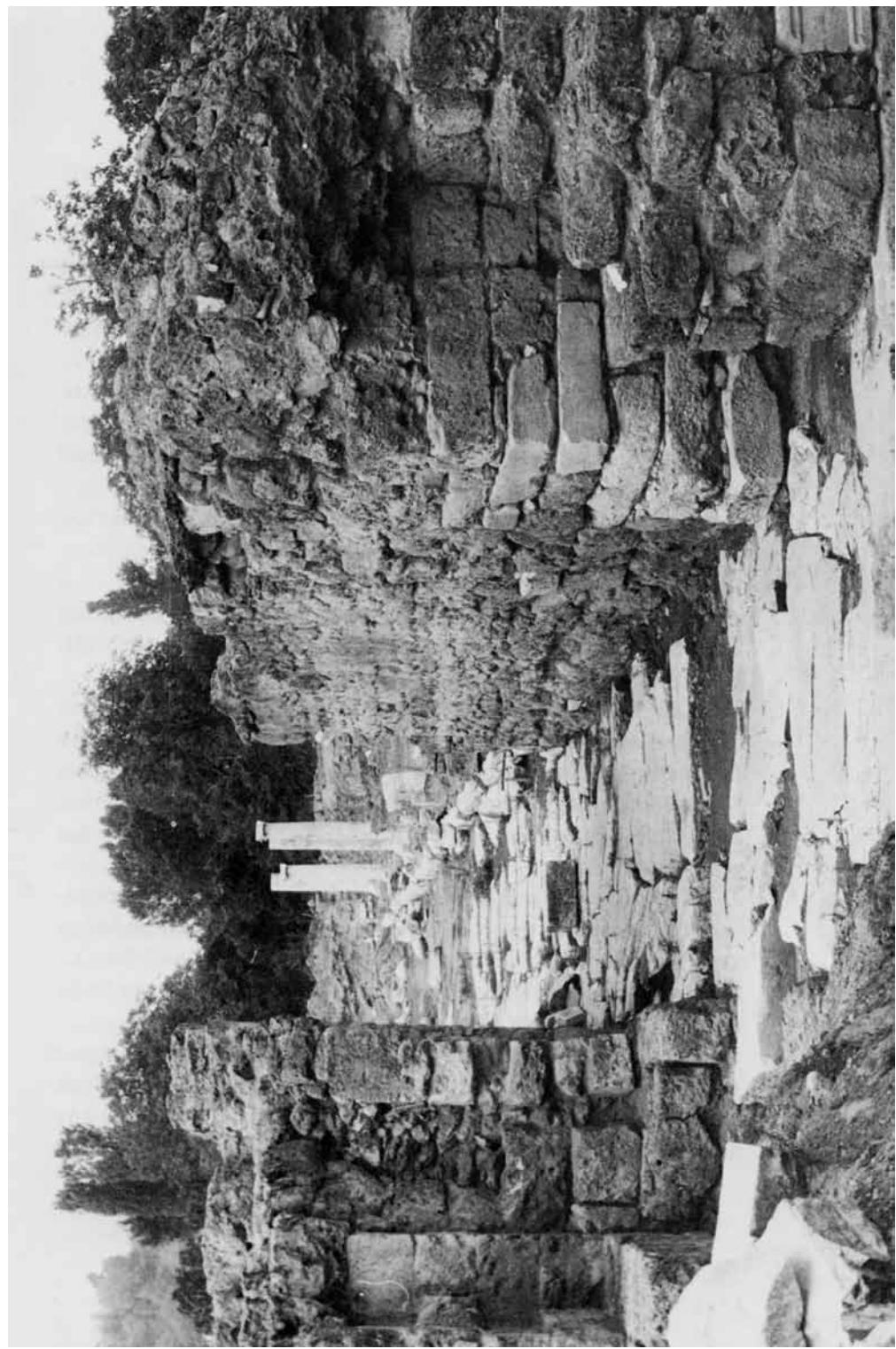
Από τὴν "Ανω Μακεδονία, τὴ σημερινὴ Δυτικὴ Μακεδονία, ξεκίνησαν οἱ Μακεδόνες καὶ κατέλαβαν τὴν «Κάτω Μακεδονίαν, τὴν παρὰ τὴν θάλασσαν». Τὸ Βέρμιο (ύψ. 2.052 μ.) χωρίζει τὴ μιὰ περιοχὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Καὶ μόνο τρία δύσκολα περάσματα μποροῦσαν νὰ χρησιμοποιήσουν γιὰ τὴν κάθοδό τους οἱ Μακεδόνες, αὐτὰ ποὺ εἰναι καὶ σήμερα, "Εδεσσα, Νάουσα, Βέροια.

Τὸ σπουδαιότερο ἦταν ἡ "Εδεσσα, γνωστὴ ὡς Φρυγικὴ "Εδεσσα, κτισμένη στοὺς πρόποδες τοῦ Βερμίου, μὲ τοὺς μυθικοὺς κήπους τοῦ Μίδα, σύμφωνα μὲ τὸν Ἡρόδοτο.

Ἡ "Εδεσσα εἶναι κτισμένη πάνω σὲ ἔνα θαυμαστὸ πλάτωμα, μὲ τοὺς καταρράκτες καὶ τὰ ἀπότομα βράχια τῆς, ποὺ τὴν κάνουν ἔνα ἔξαιρετο φυσικὸ φρούριο, μὲ ὑπέροχη θέα καὶ ἐλεύθερη παρατήρηση πρὸς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ δρίζοντα. Αὐτὴ διάλεξαν οἱ Μακεδόνες καὶ ἐκεῖ ἴδρυσαν τὴν πρωτεύουσά τους, μὲ τὴν δονομασία Αίγαι, ὅταν ἥρθαν στὴν Κάτω Μακεδονία. Ἀργότερα ὁ Ἀρχέλαος (413-399 π.Χ.) τὴ μετέφερε στὴν Πέλλα. Ἡ ἀποψη αὐτῇ κράτησε γιὰ πάρα πολλὰ χρόνια, ὥσπου, τὸ 1968, ὁ Βρετανὸς ἱστορικὸς N. Hammond ἀμφισβήτησε τὴ θεωρία αὐτῆς, ἐνῶ ἀργότερα ὁ καθηγητὴς M. Ἀνδρόνικος, μὲ τὶς ἀνασκαφές του στὴ M. Τούμπα τῆς Βεργίνας καὶ τοὺς βασιλικοὺς θησαυροὺς καὶ τὰ ἄλλα κτίσματα ποὺ ἀποκάλυψε, ἐπιβεβαίωσε τὴν ἀποψη τοῦ Hammond, πώς οἱ Αίγες θὰ ἔπρεπε νὰ τοποθετηθοῦν στὴ Βεργίνα.

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ αὐτά, ἡ "Εδεσσα, σύμφωνα μὲ τὶς

"Η μνημειακὴ πύλη, ἡ νότια εἴσοδος τῆς πόλης τῆς ἀρχαίας "Εδεσσας.

πηγές, άλλα και τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα, ύπηρξε μιὰ ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες πόλεις στὴν ἀρχαιότητα, ποὺ παρ’ ὅλες τὶς καταστροφές, κατόρθωσε νὰ ἐπιζήσει και νὰ μὴν ἐρημωθεῖ ποτέ. Ἐκεὶ ποὺ είναι ἡ σημερινὴ "Εδεσσα" ἡταν ἡ ἀκρόπολη τῆς ἀρχαίας, ὅπως φαίνεται και ἀπὸ τὸ τεῖχος τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, ποὺ ἀρχιζε ἀπὸ τὸ Κανναβουργεῖο, περνοῦσε ἀπὸ τὸ Βαρόσι και κατέληγε στὸ ἔργοστάσιο Τσίτση (Μ. Σιγανίδου, Ε. Κακαβογιάννης). Κοντά στὴ σημερινή, άλλα και στὴν παλιὰ Μητρόπολη, ναός 14ου αἰ. (Ε. Τσιγαρίδας), βρέθηκαν μαρμάρινες στῆλες μὲ ἀφιέρωση (Διὲ 'Υψίστῳ), θετικὴ ἔνδειξη ὅτι ἐκεῖ μπορεῖ νὰ ἡταν ἴερο ἢ ἴερα τῶν θεῶν.

Κάτω ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη, στὴν τοποθεσία Λόγγος, ἀπλώνεται ἡ κάτω πόλη, σὲ ἑκταση 1.200 στρεμμάτων περίπου.

‘Αλλὰ δις πάρουμε τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀρχή:

Τὸ 1898 βρέθηκαν στὴν κάτω πόλη ἐπιγραφὲς ἀφιερωμένες στὴ θεὰ Μᾶ ἀπὸ δούλους ποὺ είχαν ἀπελευθερωθεῖ (Π. Παπαγεωργίου).

Στὰ 1922-1923 ξαναβρέθηκαν οἱ ἐπιγραφὲς και ἀποκαλύφθηκε ἡ πύλη στὸ νότιο τεῖχος (Σ. Πελεκίδης). Ἀργότερα βρέθηκαν τυχαία ἀρχιτεκτονικὰ κομμάτια ἀπὸ ἀρχαῖα κτήρια, μερικὰ ἄλλα δὲ είναι ἐντειχισμένα στὶς νεότερες ἐκκλησίες, "Αγ. Νικόλαος, "Αγ. Ἀθανάσιος, "Αγ. Τριάδα (μοναστήρι γυναικῶν).

Τὸ 1962, ὅταν ἡ ΔΕΗ ἀρχισε νὰ κατασκευάζει τὸ ἔργοστάσιο της, κοντά στοὺς καταρράκτες, ἀποκαλύφθηκαν διάφορα κτίσματα και τὸ σπουδαιότερο, μιὰ παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ, ἐνῶ ἔχουν ἐπισημανθεῖ και ἄλλες δυὸ βασιλικὲς δυτικότερα (Φ. Δροσο; Ιάννη, Μ. Μιχαηλίδης).

Στὰ 1967-1968 ἔγινε συστηματικὴ ἀνασκαφὴ στὴ συνέχεια τῆς ἔρευνας Πελεκίδη. Καθαρίστηκε ἡ πύλη και ἀποκαλύφθηκε στὸ σύνολο ἡ κυκλικὴ αὐλὴ και ὁ δρθογώνιος πύργος ποὺ τὴν περιβάλλει, και ποὺ χρονολογεῖται στὴν ἐλληνιστικὴ ἢ στὴν

υστερη κλασική έποχή. Άκομη άποκαλύφθηκε τὸ τεῖχος ἀλλοῦ ἐπιφανειακὰ καὶ ἀλλοῦ βαθύτερα, σὲ ὅλη σχεδὸν τὴν ἔκταση τῆς κάτω πόλης, καθὼς κι ἔνας πύργος τῆς προρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐντυπωσιακὸ εἶναι καὶ τὸ τεῖχος, δυτικὰ τῆς πύλης, ποὺ σώζεται σὲ ὑψος 6,50 μ., σκεπασμένο μὲ ίζηματα (Φ. Πέτσας).

Ἡ μεγάλη περίοδος τῆς ἀνασκαφῆς στὴν κάτω πόλη ἀρχίζει στὸ 1971 (Α. Βαβρίτσας) καὶ συνεχίζεται μὲ ἀνάλογα ἀποτελέσματα. Ἀνατολικὰ τῆς πύλης ἐρευνήθηκε τὸ τεῖχος σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση, ὡς τὸν προρωμαϊκὸ πύργο, ἐνῶ στῆλες καὶ ἀνάγλυφα μὲ ἐπιγραφὲς τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς βρέθηκαν σὲ διάφορα σημεῖα του.

Ἐσωτερικὰ τῆς πύλης καὶ βορειότερα, ἡ ἐπίχωση ἀπὸ πωρόλιθους καὶ ἄλλα ύλικά ἀπὸ τὰ κτίσματα, ποὺ ἔμοιαζαν μὲ ἡφαιστεικὴ κίσσηρη, ἔφτανε ἀπὸ 0,50 μ. ὥς 4,50 μ. Ἀπὸ τὴν πύλη ἀρχίζε ἔνας μεγάλος δρόμος μαρμαριστρωμένος, μὲ μονόλιθες κολόνες καὶ κτιστοὺς πεσσοὺς στὰ πλάγια. Ὁκτὼ κολόνες ἀναστηλώθηκαν, σὲ μιὰ δὲ ἀπὸ αὐτὲς ὑψους 3 μ. εἶναι χαραγμένες (17) ἐπιγραφές, ἀφιερωματικὲς στὴ θεὰ Μᾶ ἀπὸ δούλους ποὺ ἀπελευθερώθηκαν στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ. Φαίνεται ὅτι ἡταν μιὰ ἀπὸ τὶς κεντρικὲς ἀρτηρίες τῆς πόλης, μὲ φαρδὺ πεζοδρόμιο καὶ κτίσματα μὲ ὅροφο δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ποὺ ἀνήκουν σὲ οἰκοδομικὰ τετράγωνα. Στὸν ὅροφο κατοικοῦσαν, ἐνῶ τὰ ἴσογεια χρησίμευαν γιὰ ἀποθῆκες ἢ ἐργαστήρια καὶ στὴν περίπτωση αὐτή πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὑπῆρχε στοά. Ἄγγεια καὶ ὄστρακα τῆς ρωμαϊκῆς, τῆς ἐλληνιστικῆς καὶ κλασικῆς ἐποχῆς βρέθηκαν στὴν περιοχὴ αὐτή, καθὼς καὶ νομίσματα τῶν Φιλίππου Β', Μ. Ἀλεξάνδρου, Κασσάνδρου καὶ τῆς δυναστείας τῶν Ἀντιγονιδῶν, ἀλλὰ καὶ χάλκινα νομίσματα καὶ ἀντικείμενα ἀπὸ τὰ πρῶτα μεταχριστιανικὰ χρόνια.

Σημειώθηκε παραπάνω ὅτι ἡ ἐπίχωση ἔφτανε τὰ 4,50 μ.,

άλλα πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε ότι σὲ άρκετὰ σημεῖα στὸν κεντρικὸ δρόμο ἡταν ἵζημα ἀπὸ 1 μ. ὥς 3 μ., μέσα στὸ δόποιο βρέθηκαν νομίσματα καὶ μικροαντικείμενα. Τὸ ἵζημα αὐτὸ (ἀνθρακικὸ ἀσβέστιο), σύμφωνα καὶ μὲ τὴ γνώμη εἰδικῶν (Ι. Μελέντης), χρειάστηκε τετρακόσια χρόνια περίπου γιὰ νὰ σχηματιστεῖ, πράγμα ποὺ ἐνισχύει καὶ τὴν ἀποψή μας, ότι ἡ κάτω πόλη, ὕστερα ἀπὸ τὶς φοβερὲς καταστροφὲς ποὺ ἔπαθε τὸν 14ο αἰ., ἀλλὰ καὶ τὴν δριστικὴ κατάληψη ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἐγκαταλείφθηκε σὲ μεγάλο μέρος καὶ οἱ κάτοικοι περιορίστηκαν πρὸς τὰ ριζὰ τοῦ βράχου τῆς "Ἐδεσσας" ἡ καὶ πάνω στὴν ἀκρόπολη, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν καὶ οἱ κατακτητές τους.

Ανάμεσα στὰ κτίσματα, ἀνατολικὰ τοῦ μεγάλου δρόμου, ἀποκαλύφθηκε ἔνας καλοκιτισμένος τοῖχος-θεμέλια, στὸ πιὸ βαθὺ σημεῖο τοῦ χώρου. "Ἔχει μάκρος 15 μ. περίπου καὶ εἶναι καμωμένος ἀπὸ μεγάλους πώρινους δόμους μὲ περιτένεια, ἐνῶ ὅμοιοι μικρότεροι τοῖχοι εἶναι κάθετοι σ' αὐτὸν, καθὼς καὶ ἄλλοι σὲ ἄλλα σημεῖα, ποὺ μπορεῖ νὰ χρονολογηθοῦν στὴν κλασικὴ ἐποχὴ.

Ανατολικότερα ἀπὸ τὸν τομέα τῆς ἀνασκαφῆς ποὺ περιγράψαμε ὡς τώρα, ἀλλὰ καὶ πέρα ἀπὸ τὸν ἀγροτικὸ δρόμο, ποὺ εἶναι γνωστὸς ὡς Βαθὺς Δρόμος καὶ μὲ νότιο ὅριο τὸ τεῖχος καὶ τὸν προρωμαϊκὸ πύργο, ἔγινε ἔρευνα σὲ μιὰ ἔκταση ἀπὸ τέσσερα περίπου στρέμματα. Μὲ βάση τὰ σπίτια καὶ τοὺς δρόμους, τοὺς ἀγωγοὺς ὑδρευσῆς καὶ ἀποχέτευσῆς καὶ τὰ ἄλλα κτίσματα ποὺ συμπληρώνουν τὰ οἰκοδομικὰ τετράγωνα ξεχωρίζουν τρεῖς οἰκοδομικὲς φάσεις. Γενικότερα τὰ πάνω στρώματα χρονολογοῦνται στὴ βυζαντινὴ καὶ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ καὶ τὰ βαθύτερα στὴν ἑλληνιστικὴ, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ σημεῖα μέσα στὸν εὐρύτερο χῶρο τῆς πόλης, ποὺ μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν καὶ σὲ ἀκόμα παλαιότερα χρόνια.

Δυτικὰ ἀπὸ τὴν πύλη καὶ κοντὰ στὴ σπηλιὰ ἀπὸ ἵζηματα, ἀποκαλύφθηκε ώραιο ψηφιδωτὸ δάπεδο μὲ ἐντυπωσιακὴ διακό-

Τμῆμα τῆς μαρμάρινης κολόνας ἀπὸ τὸν κεντρικὸ δρόμο τῆς ἀρχαίας "Ἐδεσσας", στὴν ὥρα την ἡ οποία εἶναι γραμμένες 17 ἐπιγραφὲς ἀφιερωματικὲς στὴ θεά Μᾶ.

ΙΑΣΜΥΣ
ΧΕΓΡΤΛΩ

ΗΤΙ

ΟΙΦΑΒΗΤΡΙ

ΔΑΠΟΛΑΥ

ΟΙΦΑΒΗΤΡΙ

ΙΕΤΙΚΕ

ΙΕΤΙΚΕ

ΘΗΤΥ

ΙΑΕΙΟΣΙΤΟ

ΙΕΑΙΜΑΑΛΕ

ΙΕΑΙΛΕΙΝΗ

ΙΕΑΙΛΙΝΕ

ΙΕΤΙΕ

ΙΕΤΙΕ

ΙΕΤΙΕ

ΙΕΤΙΕ

ΙΕΤΙΕ

ΙΕΤΙΕ

σμηση, σὲ σχήματα ἐναλλασσόμενα, μὲ χρωματιστὲς ψηφίδες, ἄσπρες, γαλάζιες καὶ κόκκινες.

Τάφοι λαξευτοὶ βρέθηκαν μέσα στοὺς πώρινους βράχους γύρω ἀπὸ τὴν πόλη, καθὼς καὶ κεραμοσκεπεῖς καὶ διάφοροι ἄλλοι, τῆς ἐλληνιστικῆς, τῆς ρωμαϊκῆς, τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ νεότερων χρόνων, πρὸς τὰ νοτιοδυτικά της, μὲ ἀρκετὰ καὶ πλούσια κτερίσματα. Ἄσφαλῶς πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῇ πρέπει νὰ ἀναζητηθεὶ τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο.

Σύμφωνα μὲ τὸ σχεδιάγραμμα τοῦ τείχους, ἡ ἔκταση τῆς κάτω πόλης εἶναι 1.200 στρέμματα περίπου, ὅλα ἴδιοκτησίες καὶ πρέπει νὰ ἀπαλλοτριωθοῦν γιὰ νὰ γίνει ἡ ἀνασκαφὴ, κατὰ διάφορα στάδια. Ὁ κεντρικὸς δρόμος μὲ τὶς κολόνες ἔχει ἀποκαλυφθεῖ ὥς τὰ 100 μ. Κρατώντας τὴν κατεύθυνσή του πρὸς τὰ βορεινὰ κάναμε μιὰ τομὴ στὰ 146 μ., σὲ ἔκταση 4×7 μ. καὶ 4 μ. βάθος καὶ βρήκαμε τὴ συνέχεια τοῦ δρόμου, μὲ κολόνες, βάσεις καὶ κιονόκρανα. Ἀπὸ τὴν νότια πύλη ὥς ἐδῶ τὸ μάκρος τοῦ δρόμου εἶναι 100 + 146 μ., συνολικὰ 246 μ., ποὺ δπως φαίνεται συνεχίζεται καὶ βορειότερα.

Αὐτὸς εἶναι πάρα πολὺ ἐνθαρρυντικό, γιατὶ ὅλα δείχνουν ὅτι βρισκόμαστε πρὸς τὸ κέντρο τῆς πόλης καὶ γι' αὐτὸ ἐπιβάλλεται μιὰ πιὸ ἐντατικὴ ἐρευνητικὴ προσπάθεια πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆς, γιὰ τὴν ἀποκάλυψη σίγουρα μιᾶς πολὺ ἐνδιαφέρουσας περιοχῆς τῆς ἀρχαίας Ἑδεσσας, ποὺ ὑπῆρξε, σύμφωνα καὶ μὲ τὴν παράδοση, μιὰ ἀπὸ τὶς κυριότερες πόλεις τῆς Μακεδονίας στὴν πρώτη ἀρχαιότητα.

ΒΕΡΓΙΝΑ

Η άνακάλυψη τῶν βασιλικῶν τάφων τῆς Βεργίνας ἀπὸ τὸν καθηγητὴν Μανόλη Ἀνδρόνικο, ποὺ προκάλεσε τὸ παγκόσμιο ἐνδιαφέρον, δὲν ἦταν ἔνα τυχαῖο γεγονός. Ἡταν ἀποτέλεσμα μακροχρόνιας ἐρευνας καὶ σκληρῆς ἐργασίας. Ἡδη ἀπὸ τὸ 1855 ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος Léon Heuzey, περιοδεύοντας στὴ Βόρεια Ἑλλάδα, ἐπεσήμανε τὴν ὑπαρξὴν ἐρειπίων πάνω σ' ἔνα ὑψωμα στὶς βόρειες πλαγιὲς τῶν Πιερίων ποὺ δέσποζε στὸν κάμπο τῆς Βέροιας. "Εξι χρόνια ἀργότερα, στὰ 1861, ὁ Heuzey ἐπανέρχεται καὶ ἀρχίζει τὴν ἀνασκαφὴν τῶν ἐρειπίων, ἡ ὥποια ὅμως διακόπηκε γρήγορα, ἔξαιτιας ἐλονοσίας ποὺ μάστιζε τότε τὴν περιοχήν. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ἐκείνης, κατὰ τὴν ὥποια εἰλεῖ ἀποκαλυφθεῖ τὸ ἀνατολικὸ τμῆμα, ὅπου ἡ πρόσοψη τοῦ περίφημου σήμερα ἀνακτόρου τῆς Βεργίνας, δῆμοσιεύτηκαν σὲ μνημειῶδες ἔργο μὲ σχέδια μοναδικὰ τοῦ ἀρχιτέκτονα H. Daumet ποὺ μετεῖχε στὴν ἀποστολή.

Η ἀνασκαφὴ ἐκείνη, ποὺ εἶχε σταματήσει τόσο ἀπότομα, ξανάρχισε ὕστερα ἀπὸ 80 περίπου χρόνια καὶ διήρκεσε ὥς τὴν κήρυξη τοῦ ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου τοῦ 1940-1941. Διευθυντὴς τῶν ἀνασκαφῶν ἐκείνων ἦταν ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης K. Ρωμαίος, ποὺ ἀνάμεσα στὴν ὥμαδα τῶν νεαρῶν βοηθῶν του εἶχε τὸν φοιτητὴν τότε καὶ τώρα καθηγητὴ M. Ἀνδρόνικο.

Η τρίτη περίοδος τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀνακτόρου ἄρχισε τὸ 1957 καὶ συνεχίστηκε ὥς τὴν πλήρη ἀποκάλυψη του. Τὸ ἀνάκτορο, μὲ διαστάσεις 104×88 μ. ἔχει τὴν τυπικὴν μορφὴν τῶν σπιτιῶν τῆς ἀρχαιότητας, μὲ τεράστια αὐλὴ στὸ κέντρο, ἡ

δοια περιβάλλεται άπό δωρική κιονοστοιχία μὲ 60 κίονες. Σὲ ἔνα δὲ άπό τὰ νότια δωμάτια του διασώζεται ἀκέραιο τὸ μωσαϊκὸ δάπεδο μὲ διάκοσμο φυτικὸ ποὺ ως πρὸς τὴν τεχνικὴ του μοιάζει μὲ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς Πέλλας.

Τὸ μεγαλοπρεπὲς αὐτὸ ἀνάκτορο, ποὺ ἀνάγεται στὴν ἐποχὴ τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ἀνήκει σὲ μιὰ μεγάλη πόλη ποὺ ἀπλώνεται στὴν πλαγιὰ τοῦ λόφου καὶ κατεβαίνει μαλακὰ ἀπό τὸ ἀνάκτορο πρὸς τὸν κάμπο. Σποραδικὰ λείψανα, τόσο προϊστορικά, ὅσο καὶ ὑστερότερα, ἐπιβεβαιώνουν ὅχι μόνο τὴ θέση, ἀλλὰ καὶ τὴ χρονικὴ διάρκεια τῆς πόλης αὐτῆς ἀπὸ τὸ 1000 περίπου π.Χ. ως καὶ τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο. Τὰ νεκροταφεῖα, ποὺ περιβάλλουν τὴν πόλη καὶ τὰ ὄποια ἀνασκάφηκαν καὶ δημοσιεύτηκαν διεξοδικὰ ἀπὸ τὸν καθηγητὴν Ἀνδρόνικο, μαρτυροῦν ὅχι μόνο γιὰ τὴ χρονικὴ διάρκεια, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλης αὐτῆς. Τὸ παλαιότερο χρονολογικά, τὸ λεγόμενο «τῶν τύμβων», ποὺ είναι καὶ τὸ μεγαλύτερο σὲ ἔκταση, ἀποτελούμενο ἀπὸ ἑκατοντάδες, μόλις διακρινόμενες, χαμηλὲς τοῦμπες, ποὺ ἡ καθεμιὰ περιλαμβάνει σημαντικὸ ἀριθμὸ ταφῶν, ἔδωσε χιλιάδες εὑρήματα. Ἀπὸ τὴν κλασικὴ καὶ ἐλληνιστικὴ περίοδο, πλὴν τῶν βασιλικῶν τάφων, ἄλλοι «μακεδονικοὶ τάφοι», συλημένοι δμως, ποὺ ἀνήκουν σὲ ἀξιωματούχους τῆς ἐποχῆς, μαρτυροῦν γιὰ τὴ σπουδαιότητα τῆς πόλης. Ὁ γνωστότερος ἀπὸ τοὺς τάφους αὐτοὺς ἀνασκάφηκε καὶ δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴν Κ. Ρωμαϊο.

Ποιὰ ἦταν δμως ἡ πολυάνθρωπη αὐτὴ σημαντικὴ καὶ μὲ μακρὰ ζωὴ πόλη; Ἡδη ἀπὸ τὸ 1968, κατὰ τὸ πρῶτο Συμπόσιο ποὺ ἔγινε στὴ Θεσσαλονίκη μὲ θέμα «Ἡ Ἀρχαία Μακεδονία», ὁ καθηγητὴς N. Hammond, βασιζόμενος σὲ μαρτυρίες ἀρχαίων συγγραφέων, διατύπωσε τὴ θεωρία ὅτι ἵσως ἐπρόκειτο γιὰ τὶς Αἰγέας, οἱ ὄποιες ὑπῆρξαν ἡ πρώτη πρωτεύουσα τῶν Μακεδόνων ως τὴ μεταφορά της ἀπὸ τὸν βασιλιὰ Ἀρχέλαο στὴν Πέλλα. Τὴ θεωρία ἤλθε νὰ ἐπιβεβαιώσει ἡ ἀνακάλυψη τῶν βασιλικῶν

Χρυσὸς στεφάνοι ἀπὸ τὸν βασιλικὸ τάφο
τῆς Βεργίνας. 350-325 π.Χ.

τάφων άπό τὸν καθηγητὴ Ἀνδρόνικο τὸ 1977. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ τάφοι τῶν βασιλέων τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας καὶ τῶν μελῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας βρίσκονταν, ὥπως μνημόνευε παλιὰ παράδοση τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, στὴν παλιὰ ἱερὴ πρωτεύουσα, στὶς Αίγας.

Ἡ ἀνακάλυψη τῶν βασιλικῶν τάφων, ποὺ βρίσκονταν κάτω ἀπὸ μιὰ μεγάλη τεχνητὴ τούμπα, Ὕψους 12 μ. καὶ διαμέτρου 100 μ., ὁφείλεται ἐξ ὀλοκλήρου στὴν ἐπιμονὴ τοῦ ἀνασκαφέα, ποὺ πιστεύοντας ὅτι ὁ τεράστιος αὐτὸς ταφικὸς τύμβος κάλυπτε τὸν τάφο κάποιου ἔξαιρετικὰ σημαίνοντος προσώπου εἶχε ἔκεινή-σει τὴν ἔρευνά του ἀπὸ τὸ 1952 κιόλας, παράλληλα πρὸς τὶς ἄλλες ἀνασκαφικές του ἐργασίες. Κανονικὴ ἀνασκαφὴ ὅμως ἀρχισε μόνο στὰ 1976 καὶ τότε γιὰ πρώτη φορὰ εἶχε ἔξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα, γιατὶ βρέθηκαν πάμπολλες σπασμένες ἐπιτύμβιες πλάκες, χρονολογούμενες ἀνάμεσα στὰ μέσα τοῦ 4ου καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 3ου π.Χ. αἰ., εὑρημα ἀσυνήθιστο. Καταστροφὴ τάφων ἦταν πράξη ἵεροσυλη καὶ δὲν δικαιολογούνταν μιὰ τέτοια πράξη παρὰ μόνο ἀπὸ βαρβάρους. Ἡ μνεία τοῦ Πλουτάρχου (Βίος Πύρρου), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποίᾳ οἱ Γαλάτες ποὺ ἀκολούθουσαν τὸν Πύρρο στὴν ἐκστρατεία του κατὰ τῆς Μακεδονίας ἐπιδόθηκαν στὴ λεηλασία τῶν βασιλικῶν τάφων τῶν Αίγων, ὁδήγησε τὸν καθηγητὴ Ἀνδρόνικο στὴ σκέψη ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ νεκροτάφείου αὐτοῦ, ποὺ χρονολογικὰ συμπίπτει μὲ τὰ ἀναφερόμενα ἀπὸ τὸν Πλούταρχο γεγονότα, θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἔργο τῶν ἀπολίτιστων Γαλατῶν, ἐνῶ ἡ συγκέντρωση τῶν κατεστραμμένων λειψάνων τοῦ νεκροτάφείου ἦταν λογικὸ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἔγινε ἀπὸ τὸν Ἀντίγονο Γονατά, ποὺ ἔδιωξε τὸν Πύρρο ἀπὸ τὰ μακεδονικὰ ἐδάφη.

Τὴν ἐπόμενη χρονιά, στὰ 1977, ἡ τούμπα ἀποκάλυψε τὰ μυστικά τῆς: τρεῖς τάφοι, ἔνας συλημένος, κιβωτιόσχημος, καὶ δύο ἀσύλητοι, «μακεδονικοί». Τὰ κτερίσματα τῶν τελευταίων λόγῳ τοῦ πλάτους των θὰ ἐπρεπε νὰ ἀνήκουν σὲ βασιλιά.

‘Η ἀποκάλυψη τῶν τάφων ἔγινε κλιμακωτά. Στὴν ἀρχὴ στὶς παρυφὲς τῆς τούμπας ἀποκαλύφθηκαν θεμέλια μικροῦ τετράπλευρου κτίσματος, διαστάσεων $9,60 \times 8$ μ., ἄγνωστου προορισμοῦ, καὶ δίπλα κιβωτιόσχημος τάφος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων $2,10 \times 3,50$ μ., μὲ θαυμάσιες τοιχογραφίες. Στὸν ἑνα στενὸ τοῖχο καθιστὴ γυναικεία μορφή, ἡ Δῆμητρα, παρακολουθεῖ τὰ δρῶμενα, ἐνῶ στὸν διπλανὸ μακρύ, τὴν ἀρπαγὴ τῆς κόρης τῆς Περσεφόνης ἀπὸ τὸν Πλούτωνα. ‘Η τοιχογραφία αὐτὴ εἶναι ἑνα ἀπὸ τὰ καλύτερα διασωθέντα πρωτότυπα ζωγραφικὰ ἔργα τῆς ἀρχαιότητας, ἔργο μεγάλου ζωγράφου.

‘Αμέσως μετὰ τὴν ἀνεύρεση τοῦ τάφου αὐτοῦ, ἀρχισε ἡ ἀποκάλυψη τοῦ μεγάλου τάφου. ‘Η μιὰ ἔκπληξη ἀκολουθοῦσε τὴν ἄλλη. Πρῶτα ἐμφανίστηκε ἡ πασίγνωστη πιὰ τοιχογραφία βασιλικοῦ κυνηγιοῦ, $5,56 \times 1,16$ μ., ἡ ὅποια βρίσκεται ψηλὰ στὴν πρόσοψη τοῦ τάφου. ‘Ανάμεσα στὶς κεντρικὲς μορφὲς τῶν ἔφιππων ἀνδρῶν ἔχει ωρίζουν πρόσωπα μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Μ. Ἀλεξανδρου. Μὲ τέλεια γνώση τῆς προοπτικῆς ὁ καλλιτέχνης ἀπεικονίζει ἐδῶ σκηνὲς ἔντασης, ὅπου λεοντάρια καὶ κάπροι πέφτουν κάτω ἀπὸ τὰ κτυπήματα τῶν κυνηγῶν μέσα σ’ ἑνα τοπίο ἀπὸ γυμνὰ δέντρα. ‘Η τοιχογραφία αὐτὴ, γιὰ τὴ σύνθεσή της, τὴν τεχνικὴ καὶ τὴ χρωματικὴ τῆς κλίμακα, θεωρήθηκε ἑνα ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας ζωγραφικῆς, τὴν ὑψηλὴ στάθμη τῆς ὅποιας γνωρίζαμε μόνο ἀπὸ τὶς περιγραφές τῶν ἀρχαίων.

Μὲ τὴ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς ἀποκαλύφθηκε ὄλοκληρη ἡ καμάρα ποὺ εἶχε μῆκος 10 μ. Τέλος τὸν Νοέμβρη τοῦ 1977, μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ κλειδιοῦ, δηλαδὴ τῆς πέτρας ποὺ τοποθετήθηκε τελευταία στὴν καμάρα, παρουσιάστηκε τὸ συγκλονιστικὸ καὶ μοναδικὸ θέαμα ἐνὸς ἀσύλητον μακεδονικοῦ τάφου γεμάτου θησαυρούς. Μέσα στὸν τετράγωνο θάλαμο, διαστάσεων $4,50 \times 4,50$ μ. καὶ ὑψους 5,30 μ., ἦταν ἀραδιασμένα τὰ κτερίσματα τοῦ νεκροῦ, ἐνῶ στὸ βάθος τοῦ θαλάμου, στὸ

μέσο τοῦ τοίχου ἡταν ἀκουμπισμένη μιὰ λίθινη λάρνακα. Στὴν ἀριστερὴ γωνία ὑπῆρχαν πολλὰ χάλκινα σκεύη καὶ σιδερένια ὅπλα καὶ στὴν ἀντίστοιχη δεξιὰ πλῆθος ἀσημένια ἀγγεῖα. Μπροστὰ ἀπὸ τῇ λάρνακα θὰ πρέπει νὰ βρισκόταν ξύλινη κλίνη διακοσμημένη μὲ πολύτιμα ὄλικά. Ἀκουμπισμένη στὸν τοίχο, ἀριστερὰ τῆς λίθινης λάρνακας, καὶ προστατευμένη ἀπὸ χάλκινο κάλυμμα, ἡταν ἡ τελετουργικὴ ἀσπίδα τοῦ νεκροῦ, καμῷμένη ἀπὸ μεγάλο καλλιτέχνη μὲ ὄλικὰ πολύτιμα. Κοντὰ στὴν ἀσπίδα ἡταν τοποθετημένες χάλκινες περικνημίδες καὶ σιδερένιο κράνος μακεδονικοῦ τύπου, διακοσμημένο μὲ χρυσό. Ο θώρακας τοῦ νεκροῦ, σιδερένιος καὶ αὐτὸς μὲ χρυσὲς διακοσμήσεις, βρέθηκε λίγο πιὸ κάτω. Δίπλα στὸ κράνος ὑπῆρχε ἔνα ἴδιότυπο χρυσὸ στεφάνι, προφανῶς διάδημα βασιλικό.

Ἡ κομψότητα τῶν ἀργυρῶν σκευῶν εἶναι βέβαια ἐξαίσια, ἀσύγκριτη ὅμως εἶναι ἡ καλλιτεχνικὴ δμορφιὰ καὶ ἀξία τῶν μικροαντικειμένων, κυρίως ἐλεφάντινων, ποὺ ἡταν διάσπαρτα στὸ δάπεδο τοῦ τάφου καὶ προέρχονταν ἀπὸ διαλυμένα ξύλινα ἀντικείμενα ἢ ἔπιπλα.

Τὸ σημαντικότερο εὕρημα τοῦ τάφου εἶναι χωρὶς ἀμφιβολίᾳ ἡ χρυσὴ λάρνακα ποὺ βρισκόταν μέσα στὴ λίθινη καὶ περιεῖχε τὰ μισοκαμένα ὀστά τοῦ νεκροῦ μαζὶ μὲ χρυσὸ στεφάνι. Ἡ λάρνακα, ποὺ εἶχε σχῆμα τετράπλευρου κουτιοῦ διακοσμημένου μὲ ἔνθετους ρόδακες, ἡταν ἀπὸ ἀτόφιο χρυσάφι, βάρους 10.800 γρ. Γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ νεκροῦ ἔγιναν πολλὲς συζητήσεις. Ἡ ἀποψη τοῦ καθηγητῆ Ἀνδρόνικου, ὅτι εἶναι ἵσως τὰ λείψανα τοῦ βασιλιὰ Φιλίππου, σητείζεται σὲ πολλὰ καὶ καλὰ τεκμηριωμένα ἐπιστημονικὰ δεδομένα.

Στὸν προθάλαμο τοῦ τάφου, κατ' ἐξαίρεση, ὑπῆρχε δεύτερη ταφὴ προφανῶς γυναικεία, πλουσιότατη καὶ αὐτή. Τὰ ὀστά, τοποθετημένα σὲ πάρόμοια περίπου μὲ τὴν προηγούμενη χρυσὴ λάρνακα, ἡταν τυλιγμένα σὲ χρυσοποίκιλτο ὄφασμα, ἀριστουρ-

γηματικῆς τέχνης. Μέσα στὴ λάρνακα βρέθηκε ἐπίσης περίτεχνο διάδημα.

Ο δεύτερος μακεδονικὸς τάφος βρέθηκε τὴν ἐπόμενη χρονιὰ πολὺ κοντά στὸν τάφο τοῦ Φιλίππου. Ἐχει μεγάλη δομοιότητα μὲ αὐτὸν, τοιχογραφία στὸ πάνω μέρος του, εἰναι καὶ αὐτὸς ἀσύλητος καὶ τὰ κτερίσματα εἰναι πάλι πλουσιότατα. Τὰ δοτὰ τοῦ νεκροῦ στὸν τάφο αὐτὸν ἦταν μέσα σὲ ἀσημένιο ἄγγειο, στὸν λαιμὸ τοῦ ὁποίου ἦταν περασμένο ἔνα θαυμάσιο χρυσὸ στεφάνι μυρτιᾶς.

Τρίτος μακεδονικὸς τάφος, στὰ ὄρια τῆς τούμπας, βρέθηκε τὴ μεθεπόμενη χρονιά, ὅλλα ὀλοκληρωτικὰ κατεστραμμένος.

Ἡ συνέχιση καὶ ἀποπεράτωση τῶν ἀνασκαφῶν στὴ μεγάλη τούμπα τῆς Βεργίνας ἔδειξε ὅτι δὲν ὑπῆρχαν ἄλλοι τάφοι στὸ κέντρο τῆς τούμπας καὶ ὅτι ὅλο αὐτὸ τὸ τεράστιο ἔργο ἔγινε γιὰ νὰ καλύψει τοὺς τάφους τῆς μικρῆς τούμπας. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐπιβεβαιώνει τὴ μεγάλη σημασία ποὺ ἀπέδιδαν στοὺς νεκροὺς ποὺ ἦταν θαμμένοι στοὺς τάφους αὐτούς.

ΠΕΛΛΑ

Οι ένδειξεις για τη θέση τής ἀρχαίας πόλης Πέλλας, τοῦ σπουδαιότερου ιστορικοῦ χώρου τῆς Μακεδονίας, ήταν λίγες. Ἡ μνεία τοῦ Τίτου Λιβίου (*Livius XLIV 46, 4-11*), ποὺ τὴν τοποθετοῦσε στὴ νότια κλιτὺ ὑψώματος, περιτριγυρισμένου ἀπὸ ἔλη παρὰ ἀπὸ ἀρχαῖα λείψανα, ὥθησε τοὺς νεότερους περιηγητὲς καὶ τὸν πρῶτο ἀνασκαφέα, καθηγητὴ Γεώργιο Οἰκονόμου, ν' ἀναζητήσουν στὴ συγκεκριμένη αὐτὴ θέση τὴν ἀρχαία πρωτεύουσα τῶν Μακεδόνων.

Οἱ πρῶτες ἀνασκαφικὲς ἔρευνες πραγματοποιήθηκαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας, ἀπὸ τὸ καλοκαίρι κιόλας τοῦ 1914.

Ἡ θέση ποὺ ἐπέλεξε ὁ Οἰκονόμου γιὰ τὴν ἔναρξη τῶν ἔρευνῶν του ήταν μιὰ βαθιὰ σήραγγα μὲ λίθινα σκαλοπάτια, γνωστὴ στοὺς παλιότερους περιηγητές, ποὺ ὁδηγοῦσε σὲ ὑπόγεια δεξαμενὴ καὶ ἡ ὅποια ἀνήκε σὲ ἴδιωτικὸ σπίτι. Κατὰ τὴν περίοδο ἑκείνη τῶν ἀνασκαφῶν, ποὺ διήρκεσε δύο χρόνια (1914-15) καὶ διακόπηκε βίᾳα λόγω τῆς γενικῆς ἐπιστράτευσης κατὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο, ἀποκαλύφθηκαν λείψανα δύο σπιτιῶν, τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ ὅποια ἀνήκει στὸν τύπο τοῦ σπιτιοῦ μὲ παστάδα, τύπος ὃχι κοινὸς στὴν Πέλλα. Ἡ πρόοδος τῶν ἀνασκαφῶν ἀπέδειξε ὅτι τὰ σπίτια αὐτὰ ἀνήκαν σὲ οἰκιστικὸ τομέα τῆς πόλης καὶ ἀπεῖχαν δύο οἰκοδομικὰ τετράγωνα δυτικὰ ἀπὸ τὸ σπίτι μὲ τὰ ψηφιδωτὰ δάπεδα τοῦ κυνηγιοῦ τοῦ ἐλαφιοῦ καὶ τῆς ἀρπαγῆς τῆς Ἐλένης.

Τὸ ἀνασκαμμένο τμῆμα τῆς πόλης ξανασκεπάστηκε μὲ
χῶμα καὶ ἡ Πέλλα ξεχάστηκε καὶ πάλι, γιατὶ οἱ συνθῆκες τότε,
κυρίως ἀπὸ ἄποψη οἰκονομική, δὲν ἦταν τόσο εὐνοϊκές.

Ἡ δεύτερη καὶ κύρια ἀνασκαφικὴ περίοδος στὴν Πέλλα
ἀρχισε μόλις τὴν ἄνοιξη τοῦ 1957 ἀπὸ τυχαῖο περιστατικό.
Κάτοικος τοῦ χωριοῦ, ποὺ διαμόρφωνε τὸ ὑπόγειο τοῦ νεοκτι-
σμένου σπιτιοῦ του, ἀποκάλυψε σειρὰ σπονδύλων ἴωνικῶν
κιόνων. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία Θεσσαλονίκης, στὴν
όποια ὑπαγόταν τότε ἡ Πέλλα, ἀρχισε ἀμέσως δοκιμαστικὴ
ἀνασκαφὴ μὲ τὸν ἔφορο ἀρχαιοτήτων Φ. Πέτσα, ἡ ὁποίᾳ ἐφερε
στὸ φῶς ἴωνικὸ περιστύλιο σπιτιοῦ σὲ ἄριστη κατάσταση, τὸ
όποιο μετὰ τὴν ἀναστήλωσή του ἀπετέλεσε τὸ πιὸ χαρακτηρι-
στικὸ σημείο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Πέλλας.

Ἡ σημασία τοῦ εύρηματος ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε
προκάλεσε τὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ Κ.
Καραμανλῆ, ὁ ὁποῖος χρηματοδότησε ἀδρὰ πενταετὲς πρό-
γραμμα ἀνασκαφῶν ποὺ διενεργήθηκαν ὑπὸ τῆς διεύθυνση τοῦ
Χ. Μακαρόνα. Τὰ εὑρήματα τοῦ πρώτου χρόνου τῶν ἀνασκα-
φῶν ξεπέρασαν κάθε προσδοκία. Ἡ ἀνεύρεση τῶν κεραμίδων
στέγης μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΠΕΛΛΗΣ ταύτισε μὲ τὴν ἀρχαία
πρωτεύουσα, πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφισβήτηση, τὸν χῶρο ποὺ
έρχόταν στὸ φῶς. Ἡ ἀνεύρεση τῶν μωσαϊκῶν δαπέδων τοῦ
κυνηγιοῦ τοῦ λεονταριοῦ καὶ τοῦ Διόνυσου, ἔργα μοναδικά,
ἔδειχνε τὴν καλλιτεχνικὴ στάθμη καὶ παράδοση τῆς πόλης
αὐτῆς, ποὺ τὰ ἀνάκτορά της πρὶν ἀπὸ 100 χρόνια τὰ εἶχε
διακοσμήσει ὁ ἐπιφανέστερος ζωγράφος τῆς ἐποχῆς του Ζεῦ-
ξις.

Κατὰ τὰ πρώτα χρόνια τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν οἱ ἐργασίες
ἔγιναν μὲ πολὺ ἐντατικὸ ρυθμὸ καὶ ἀποκάλυψαν πολεοδομικὸ
σύνολο ποὺ ἀνήκε στὰ χρόνια τῶν διαδόχων τοῦ Μ. Ἀλεξάν-
δρου. Τὸ ρυμοτομικὸ πλάνο τῆς πόλης ἀκολουθεῖ τὸ ἱπποδά-
μειο σύστημα, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο εὐθύγραμμοι δρόμοι

όριζουν όρθογώνια οίκοδομικά τετράγωνα. Τὰ οίκοδομικὰ τετράγωνα τῆς Πέλλας, διαστάσεων περίπου 110×47 μ., περιλαμβάνουν τρία κατά κανόνα σπίτια τὸ καθένα. Λεωφόροι, πλάτους 9 μ., διασχίζουν τὴν πόλη ἀπὸ ἀνατολὴν πρὸς δύσην, ἐνῶ ἀπὸ βορρὰ πρὸς νότο δρόμοι 6 μ. χωρίζουν κατὰ μῆκος τὰ οίκοδομικὰ τετράγωνα. Ὁργανωμένο σύστημα παροχῆς ὕδατος μὲ φρεάτια καθαρισμοῦ στὰ σταυροδρόμια, σύστημα ἀποχετεύσεως καὶ μεγάλες ὑπόγειες σήραγγες καὶ δεξαμενὲς γιὰ τὴ συλλογὴ τῶν ὁμβρίων ὑδάτων μαρτυροῦν τὴ σωστὴ ὄργάνωση τῆς πόλης. Τὰ σπίτια τοῦ τομέα αὐτοῦ μεγάλα, ἐμβαδοῦ ἀπὸ 1 ὡς 2 στρεμμάτων καὶ μὲ πλούσια διακόσμηση, ἔχουν πάντα στὸ κέντρο εὐρύχωρη αὐλὴ μὲ κιονοστοιχία, στὴν ὁποίᾳ ἀνοίγουν ὅλοι σχεδόν οἱ χῶροι τοῦ σπιτιοῦ.

Κατὰ τὴν ἵδια αὐτὴν περίοδο, μεγάλη σὲ ἔκταση ἀνασκαφὴ εἶχε γίνει καὶ στὴν ἀκρόπολη τῆς Πέλλας, ὅπου ἀποκαλύφθηκαν πλατιὰ καλοδουλεμένα θεμέλια, ποὺ ἀνήκουν σὲ τεράστια συγκροτήματα, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται κυρίως στὰ ὕστερα ἑλληνιστικὰ χρόνια.

Μετὰ τὴ λήξη τοῦ πενταετοῦ προγράμματος οἱ ἀνασκαφὲς στὴν Πέλλα προχώρησαν μὲ πολὺ βραδὺ ρυθμὸ ὡς τὸ 1973, ὅπότε ἔγινε ἀναδιάρθρωση τῶν Ἐφορειῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ ἡ Πέλλα ὑπῆχθη στὴ IZ' Ἐφορεία Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων Δυτικῆς Μακεδονίας. Νέες συστηματικές ἀνασκαφὲς ἥρχισαν τὸ 1976 καὶ συνεχίζονται μέχρι σήμερα χωρὶς διακοπή.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν συνοψίζονται ὡς ἔξης:

1. Ἀνασκαφὴ στὰ νότια τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου ἔφερε στὸ φῶς λείψανα σπιτιοῦ τῆς τυπικῆς μορφῆς τῶν σπιτιῶν τῆς Πέλλας, τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, τὸ ὁποῖο ἀνήκει στὸ πολεοδομικὸ σύνολο τῶν σπιτιῶν τοῦ κεντρικοῦ τομέα. Σὲ τρεῖς ἀπὸ τοὺς χώρους τοῦ σπιτιοῦ αὐτοῦ βρέθηκαν πλῆθος

Πέλλα. Γενικὴ ἀποψη σπιτιοῦ μὲ τὰ ἔγχρωμα κονιάματα. Ἐλληνιστικοὶ χρόνοι.

κομμάτια ἀπὸ ἔγχρωμα κονιάματα, τὰ ὅποια μετὰ τὴν ἐργαστηριακή τους ἐπεξεργασία ἔδωσαν μιὰ ὄλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς ἐσωτερικῆς διακόσμησης τοῦ τοίχου. Ἡ διακόσμηση αὐτὴ σὲ ἀρχιτεκτονική διάταξη, κατὰ τὸ πρῶτο πομπηιανὸ στύλ, καθὼς καὶ ἡ ἀνεύρεση τῶν μωσαϊκῶν δαπέδων κατὰ τὶς προηγούμενες ἀνασκαφὲς δίνουν μιὰ εἰκόνα τῆς πλούσιας διακόσμησης τῶν σπιτιῶν τῆς Πέλλας.

2. Μεγάλη ἀνασκαφὴ σὲ τάφρο μήκους 2 χλμ. ἔδωσε πολύτιμα στοιχεῖα, ποὺ καθόρισαν τὰ ἀκριβῆ ὅρια τῆς ἀρχαίας πόλης ἀπὸ Α πρὸς Δ καὶ τὶς θέσεις ὁδῶν ποὺ χωρίζουν ἵσα σὲ πλάτος, μὲ τὰ γνωστά, οἰκοδομικὰ τετράγωνα. Ἀποκαλύφθηκαν ἀκόμη τμῆμα τείχους τῆς πόλης ποὺ ἀνήκει στὰ χρόνια τοῦ Ἀρχέλαου καὶ τμῆματα νεκροταφείων τῶν κλασικῶν, ἐλληνιστικῶν καὶ πρώιμων ρωμαϊκῶν χρόνων.

3. Ἡ ἀνακατασκευὴ τοῦ δρόμου εἰσόδου πρὸς τὸ χωριό Π. Πέλλα, ὁ ὅποιος βαίνει περίπου κάθετα πρὸς τὴν τάφρο τοῦ Ὁργανισμοῦ 'Υδρεύσεως Θεσσαλονίκης, ἔγινε ἀφορμὴ ἀνασκαφῆς, τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὅποιας πρόσθεσαν ὅχι μόνο συμπληρωματικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ ρυμοτομικὸ σχέδιο τῆς Πέλλας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ιστορικὴ τῆς ἐξέλιξη.

Ἡ ἀποκάλυψη νεκροταφείου στὰ ἀνατολικὰ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, ποὺ ἀνήκει στὴν περίοδο τοῦ Ἀρχέλαου, κατὰ τὴν βασιλεία τοῦ ὁποίου ἔγινε ἡ μεταφορὰ τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τὶς Αίγες στὴν Πέλλα, φανερώνει ὅτι ἡ Πέλλα στὴν πρώτη τῆς φάση ὡς πρωτεύουσα εἶχε πολὺ μικρότερη ἔκταση, τουλάχιστον πρὸς τὰ ἀνατολικά, ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς τελικῆς τῆς μορφῆς. Ἡ ἀνεύρεση θεμελίων σπιτιῶν, ποὺ ἀνήκουν στὸν 4ο αἰ. π.Χ. καὶ κτίστηκαν ἐπάνω στὸ νεκροταφεῖο αὐτό, καθὼς καὶ ἡ παράλληλη ἀποκάλυψη νεκροταφείου τῆς Ἰδιας ἐποχῆς 700 μ. ἀνατολικότερα, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ πόλη μέσα στὸν 4ο αἰώνα ἐπεκτάθηκε κατὰ 600 περίπου μ., γεγονός ποὺ συμφωνεῖ μὲ τὶς ιστορικὲς μαρτυρίες.

Στὸν ἵδιο ἀνασκαφικὸ τομέα ἀποκαλύφθηκε μεγάλο τμῆμα στοιχοῦ κτίσματος, ἀποτελούμενο μέχρι στιγμῆς ἀπὸ 6 διπλὰ δωμάτια στὸν τύπο προθαλάμου-θαλάμου, μὲ κιονοστοιχία στὴ δυτικὴ πλευρά. Τὸ κτίσμα αὐτὸ πρέπει νὰ ἐντάσσεται στὸ ἐμπορικὸ κέντρο τῆς πόλης. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ του ἀποκαλύφθηκαν ἑκατοντάδες πήλινων ἀγγείων, εἰδωλίων καὶ μῆτρες γιὰ τὴν κατασκευὴ ἀνάγλυφων ἀγγείων καὶ εἰδωλίων.

4. Μεμονωμένες ἀνασκαφὲς μέσα στὸ χωριὸ ἀποκάλυψαν σπίτια τῶν ὕστερων ἐλληνιστικῶν χρόνων τὰ ὅποια τοποθετημένα μέσα στὸν κάναβο τῆς πόλης δίνουν τὴν πλήρη εἰκόνα ρυμοτομικοῦ σχεδίου μὲ εἴκοσι οἰκοδομικὰ τετράγωνα κατὰ πλάτος τῆς πόλης.

‘Η ἀποκάλυψη ἐπίσης ἀγροτικοῦ ἱεροῦ ἐκτὸς τῶν ὄρίων τῆς πόλης δίνει στοιχεῖα γιὰ τὶς λαϊκὲς λατρεῖες, οἱ ὅποιες είναι τελείως ἄγνωστες ὡς σήμερα.

5. ‘Η ἀνασκαφὴ στὰ νεκροταφεῖα τῆς πόλης ἔδωσε πλῆθος εὑρημάτων, κυρίως ἀγγείων καὶ πήλινων εἰδωλίων, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὅποια είναι ἔξαιρετικῆς τέχνης. ‘Η μοναδικότητα τῶν πήλινων εἰδωλίων προϋποθέτει ὑπαρξη σημαντικῶν ἐργαστηρίων κοροπλαστικῆς.

‘Η συνέχιση τῶν ἀνασκαφῶν θὰ λύσει τὸ πρόβλημα τοῦ προορισμοῦ ἐνὸς σημαντικοῦ κτηριακοῦ συγκροτήματος ποὺ βρέθηκε στὴν ἀκρόπολη μὲ μεγάλη περίστυλο αὐλὴ καὶ τετράπλευρη ὁρθογώνια αἰθουσα, 43 × 6 μ., μὲ πλούσια διακοσμημένες κόγχες, ἐνῶ παράλληλα θὰ λύσει καὶ πολλὰ ἄλλα προβλήματα, τὰ ὅποια προκύπτουν κυρίως ἀπὸ τὶς ἐλλιπεῖς πληροφορίες τῶν ἀρχαίων συγγραφέων γιὰ τὴν πρωτεύουσα τοῦ μακεδονικοῦ κράτους, δηλ. τὴ θέση τῶν ἀνακτόρων, τῶν ναῶν, τοῦ ἐμπορικοῦ καὶ πολιτικοῦ κέντρου, τῶν τειχῶν τῆς πόλης, καὶ θὰ μᾶς δώσει πλήρη εἰκόνα τοῦ ρυμοτομικοῦ σχεδίου καὶ τῆς ἐξέλιξής του.

ΔΙΟΝ

"Αν καὶ οἱ γραπτὲς μαρτυρίες γιὰ τὸ Δῖον εἶναι λιγοστές, εῦκολα ἀφήνουν νὰ μαντέψει κανεὶς ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ συνηθισμένη πόλη τῆς ἀρχαίας Μακεδονίας. Ὁ Ἀρχέλαος εἶχε καθιερώσει ἐκεῖ λαμπροὺς ἀγῶνες γιὰ τὸν Ὀλύμπιο Δία καὶ τὶς Μοῦσες. Ἐκεὶ γιόρτασε τὶς μεγάλες νίκες του ὁ Φίλιππος καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἔκεινησε ὁ Ἀλέξανδρος πανηγυρικὰ γιὰ τὴ μεγάλη ἐκστρατεία θυσιάζοντας στὸν Ὀλύμπιο Δία. Στὸ Δῖον στήθηκαν ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο οἱ ἔφιπποι ἀνδριάντες τῶν ἑταίρων ποὺ ἔπεσαν στὴ μάχη τοῦ Γρανικοῦ, ἔργο τοῦ Λυσίππου. Ἐκεὶ τέλος ὑπῆρχε μιὰ δλόκληρη σειρὰ πορτραίτων τῶν μελῶν τῆς μακεδονικῆς δυναστείας.

Οἱ ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφές, ίδιαίτερα στὰ τελευταῖα χρόνια, ἥρθαν μ' ἔνα πλῆθος εὑρημάτων ὅχι μόνο νὰ ὑπομνηματίσουν τὶς ἀποσπασματικὲς εἰδήσεις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιτρέψουν μιὰ εὐρύτερη ιστορικὴ θεώρηση καὶ νὰ δώσουν μιὰ χειροπιαστὴ εἰκόνα τοῦ ἀρχαίου Δίου.

Μερικὰ ἀπὸ τὰ σημαντικὰ συμπεράσματα καὶ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας μποροῦν νὰ συνοψιστοῦν στὰ ἔξι ἓτις:

1. Οἱ ἀνασκαφὲς ἔδειξαν ὅτι οἱ ναοὶ τῶν θεῶν στὸ Δῖον δὲν βρίσκονταν, ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς, μέσα στὴν ἀρχαία πόλη, ἀλλὰ ἔξω ἀπὸ τὸν ὄχυρωματικὸ τῆς περιβόλο. Τὰ ίερὰ μαζὶ μὲ δύο θέατρα καὶ τὸ στάδιο συγκροτοῦν ἔνα ίδιαίτερο ἀρχιτεκτονικὸ σύνολο κτισμένο δίπλα στὴν πόλη. Πρόκειται γιὰ μιὰ χωροταξικὴ λύση συνηθισμένη στὰ μεγάλα κοινὰ ίερά τῶν

έλληνικῶν φύλων, μιὰ λύση ποὺ πρέπει νὰ ἀναχθεῖ στὴν ἵδρυση πρῶτα τῶν ἱερῶν καὶ ἐν συνεχείᾳ τῶν οἰκισμῶν καὶ ἡ ὅποια ώστόσο ἔχει καὶ τὴν πρακτικὴ πλευρά, ἀφοῦ δύσκολα θὰ μποροῦσαν νὰ διακινηθοῦν καὶ νὰ ἔξυπηρετηθοῦν τὰ πλήθη τῶν ἐπισκεπτῶν κατὰ τὶς γιορτὲς καὶ πανηγύρεις μέσα στὰ στενὰ ὅρια τῆς πόλης.

Γιὰ πρώτη φορὰ σ' ἔναν καθαρὰ μακεδονικὸ χῶρο, ὅπως είναι τὸ Δίον, ἐπισημάνθηκε αὐτὴ ἡ παράλληλη σχέση πόλης καὶ ἱερῶν, ποὺ σαφῶς δόηγει στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ Δίον δὲν διέθετε ἔνα τοπικό, ἀλλὰ ἔνα κεντρικὸ ἱερὸ τῶν Μακεδόνων.

2. Ἡ σημασία αὐτοῦ τοῦ κοινοῦ ἱεροῦ είναι φανερή καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὸ Δίον δημοσιεύονταν, δηλαδὴ στήνονταν, λίθινες στῆλες μὲ ἐπιγραφές ποὺ τὸ κείμενό τους ἀφοροῦσε σημαντικὲς πολιτικὲς καὶ διοικητικὲς πράξεις τῶν Μακεδόνων βασιλέων. Ἐπιγραφές, ὅπως ἡ συνθήκη ἀνάμεσα στὸν Φίλιππο Ε' καὶ τοὺς Λυσιμαχεῖς ἡ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ ἰδιου βασιλιᾶ ποὺ λύνει ὁριθετικὰ προβλήματα ἀνάμεσα σὲ θεσσαλικὲς πόλεις είχαν στηθεῖ στὴν ἀρχαιότητα στὸ τέμενος τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Ἔτσι τὸ περιεχόμενό τους θὰ γινόταν εὐκολότερα γνωστὸ στοὺς Μακεδόνες ποὺ συγκεντρώνονταν γιὰ νὰ γιορτάσουν ἐπὶ ἐννιά μέρες τὰ «ἐν Δίῳ Ὀλύμπια».

3. Ἰδιαίτερα σημαντικὸ γιὰ τὴν ἔρευνα ἦταν ἡ ἀναζήτηση εὑρημάτων ποὺ θὰ διαφώτιζαν Ἰδιαίτερα τὴν πρώιμη περίοδο τῶν ἱερῶν. Γιὰ πρώτη φορὰ σ' ἔναν κατ' ἔξοχὴν μακεδονικὸ χῶρο ἥρθαν στὸ φῶς ἱερὰ κτίσματα καὶ ἀναθήματα ποὺ χρονολογοῦνται στὸ τέλος τοῦ δου ἡ τὶς ἀρχὲς τοῦ δου αἱ. π.Χ. Μέσα σὲ δύο κτήρια στὸν τύπο τῶν «μεγάρων» μὲ ἀνοιχτὸ προθάλαμο καὶ σηκὸ βρέθηκε πλῆθος ἀπὸ πήλινα εἰδώλια ποὺ ἀποτελοῦν ἀποφασιστικὴ μαρτυρία γιὰ τὶς λατρείες τῶν Μακεδόνων στὰ ἀρχαϊκὰ ἥδη χρόνια, λατρείες ποὺ σὲ τίποτα δὲν διαφέρουν ἀπὸ ἐκεῖνες τῶν Ἑλλήνων τοῦ νότου.

4. Ἔνας ἀπὸ τοὺς κύριους στόχους τῆς ἀνασκαφῆς ἦταν ὁ

έντοπισμός καὶ στὴ συνέχεια ἡ ἔρευνα τῶν χώρων τῆς λατρείας. Ἀποκαλύφθηκαν τὸ ἱερὸ τῆς Δήμητρας (βεβαιωμένο καὶ ἐπιγραφικά), αὐτὸ ποὺ περιεῖχε τὰ παλιότερα ὡς τώρα γνωστὰ εύρηματα στὸ Δίον, καὶ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ μὲ ἀξιόλογα γλυπτά, ἐπιγραφικὰ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ εύρηματα. Ἐντοπίστηκαν τὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Διονύσου καὶ ἔρευνή θηκε τὸ ἱερὸ τῆς Ἰσιδος, ποὺ ἦταν ἀναπάντεχα πλούσιο σὲ εύρηματα. Ἡ λατρεία τῆς Ἰσιδος Λοχίας φαίνεται ὅτι διαδέχτηκε κατὰ τὰ ἐλληνιστικὰ χρόνια τὴν παλιότερη λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος Εἰλειθυίας, ὥπως μὲ βεβαιότητα μπορεῖ νὰ συμπεράνει κανεὶς ἀπὸ τις ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες. Τὸ ἵδιο ἱερὸ στέγαζε καὶ θεότητες, ὥπως τὴν Ἀφροδίτη Υπολυμπιδία, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ γίνεται γνωστὴ καὶ ἡ ὁποία διέθετε ἴδιαίτερο ναΐσκο.

5. Τὸ Δίον, σχεδιασμένο καὶ χτισμένο μὲνα σύστημα ποὺ ὑποτάσσεται σὲ γεωμετρικὰ σχήματα καὶ ἐσωτερικὰ εἶναι ἀρθρωμένο μὲ πλέγμα συντεταγμένων, στέκεται στὴν ἀρχὴ μιᾶς ἔξελιξης αὐστηρὰ δργανωμένων πολεοδομικῶν μορφῶν. Ὁ περίβολος τῶν τειχῶν, ποὺ ἔχει ἀναζητηθεῖ ἀνασκαφικὰ σὲ ὅλη του τῇ διαδρομῇ, δρίζει ἔνα σχεδὸν ἄψυχο ὄρθιογώνιο (ἔξαρεση ἀποτελεῖ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ ποὺ κατὰ μῆκος τῆς ἔρρεες στὴν ἀρχαιότητα ὁ Βαφύρας). Οἱ δρόμοι, εὐθύγραμμοι καὶ μὲ κλιμάκωση ὡς πρὸς τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος, τέμνονται κάθετα καὶ δημιουργοῦν τις οἰκοδομικὲς νησίδες. Χρονολογικὰ τὰ τείχη ἀνήκουν στὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ., ἐνῶ οἱ δρόμοι, στὴ μνημειακὴ μορφὴ ποὺ σώθηκαν, στὰ αὐτοκρατορικὰ χρόνια. Ὁστόσο ὅλες οἱ ἐνδείξεις πείθουν ὅτι ἡ πορεία τους δὲν ἦταν διαφορετικὴ καὶ κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους.

6. Τὸ Δίον κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους γνώρισε μεγάλη ἀνθηση. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ κατασκευάστηκαν μνημειώδη δημόσια κτήρια, ἐπισκευάστηκαν ἡ ἐπεκτάθηκαν ἄλλα ποὺ προϋπήρχαν καὶ

στρώθηκαν μὲ μεγάλες πλάκες οἱ δρόμοι μέσα στὴν πόλη. Σὲ ἀκμὴ ἦταν τὸ Δίον ὅταν μέσα στὸν 4ον αἰ. ἐπικρατεῖ πιὰ ὁ χριστιανισμός. Ἐνῷ ἀκόμη λειτουργοῦσαν τὰ παλιὰ παγανιστικὰ ιερά, ἄρχισαν νὰ κτίζονται οἱ πρῶτες χριστιανικὲς βασιλικὲς καὶ τὸ Δίον ἔγινε ἔδρα ἐπισκόπου. Τὸ τέλος ὅμως δὲν βρισκόταν μακριά. "Οπως ἔδειξαν οἱ πρόσφατες ἀνασκαφές, ισχυρὲς σεισμικὲς δονήσεις σώριασαν τὴν πόλη σὲ ἐρείπια. Μετὰ ἀπὸ μιὰ σύντομη περίοδο ἀνασυγκροτήσεως νέοι σεισμοὶ ἀνάγκασαν τοὺς κατοίκους νὰ ἐγκαταλείψουν δριστικὰ τὰ σπίτια τους. Ὁ ἀριθμὸς τῶν εὐρημάτων, ποὺ ἀνήκουν στὸν 5ο αἰ. μ.Χ., λιγοστεύει κατακόρυφα, ἐνῶ φθάνει σὲ σχεδὸν μηδενικὴ τιμὴ κατὰ τὸν ἐπόμενο αἰώνα.

Τὸ Δίον ἄρχισε νὰ ξαναβγαίνει στὸ φῶς μὲ τὶς ἀνασκαφὲς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ποὺ ἀμέσως μετὰ τὴν ἕδρυσή του, ἄρχισε μὲ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον τὶς ἔρευνες στὸ χῶρο τῆς ἱερῆς αὐτῆς πόλης τῶν Μακεδόνων.

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΣΤΑ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ (285 - 1354)

‘Η ἀπέραντη ρωμαϊκή αὐτοκρατορία ἦταν χωρισμένη ἀπό τὰ χρόνια τοῦ Αύγουστου σὲ λίγες καὶ πολὺ μεγάλες διοικητικές μονάδες, τις ἐπαρχίες. Ἀργότερα ἐπὶ Διοκλητιανοῦ διαιρεῖται σὲ δώδεκα διοικήσεις. Μιὰ ἀπ’ αὐτὲς ἦταν ἡ διοίκηση Μοισιῶν, ποὺ περιλάμβανε 8 μικρές ἐπαρχίες, μιὰ ἀπὸ τις ὁποῖες ἦταν ἡ Μακεδονία.

‘Αργότερα ἡ διοίκηση Μοισιῶν θὰ χωριστεῖ στὰ δύο. Οἱ ἄλλοτε ἐπαρχίες τῆς Δακίας καὶ Μακεδονίας θὰ γίνουν οἱ ἕδιες διοικήσεις καὶ θὰ ἔχουν οἱ ἕδιες ἐπαρχίες στὴ δικαιοδοσία τους. ‘Η διοίκηση Μακεδονίας θὰ ἔχει ἑπτὰ καὶ ἡ διοίκηση Δακίας θὰ ἔχει τέσσερις ἐπαρχίες. Μέσα στὴ διοίκηση Μακεδονίας θὰ είναι καὶ ἡ ιστορικὴ Μακεδονία μὲ τὰ γνωστὰ ὅρια ὡς ἐπαρχία τῆς διοίκησης. Ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰώνα δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ μπερδεύουμε τὴ διοίκηση Μακεδονίας μὲ τὴν ἐπαρχία Μακεδονίας. ‘Η ιστορικὴ Μακεδονία είναι ἡ ἐπαρχία καὶ ὅχι ἡ διοίκηση. Ἄξιοσημείωτο είναι ὅτι ὅλες οἱ ἐπαρχίες τῆς διοίκησης Μακεδονίας είναι Ἑλληνόφωνες καὶ ὅλες οἱ ἐπαρχίες τῆς διοίκησης Δακίας είναι λατινόφωνες. ‘Επειδὴ δὲ ὅλες οἱ ἐπαρχίες τῆς διοίκησης Δακίας βρίσκονται πάνω ἀπὸ τὰ Σκόπια, είναι φανερὸ ὅτι ὁ Ἑλληνισμός ἔφθανε ὡς ἔξω ἀπὸ τὰ Σκόπια, ὅπως ἄλλωστε καθόρισε αὐτὸς καὶ ἡ περίφημη «γραμμὴ Γίρετσεκ».

1. Προβυζαντινή περίοδος (285 - 395)

Στις αρχές του 4ου αιώνα, στις 26 Οκτωβρίου 305, ἐπὶ Γαλερίου, μαρτύρησε στὴ Θεσσαλονίκη ὁ Ἀγιος Δημήτριος καὶ ἄρχισε ἡ σπουδαία γιὰ τὸν χῶρο τῶν Βαλκανίων λατρεία του, ποὺ θὰ ἔξαπλωθεῖ πέρα ἀπὸ τὴν Μακεδονία, στὰ Βαλκάνια, στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στὴ Μ. Ἀσία. Στὴ γιορτή του θὰ γίνεται πολυήμερο πανηγύρι στὴν πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης, δῆπος μᾶς τὸ περιγράφει ὁ βυζαντινός διάλογος «Τιμαρίων», μιὰ διεθνής ἔκθεση τῆς ἐποχῆς μὲ ἐπισκέπτες ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴν Ἰσπανία. Τέλος, τὰ πολλὰ Ἐγκώμια του στὴ βυζαντινὴ πεζογραφία, οἱ πολλὲς εἰκόνες του στὴ βυζαντινὴ τέχνη καὶ οἱ πολλοὶ προσκυνητὲς στὸν τάφο του δείχνουν τὴν μεγάλη ἀπήχηση καὶ ἔξαπλωση τῆς λατρείας του.

Ἄπὸ τὴν Θεσσαλονίκη ξεκίνησε ὁ Μ. Κωνσταντίνος μὲ πειθαρχημένο καὶ ἐνθουσιασμένο κάτω ἀπὸ τὸ χριστιανικό του λάβαρο στρατὸ καὶ νίκησε τὸν Λικίνιο πρῶτα κοντὰ στὴν Ἀδριανούπολη, στὶς 3 Ἰουλίου 324, καὶ ἔπειτα στὴ Χρυσούπολη, στὶς 18 Σεπτεμβρίου 324, καὶ ἔτσι ἔληξε ὁ ἀγώνας μεταξὺ τῶν δυὸς τελευταίων τετραρχῶν τῆς αὐτοκρατορίας, ὁ ὅποιος δὲν ἦταν ἀγώνας μόνο πολιτικός, ἀλλὰ καὶ ἀγώνας μεταξὺ τοῦ χριστιανισμοῦ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ τοῦ εἰδωλολατρισμοῦ τοῦ Λικίνιου.

Στὰ 379 στὴ Θεσσαλονίκη ἐγκαταστάθηκε ὁ αὐτοκράτορας τῆς Ἀνατολῆς Θεοδόσιος καὶ ἐκεῖ ἔμεινε μὲ μικρὰ διαλείμματα, ἀπὸ τὸν Ἰούνιο 379 ὥς τὸν Νοέμβριο τοῦ 380, ἀφοῦ πέτυχε μέσα στὸ 379 μὲ μικρὰ εὐκίνητα τμῆματα νὰ διώξει πέρα ἀπὸ τὸν Δούναβη τὰ στίφη τῶν βαρβάρων, τὰ ὅποια λεηλατοῦσαν τὶς χῶρες τῆς Βαλκανικῆς.

Τὴν ἄνοιξη τοῦ 390 ἔγινε στὴ Θεσσαλονίκη τὸ γνωστὸ ἐπεισόδιο τῆς σφαγῆς 7.000 Θεσσαλονικέων στὸν Ἰππόδρομο, τὸ ὅποιο στοίχισε στὸν Θεοδόσιο τὴν ταπεινωτικὴ δημόσια

μετάνοιά του εξώ από τή μητρόπολη τοῦ Μιλάνου, ὅπου τελοῦνταν ἡ λειτουργία τῶν Χριστουγέννων. Ἀπὸ τότε δὲν ἔγιναν πιὰ ἀγῶνες στὸν Ἰππόδρομο τῆς Θεσσαλονίκης, στὸν χῶρο τῆς γνωστῆς σήμερα πλατείας Ἰπποδρομίου.

2. Πρωτοβυζαντινὴ περίοδος (395 - 641)

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Θεοδοσίου καὶ τὸν χωρισμὸν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους σὲ δυτικό καὶ ἀνατολικό, τὸ Ἀνατολικὸν Ἰλλυρικὸν πολιτικὰ μὲν ὑπῆχθηκε στὴν Ἀνατολή, ὅπου γεωγραφικὰ καὶ ἴστορικὰ ἀνῆκε, οἱ μητροπόλεις ὅμως καὶ οἱ ἐπισκοπές του, ποὺ χρόνια ἦταν ὑπὸ τῆς δικαιοδοσία τοῦ πάπα, ὑπῆρχαν στόχοι μακρᾶς διεκδικήσεως μεταξὺ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἑκκλησίας καὶ τοῦ πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀργότερα οἱ ἀβαροσλαβικὲς ἐπιδρομὲς διέλυσαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὄργανωση τοῦ Δυτικοῦ Ἰλλυρικοῦ, καταπόντισαν τὰ μεγάλα ἐκκλησιαστικά του κέντρα (Σίρμιο καὶ Πρώτη Ἰουστινιανὴ) καὶ ἀπομόνωσαν ἀπὸ αὐτὸν τὴν Δυτικὴν Ἑκκλησίαν. "Ο, τι ἀπόμεινε ἀπὸ τὸ Δυτικὸν Ἰλλυρικὸν τὸ κυβερνοῦσε ὁ Θεσσαλονίκης ὡς τὰ χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντα Γ' τοῦ Ἰσαυροῦ (717-741), ὀπότε τὸ κράτος προσάρτησε τὴν Ἑκκλησία τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ στὴ μόνη ἐκκλησιαστικὴ κεφαλή, ποὺ ἀπόμεινε στὴν Ἀνατολή μετὰ τὶς ἀραβικὲς κατακτήσεις, στὸ πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

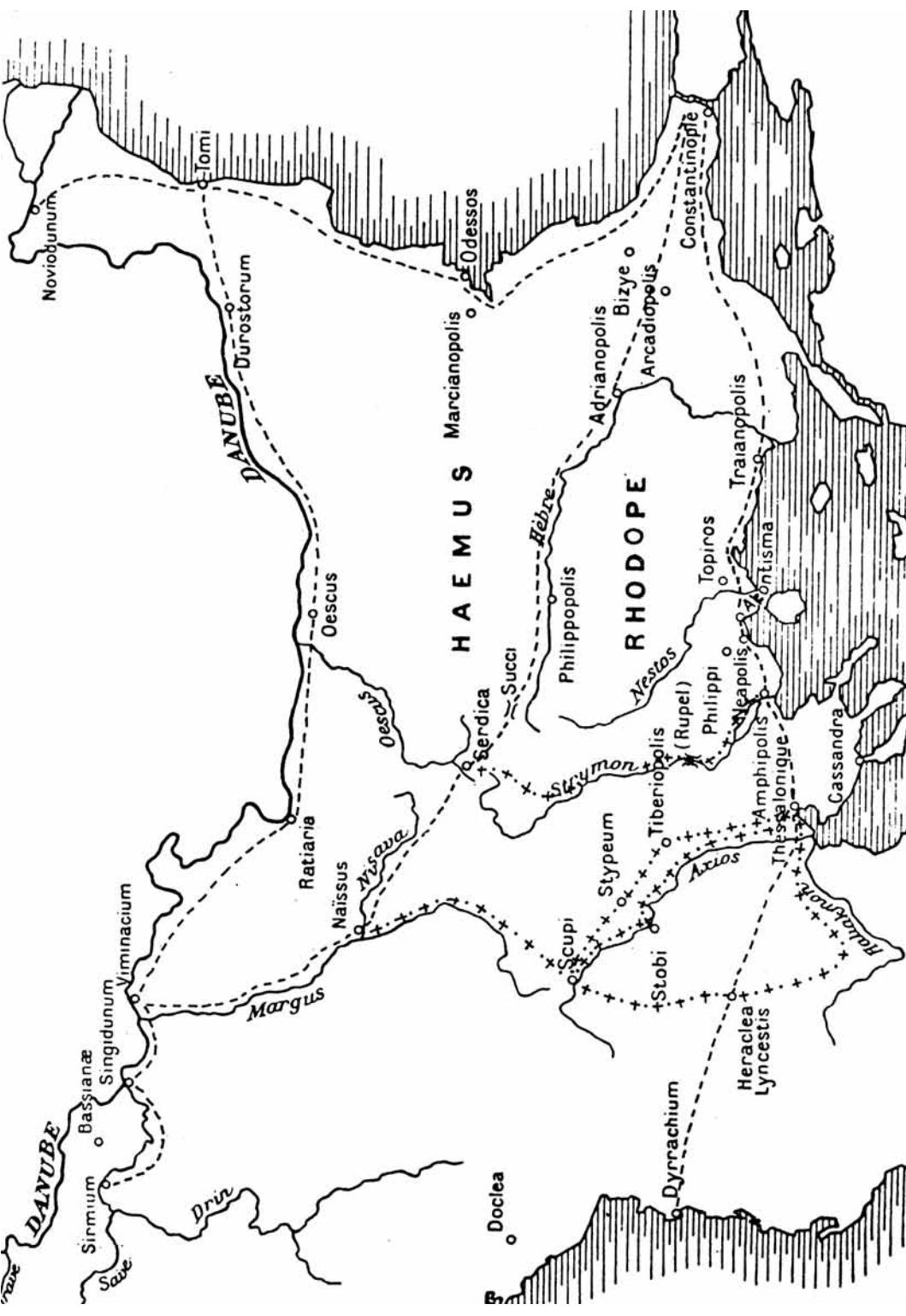
Οἱ ἐπιδρομὲς τῶν βαρβαρικῶν λαῶν, τῶν Γότθων στὰ χρόνια τοῦ Λέοντα Α' (457-474) καὶ τοῦ Ζήνωνα (474-491), τῶν οὐννικῶν φυλῶν στὰ χρόνια τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α' (527-565), τῶν Ἀβαροσλάβων σὲ ἀλλεπάλληλα κύματα, στὰ χρόνια τοῦ Μαυρικίου (582-602), τοῦ Φωκᾶ (602-610) καὶ τοῦ Ἡρακλείου (610-641) —γιὰ τὶς τελευταῖες πολλὰ στοιχεῖα μᾶς δίνουν τὰ βιβλία τῶν θαυμάτων τοῦ Ἅγ. Δημητρίου— προξενοῦν μεγάλες ἀναστατώσεις καὶ καταστροφές. Ἡ Μακεδονία, πόλεις,

κωμοπόλεις και χωριά, ύποφέρουν τὰ πάνδεινα. Λεηλασίες, αἰχμαλωσίες, σφαγές και ἐρημώσεις σημειώνονται ἀπὸ ὅπου και ἄν περνοῦν τὰ βαρβαρικά φύλα. Ἡ πρωτεύουσά της, ἡ Θεσσαλονίκη, πολιορκεῖται ἀρκετὲς φορὲς και οἱ κάτοικοί της, ποὺ περνοῦν μέρες τρομερῆς ἀγωνίας, ζητοῦν τὴ σωτηρία τους ἀπὸ τὸν προστάτη μεγαλομάρτυρα "Ἄγιο. Ἀπὸ τὶς πέντε κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα ἐπιθέσεις τῶν Σλάβων ὑπογραμμίζουμε τὴν τρίτη μετὰ τὸ 610, ἡ ὅποια διαφέρει ἀπὸ τὶς δυὸ προηγούμενες (τὴν πρώτη μὲ 100.000 Ἀβαροσλάβους τὸ 597 και τὴ δεύτερη μὲ 5.000 Σλάβους τὸ 603), γιατὶ σ' αὐτὴν πολλὲς σλαβικὲς φυλές, οἱ Δρογούβίτες, οἱ Σαγουδάτοι, οἱ Βελεγεζίτες, οἱ Βαϊουνίτες κ.ἄ., ξεσηκώθηκαν ὅλες μαζί, ἀπὸ μέρη ἔξω ἀπὸ τὴ Μακεδονία, πιθανῶς πέρι ἀπὸ τὸν Δούναβη, και κατεβαίνουν πρὸς Ν μὲ μονόξυλα μέσ' ἀπὸ τὸν Ἀλιάκμονα, τὸν Ἀξιὸ ἢ τὸν Στρυμόνα, γιὰ νὰ λεηλατήσουν τὶς Ἑλληνικὲς χῶρες και νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν ὅποια μὲ ἀρχηγὸ τὸν Χάτζωνα μάταια πολιορκησαν ἀπὸ ἔηρά και θάλασσα: δυνατὸς βορειοδυτικὸς τοπικὸς ἀέρας, ὁ γνωστὸς Βαρδάρης, σκόρπισε τὰ μονόξυλα, καθὼς και ταυτόχρονα ὄρμητικὴ ἔξοδος χάρισε στοὺς πολιορκημένους λαμπρὴ νίκη. Σ' αὐτὸ τὸ γεγονός, ποὺ θεωρήθηκε θαῦμα τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, ἀναφέρεται πιθανότατα τὸ μωσαϊκό, τὸ λεγόμενο «τῶν Ἰδρυτῶν», και ἡ ἐπιγραφή του στὸν ναό του: «Κτίστας θεωρεῖς τοῦ πανενδόξου δόμου ἐκεῖθεν ἔνθεν μάρτυρος Δημητρίου τοῦ βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων στόλων μετατρέποντος και πόλιν λυτρουμένου».

Κατόπιν οἱ Σλάβοι αὐτοί, χωρὶς ἀρχηγό, σκορπίστηκαν και ἐγκαταστάθηκαν ἄλλοι στὴ Μακεδονία, ἄλλοι στὴ Θεσσαλία και κατευθύνθηκαν πρὸς Ν, και μὲ τὰ μονόξυλά τους ἔφτασαν, κατὰ μερικοὺς εὐφάνταστους ἱστορικούς, ὡς τὰ νησιά τοῦ Αίγαίου, στὴ Μ. Ἀσία και ἀκόμη ὡς τὴν Κρήτη!!

'Αργότερα οἱ Σλάβοι τῆς Μακεδονίας ζήτησαν τὴ βοήθεια

Χάρτης τῶν βαρβαρικῶν εἰσβολῶν στὴ Βαλκανικὴ
Χερσόνησο.

τοῦ Χαγάνου τῶν Ἀβάρων, γιὰ νὰ καταλάβουν τὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ μόνοι τους δὲν εἶχαν μπορέσει νὰ τὴν πάρουν. "Ολες οἱ χῶρες νοτίως τοῦ ἄνω ροῦ τοῦ Δούναβη διατρέχονται καὶ λεηλατοῦνται ἀπὸ ὄρδες Σλάβων, ποὺ κινοῦνται ἐλεύθερα, γιατὶ ὁ Ἡράκλειος ἦταν ἀπασχολημένος μὲ τὸν πόλεμο κατὰ τῶν Περσῶν, ποὺ προχωροῦσαν στὴ Μ. Ἀσία. Ἡλθαν ὅμως ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὸ λιμάνι τῆς Θεσσαλονίκης ἐνισχύσεις σὲ τρόφιμα καὶ ὄπλα μὲ τὸν ἀξιωματοῦχο Χαβρία καὶ οἱ Ἀβαροὶ ζήτησαν συνθηκολόγηση. Καὶ ὑστερα ἀπὸ 23 μέρες πολιορκία ἀποχώρησαν, ἀφοῦ οἱ Θεσσαλονικεῖς δέχτηκαν νὰ ἔξαγοράσουν τοὺς αἰχμαλώτους.

"Υστερα ἀπὸ λίγα χρόνια γίνεται τρομακτικὸς σεισμὸς καὶ τὰ ἐγκατεστημένα στὴ μακεδονικὴ ὑπαιθρο ὅλα φύλα ὄρμησαν ἀοπλα γιὰ νὰ λεηλατήσουν τὴν πόλη, ποὺ τὴ νόμιζαν καταστραμμένη. Βρῆκαν ὅμως ἄγρυπνη τὴ φρουρὰ στὰ ἀθικτα τείχη καὶ γύρισαν πίσω ἀπογοητευμένα.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μνημονεύεται ὅτι πυρκαγιὰ ἔκαψε τὴ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου. Στὴν πυρκαγιὰ αὐτὴ ἀναφέρεται ἡ ἐπιγραφή: «Ἐπὶ χρόνων Λέοντος ἡβῶντα βλέπεις καυθέντα τὸ πρὶν τὸν ναὸν Δημητρίου», ποὺ βρισκόταν κάτω ἀπὸ τρεῖς μορφές μέσα σὲ κύκλους στὰ μωσαϊκὰ (ἔχουν πέσει) τῆς δεύτερης βόρειας κιονοστοιχίας τοῦ ναοῦ. Ἐπειδὴ οἱ τρεῖς μορφές, "Ἀρχων"-Ἀγιος-Ἐπίσκοπος, μοιάζουν μὲ τὶς τρεῖς μορφές τοῦ μεγάλου μωσαϊκοῦ, τοῦ λεγόμενου «τῶν Ἰδρυτῶν», πρέπει νὰ εἶναι οἱ ἀνακαινιστὲς τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν πυρκαγιὰ καὶ ὅχι οἱ ἀρχικοὶ ἰδρυτὲς τοῦ 5ου αἰώνα, ὅπως πιστεύεται. Ὁ σεισμὸς καὶ ἡ ἀπόπειρα τῶν Σλάβων νὰ λεηλατήσουν τὴ Θεσσαλονίκη πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν κατὰ τοὺς μελετητὲς γύρω στὰ 630, ἡ πυρκαγιὰ γύρω στὰ 635 καὶ ἡ ἀνακαίνιση τοῦ ναοῦ τὸ ἀργότερο δυὸ χρόνια μετὰ τὸ 635, ὅλα λοιπὸν μαζὶ μεταξὺ 630-640.

Κατὰ τὴν μαρτυρία τῶν κειμένων τῶν θαυμάτων τοῦ Ἀγίου

Δημητρίου, Σλάβοι ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὴ Μακεδονία ἡταν: α) οἱ Στρυμονίτες ποὺ πρέπει νὰ είχαν ἐγκατασταθεῖ στὴν κοιλάδα τοῦ Στρυμόνα, ἀπὸ τὶς ἐκβολές τοῦ ὄποίου λήστευαν μὲ τὰ μονόξυλά τους τὰ καράβια ποὺ παρέπλεαν· β) οἱ Ρυγχίνοι ἐγκατεστημένοι καὶ αὐτοὶ σὲ κοιλάδα τοῦ ποταμίσκου Ρυχίου, ποὺ χύνει τὰ νερὰ τῆς λίμνης Βόλβης στὸν Στρυμονικὸ κόλπο ἀπὸ τὸ Στενὸ τῆς Ρεντίνας (τὸ Ρυγχίνοι εἶναι παραφθορά τοῦ Ρηχίνοι, ὅπως ὀνομάζονται σωστὰ σὲ ἀγιορείτικο ἔγγραφο)· καὶ γ) Οἱ Δρογούβιτες, ποὺ μαζὶ μὲ τοὺς Σαγουδάτους είχαν ἐγκατασταθεῖ δυτικὰ τῆς Θεσσαλονίκης στὴν πεδιάδα τῆς Βέροιας. Οἱ Βλαχορυγχίνοι μαζὶ μὲ τοὺς Σαγουδάτους πρέπει νὰ θεωρηθοῦν Βλάχοι καὶ ὅχι Σλάβοι. Αὐτές εἶναι οἱ λεγόμενες σκλαβητίες τῆς Μακεδονίας.

Οἱ Βελεγεζίτες καὶ οἱ Βερζίτες ἐγκαταστάθηκαν στὴ Θεσσαλία. Οἱ Βαϊουνίτες ὅμως δὲν πρέπει νὰ πῆγαν, ὅπως πιστεύεται, στὴν Ἡπειρο, στὴ Βαγενετία, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, ἀλλὰ ἐγκαταστάθηκαν κάπου στὴ Μακεδονία καὶ ἵσως κρύβονται στὶς φυλές, ποὺ πήραν καινούργιο ὄνομα ἀπὸ τοὺς ποταμούς, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν, ὅπως καὶ οἱ Στρυμονίτες.

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτές, γνωρίζουμε κι ἄλλη σλαβικὴ φυλή, ποὺ ἔμεινε χρόνια στὴ Μακεδονία, πρὶν ν' ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ αὐτήν. Εἶναι οἱ Σμολέάνοι ἢ Σμολένοι Σλάβοι, ποὺ ἐγκατέστησε τὸ 688 ὁ Ἰουστινιανὸς Β' στὴν Κλεισούρα τοῦ Στρυμόνα, κοντά στὸ Μελένικο καὶ στὸ Νευροκόπι, γιὰ νὰ φυλάγουν τὰ Στενὰ τῆς Κούλας καὶ τοῦ Ροῦπελ ἀπὸ ἐπιδρομές τῶν Βουλγάρων. Μὲ τὴ βουλγαρικὴ εἰσβολὴ τοῦ «καυχάνου» Ἰσβούλου τὸ 837 οἱ Σμολένοι ὑποχώρησαν πρὸς τὰ στρατεύματα τοῦ Καίσαρα Μωσηλέ, ποὺ βρίσκονταν στὴ Χριστούπολη (Καβάλα). Στὴν περιοχὴ της ἔμειναν ἀρκετὰ χρόνια καὶ ἐπὶ Φωτίου τὸ 864 σχηματίστηκε ἐπισκοπὴ Σμολένων, ποὺ ὑπαγόταν στὴν μητρόπολη Φιλίππων. Μὲ τὴ διοικητικὴ ἀναδιοργάνωση τοῦ

Βασιλείου Β' οι Σμολένοι μετακινήθηκαν πέρα από τὸν Νέστο, στὴν Ροδόπη. Ἐκεὶ σχηματίστηκε τὸ θέμα Σμολένων, ὃπου σήμερα βρίσκεται τὸ βουλγαρικὸ χωριό Ἰσμιλάν, κέντρο ἐπὶ τουρκοκρατίας περιοχῆς Πομάκων, σλαβόφωνων μουσουλμάνων.

3. Κύρια βυζαντινὴ περίοδος (641 - 1204)

a) Ἀγῶνες ἐναντίον σλαβικῶν καὶ ἄλλων ἔχθρικῶν φύλων

1. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 7ου καὶ ἀρχὲς τοῦ 8ου αἰ., καὶ συγκεκριμένα στὰ 688-689 ὁ Ἰουστινιανὸς Β' (685-695 καὶ 705-711) ἐπιχείρησε μεγάλη ἐκστρατεία κατὰ τῶν σκλαβηνιῶν τῆς Μακεδονίας καὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων στὰ ΒΑ τοῦ κράτους. Ἡ ἐκστρατεία ὑπῆρξε νικηφόρα καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς Β' μπῆκε θριαμβευτὴς στὴν Θεσσαλονίκη. Μεγάλο μέρος ἀπὸ τοὺς ὑποταχθέντες Σλάβους μετέφερε στὴν Βιθυνία τῆς Μ. Ἀσίας, στὸ θέμα Ὁψίκιο, ποὺ εἶχε ἐρημωθεῖ ἀπὸ ἀραβικὲς ἐπιδρομές, καὶ τοὺς ἐγκατέστησε ἐκεῖ γεωργικὰ σὲ στρατιωτόπια σὰν στρατιῶτες. Τί ἀπέγιναν λοιπὸν οἱ λεγόμενες σκλαβηνίες; Στὴν ἀρχὴν αὐτοδιοικούμενες, ἀναγνώρισαν ἔπειτα τὴν ἐπικυριαρχία τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, γιατὶ ἦ μπῆκαν στὴν ὑπηρεσία τοῦ κράτους ὡς φεδεράτοι, ὅπως οἱ Σμολεάνοι, ἢ νικήθηκαν σὲ στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις τῶν Βυζαντινῶν, διαλύθηκε ἡ αὐτοδιοίκησή τους καὶ ἔγιναν φόρου ὑποτελεῖς, ὅπως οἱ Δρογουβίτες καὶ οἱ Σαγουδάτοι. Γι' αὐτὸν ἀπὸ τὸ 836/7 δὲν ἀναφέρονται πιὰ σὰν σκλαβηνίες.

Ἄκολουθεῖ ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῶν Σλάβων μὲ τὴν πρωτοβουλία δύο ἀδελφῶν Θεσσαλονικέων, τοῦ Κυρίλλου (Κωνσταντίνου) καὶ τοῦ Μεθόδιου (Μιχαήλ), ποὺ ἔδωσαν σὲ ὅλο τὸν σλαβικὸ κόσμο ὅχι μόνο τὴν θρησκεία, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀλφαριθμητικὸ τὴν γραφὴν τῆς γλώσσας του, καὶ τὶς φιλολογικὲς βάσεις γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ του. Τὸ θέμα τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ καὶ ἐκβυζαντινισμοῦ τῶν Σλάβων φαίνεται ὅτι εἶχε

Τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ Ἅγιον Δημητρίου μὲ τοὺς δωρητὲς στὸν ναὸ τοῦ Ἅγιον Δημητρίου Θεσσαλονίκης.

ΕΓΙΝΕ ΑΓΙΟΣ ΟΗΤΟΥΡΙΑΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΕΦΑΛΕΙΑΝ ΣΕΝ ΙΑΡΓΥΡΙΟΥ ΛΑΜΠΑΝΗ ΠΙΟΥ
ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΒΡΑΓΙΑΝΟΥ ΜΑΡΙΑ ΤΡΑΧΟΝΙΑΝ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΙΟΥ

τελειώσει πιά στήν έποχή τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ (886-912), ό όποιος μᾶς λέγει καθαρὰ στὰ «Τακτικά» του δτι αὐτὸ τὸ πέτυχε ὁ πατέρας του Βασίλειος Α' ὁ Μακεδών (867-886).

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 10ου αἰώνα ἀπὸ τὸν Καμενιάτη μαθαίνουμε: α) δτι οἱ Σλάβοι τῆς Μακεδονίας ἔχουν βαπτιστεῖ χριστιανοὶ καὶ ζοῦν εἰρηνικά μὲ τὸν ἐλληνικὸν πληθυσμό, β) δτι στὴν πεδιάδα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ Βεροίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ καθαρὰ ἐλληνικὰ χωριά, ὑπάρχουν καὶ χωριὰ ἀνάμεικτα, δπου ζοῦν μαζὶ "Ελληνες καὶ Δρογουβίτες καὶ Σαγουδάτοι, καὶ γ) δτι στὴν ὑπηρεσία τοῦ στρατηγοῦ τοῦ θέματος Στρυμόνα ὑπάρχουν ἔμπειροι τοξότες Σλάβοι. Οἱ Στρυμονίτες λοιπὸν ἔγιναν στρατιῶτες τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ.

Ἄπὸ τὰ παραπάνω λοιπὸν φαίνεται πολὺ καθαρὰ πῶς ἔξαφανίστηκαν οἱ Σλάβοι τῆς Μακεδονίας. Ὑπῆρξε μιὰ βασικὴ προϋπόθεση καὶ ἔδρασαν δυὸ ἰσχυροὶ παράγοντες, ή Ἐκκλησία καὶ ὁ στρατός. Ἡ βασικὴ προϋπόθεση ἦταν δτι ἐγκαταστάθηκαν καὶ ἔζησαν μέσα σὲ ἐλληνικὸν πληθυσμό. Γιατὶ οὔτε τόσο πολλοὶ ἦταν, ὥστε νὰ καλύψουν δλη τὴ Μακεδονία (τοὺς ὑπερβολικοὺς ἀριθμοὺς τῶν ἀγιογράφων δὲν τοὺς πιστεύουν οὔτε οἱ Σλάβοι ιστορικοί), οὔτε δλοι ἀνεξαιρέτως οἱ "Ελληνες κάτοικοι τῆς Μακεδονίας ἐγκατέλειψαν τὴ χώρα μὲ τὶς εἰσβολές, χωρὶς νὰ ἐπιστρέψουν ποτέ.

2. Ἀφοῦ διαλύθηκαν οἱ σκλαβηνίες καὶ ἐκχριστιανίστηκαν οἱ Σλάβοι τους, ή Μακεδονία καὶ ή Θεσσαλονίκη γνώρισαν χρόνια εἰρηνικῆς καὶ πλούσιας ἐπαρχιακῆς ζωῆς μὲ φυσικὸ ἀποτέλεσμα νὰ χάσουν οἱ κάτοικοι τὴ μαχητικότητα τῆς ἐποχῆς τῶν ἀβαροσλαβικῶν ἐπιδρομῶν καὶ νὰ παραμελήσουν τὴν ὄχυρωση καὶ τὸ κράτος, τὴν ἀνανέωση καὶ ἐνίσχυση τοῦ στόλου.

"Ετσι ἀρνησίθρησκοι χριστιανοὶ ἀρχιπειρατές, σὰν τὸν Λέοντα τὸν Τριπολίτη (ἀπὸ τὴν Τρίπολη τῆς Συρίας), ἐπικεφα-

λῆσις ἀραβικῶν πειρατικῶν στόλων τρομοκρατοῦν τὰ ἑλληνικά παράλια τοῦ Αἰγαίου καὶ οἱ Σαρακηνοὶ τοῦ Τριπολίτη πλέοντας ἀπὸ τὴ Θάσο μπαίνουν τὸ 902 στὸν Παγασητικό, λεηλατοῦν τὴ Δημητριάδα κοντὰ στὸν Βόλο καὶ στὶς 29 Ἰουλίου 904, μέρα Κυριακή, 10.800 ἄνδρες ἀγκυροβολοῦν ἀνατολικὰ τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀρχίζουν τὶς ἐπιθέσεις ἀπὸ τὴν ξηρά. Τὴ δεύτερη μέρα πλησιάζουν τὸ θαλάσσιο τεῖχος μὲ ψηλοὺς ἔγχλινους πύργους στημένους κιόλας σὲ διπλὰ μεγάλα πλοῖα, ἀποδεκατίζουν τὸν ὑπερασπιστές του καὶ μπαίνουν στὴν πόλη. Τὴν τρίτην σφαγὴ τῶν κατοίκων καὶ τὴν ἄγρια λεηλασία τῆς πόλης, ποὺ ἀκολούθησαν, μᾶς τὶς περιγράφει ὁ κληρικὸς Ἰωάννης Καμενιάτης. Οἱ αἰχμάλωτοι, ὅταν μετρήθηκαν στὴν Κρήτη, βρέθηκαν νὰ εἰναι 22.000. "Αν σ' αὐτοὺς προσθέσουμε αὐτοὺς ποὺ σφάχτηκαν ἢ κρύφτηκαν ἢ διέφυγαν, μποροῦμε νὰ ὑπολογίσουμε ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης στὶς ἀρχές τοῦ 10ου αἰώνα ἔφταναν ἵσως στὶς 100.000. Οἱ φυγάδες καὶ οἱ ἔξαγορασμένοι Θεσσαλονικεῖς ποὺ ἐπέστρεψαν, συνῆλθαν μὲ τὸν καιρό, ἐπιδιόρθωσαν τὰ τείχη τῆς πόλης τους καὶ τὴν ὁχύρωσαν, ἔστω καὶ ἀργά, ὥπως μαρτυρεῖ ἐπιγραφή, ποὺ βρέθηκε τὸ 974 στὴν περιοχὴ τοῦ λιμανιοῦ της.

3. Τὴν ἐπιδρομὴν αὐτὴν τῶν Σαρακηνῶν τὴ διευκόλυνε ἡ ἀδυναμία τοῦ βυζαντινοῦ στόλου καὶ ἡ ἐμπλοκὴ τῶν Βυζαντινῶν σὲ νέους πολέμους ἐναντίον τῶν Βουλγάρων. Ὁ τσάρος τους Συμεὼν (893-927), ποὺ στὴν ἐποχὴ τοῦ πατέρα του Βόριδα-Μιχαὴλ εἶχε περάσει τὰ νιάτα του στὴν Κωνσταντινούπολη, μόλις ἀνέβηκε στὸν θρόνο τὸ 893 ἔδειξε ἐχθρικὲς διαθέσεις πρὸς τὸ Βυζάντιο. Ἀπαγόρευσε ἀμέσως τὰ ἑλληνικὰ βιβλία καὶ τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα στὸ κράτος του καὶ ἀνάγκασε τὸ Βυζάντιο γιὰ ἀντίποινα νὰ μεταφέρει τὸ ἑλληνοβουλγαρικὸ ἐμπορικὸ κέντρο τελωνείου ἀπὸ τὴν κοντινὴ Κωνσταντινούπολη στὴ μακρινὴ γιὰ τοὺς Βουλγάρους Θεσσαλονίκη. Αὐτὸ

τοῦ ἔδωσε τὴν ἀφορμή, ποὺ ζητοῦσε, καὶ δὲν ἦταν ἡ πραγματικὴ αἰτία τοῦ πολέμου, ὅπως ὑποστηρίζουν Σλάβοι ιστορικοί.

Τὸ 894 ἔκαμε αἰφνιδιαστικὴ εἰσβολὴ στὴ Θράκη. Ὁ Λέων ΣΤ' ὅμως ἔριξε τοὺς Οὐγγρους ἐναντίον τῶν Βουλγάρων καὶ τοὺς συνέτριψε σὲ τρεῖς μάχες. Ὁ Συμεὼν ἀναγκάστηκε τὸ 895/6 νὰ ζητήσει εἰρήνη, ποὺ τοὺς ὅρους τῆς διαπραγματεύτηκε ὁ Πελοποννήσιος διπλωμάτης Λέων ὁ Χοιροσφάκτης. Χρησιμοποιώντας μὲ τὴ σειρὰ του ὁ Συμεὼν τοὺς Πετσενέγκους ἐναντίον τῶν Οὐγγρών, ποὺ ἀναγκάστηκαν νὰ καταφύγουν στὴν Παννονία, εἰσέβαλε δεύτερη φορά στὴ Θράκη καὶ στὸ Βουλγαρόφυγο τὸ 896 κατανίκησε τὶς βυζαντινὲς δυνάμεις. Ἀντὶ ὅμως νὰ στραφεῖ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διευθύνθηκε ἐναντίον τῆς Μακεδονίας καὶ ἔφτασε λεηλατώντας ὡς τὸ Δυρράχιο. Τὸ Βυζάντιο ἀπάντησε μὲ μεγάλη εἰσβολὴ στὴ Βουλγαρία καὶ ὁ Συμεὼν ζήτησε τὸ 899-900 καὶ πάλι εἰρήνη, ποὺ τοὺς ὅρους τῆς διαπραγματεύτηκε πάλι ὁ Λέων ὁ Χοιροσφάκτης, ὁ δόποιος καυχιέται σὲ ἐπιστολὴ του ὅτι ἀπόσπασε ἀπὸ τὰ νύχια τοῦ Συμεὼν τριάντα φρούρια τοῦ Δυρραχίου. Καὶ ὅταν ὁ Συμεὼν ἐπιχείρησε νὰ καταλάβει τὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ εἶχε προσωρινὰ ἐρημωθεῖ τὸ 904 ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς πειρατές, βυζαντινὰ στρατεύματα τὸν ἐμπόδισαν, καὶ ἔγινε γιὰ τρίτη φορά εἰρήνη μὲ διαπραγματευτὴ καὶ πάλι τὸν Λέοντα Χοιροσφάκτη.

Μετὰ τὸν Συμεὼν κι ἄλλος τσάρος τῶν Βουλγάρων, ὁ Σαμουήλ (976-1014) ταλαιπώρησε γιὰ πολλὰ χρόνια τὴ Μακεδονία. Τὸ 971 ὁ Τσιμισκῆς, ποὺ εἶχε διαλύσει τὸ βουλγαρικὸ κράτος, δὲν ἐπέβαλε κατοχὴ στὸ δυτικό του τμῆμα, ποὺ τὸ διοικοῦσε εἰρηνικὰ ὁ ἀρμενικῆς καταγωγῆς συμπατριώτης του Νικόλαος Κομιτόπουλος. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Τσιμισκῆ, τὸ 976, οἱ τέσσερις γιοὶ τοῦ Νικόλαου, οἱ Κομιτόπουλοι, ἐπαναστάτησαν κατὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ ἔνας ἀπὸ αὐτούς, ὁ Σαμουήλ, ποὺ ἐξόντωσε τοὺς ἄλλους, ἐπωφελήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τοῦ

Βασιλείου Β' (976-1025) πρός τὸν ἐπαναστάτη στρατηγό του Βάρδα Σκληρό, γιὰ νὰ μετατρέψει τὸ βουλγαρικὸ ἀπελευθερωτικὸ κίνημα σὲ κατακτητικὸ πόλεμο, ποὺ ἔαπλώθηκε στὴ μισὴ Βαλκανική. Μὲ βάση πρῶτα τὴν Πρέσπα καὶ ἔπειτα τὴν Ἀχρίδα κατέλαβε σιγὰ σιγὰ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία, τὴν Ἡπειρο καὶ μέρος τῆς Ἀλβανίας ὡς τὸ Δυρράχιο καὶ ἔπειτα τὴν περιοχὴ τοῦ παλιοῦ βουλγαρικοῦ κράτους. Τὸ 980 ὁ Σαμουήλ μπῆκε στὴ Θεσσαλία, κατέλαβε τὴ Λάρισα, μετέφερε τοὺς κατοίκους τῆς στὴ Βουλγαρία καὶ τὸ λείψανο τοῦ Ἀγίου Ἀχιλλείου στὴν Πρέσπα καὶ ἀλώνιζε τὴ Μακεδονία. Δημιούργησε ἔτσι ἔνα βουλγαρικὸ κράτος μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ παλιό, ἐνῶ τὸ Βυζάντιο ἀγωνιοῦσε νὰ καταπνίξει πρῶτα τὴν ἐπανάσταση τοῦ Βάρδα Σκληροῦ καὶ ἔπειτα τοῦ Βάρδα Φωκᾶ καὶ δὲν μποροῦσε νὰ ἀντιδράσει, δηλαδὴ στὰ χρόνια 976-989.

Τὸ 986 ὁ νεαρὸς ἀκόμα Βασίλειος Β' ἀρχίζει ἐναντίον του ἀγώνα ζωῆς καὶ θανάτου. Στὴν ἀρχὴ σὲ ἀντιπερισπασμὸ εἰσβάλλει στὴ Βουλγαρία ἀπὸ τὰ Στενὰ «Πύλη τοῦ Τραϊνοῦ» καὶ κατευθύνεται πρὸς τὴν Τριαδίτσα (Σόφια), ἀλλ᾽ ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσει ἄπρακτος, γιατὶ εἰχε διαδοθεῖ ὅτι πίσω του εἶχε ξεσπάσει ἐπανάσταση. Στὰ ἴδια Στενὰ κτυπήθηκε ἀπὸ Βουλγάρους, νικήθηκε καὶ μόλις σώθηκε στὴ Φιλιππούπολη. Κατόπιν ἡ ἐπανάσταση τοῦ Βάρδα Φωκᾶ, νικητὴ τοῦ Σκληροῦ, τὸν ἀπασχόλησε ὡς τὸ 989.

Ἄπὸ τὸ 990 ὅμως ὁ Βασίλειος Β' ἀπερίσπαστος ἀπὸ ἐσωτερικὲς ἀναταραχὲς ἀναλαμβάνει ἀγώνα κατὰ τοῦ Σαμουήλ, ποὺ μέτσα στὰ 13 ταραγμένα χρόνια τῶν ἐπαναστάσεων τοῦ Βυζαντίου εἶχε ίδρυσει μεγάλο κράτος, ἀπὸ τὸν Εὔξεινο ὡς τὴν Ἀδριατικὴ καὶ ἀπὸ τὸν Αἶμο ὡς τὴ Θεσσαλία, καὶ μὲ τὶς ἐπιδρομές του ἔφτανε ὡς τὴν Πελοπόννησο. Ἡ καταστροφὴ αὐτοῦ τοῦ κράτους θὰ είναι στὸ ἔξης ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ Βασιλείου Β'.

Τὸ 991 ἔρχεται στὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ θὰ είναι ἡ βάση τῶν

έπιχειρήσεών του, βάζει φρουρά στήν καλά όχυρωμένη πόλη μὲ διοικητή τὸν μάγιστρο Γρηγόριο Ταρωνίτη καὶ προβαίνει σὲ ἐπιχειρήσεις στὴ Μακεδονία, γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν γνωρίζουμε τίποτε ἀπὸ ἔλλειψη μαρτυριῶν. Τὸ 994 ἐπιστρέφει στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τοὺς Φατιμίδες "Αραβεῖς τῆς Αἴγυπτου, ποὺ προήλαυναν στὴ Συρία.

Τὸ 996 ὁ Σαμουὴλ, ἐπωφελούμενος ἀπὸ τὴν ἀπουσία τοῦ αὐτοκράτορα στὴν Ἀνατολὴ, ἀρχισε νέες ἐχθροπραξίες, γιὰ νὰ ξαναπάρει τὰ φρούρια τῆς Μακεδονίας ποὺ εἶχε ἀνακτήσει ὁ Βασίλειος. Μάταια ὅμως ἐπιχείρησε νὰ καταλάβει τὴ Θεσσαλονίκη. Διευθύνθηκε ἔπειτα γιὰ λεηλασία πρὸς τὴν Κάτω Ἑλλάδα κι ἔφτασε ὡς τὸν Ἰσθμό. Ὁ Βασίλειος Β' ἐστειλε στὴ θέση του Ταρωνίτη ὡς «ἄρχοντα πάσης Δύσεως» τὸν ἐμπειρὸ στρατηγὸ Νικηφόρο Οὐρανό. Ὁ Οὐρανὸς καταδιώκοντας τὸν ἐχθρὸ στρατοπέδευσε στὴν ὅχθη τοῦ πλημμυρισμένου Σπερχειοῦ. Ἀσφαλής πίσω ἀπὸ τὰ νερὰ τοῦ ποταμοῦ, ἐπισήμανε πέρασμα καὶ μέσα στὴ νύχτα, ἔπεισε πάνω στοὺς κοιμισμένους ἀντιπάλους του ποὺ στρατοπέδευαν στὴν ἄλλη ὅχθη, τοὺς συνέτριψε καὶ ἀνάγκασε τὸν Σαμουὴλ μὲ τὰ ὑπολείμματα τοῦ στρατοῦ του ν' ἀποσυρθεῖ στὴ Βουλγαρία. Ὁ Οὐρανὸς γύρισε μὲ ὅλα τὰ λάφυρα καὶ τοὺς αἰχμαλώτους καὶ ἔπειτα ἀπὸ τρεῖς μῆνες ἐμπαινε στὴ Βουλγαρία χωρὶς νὰ βρεῖ καμία ἀντίσταση. Ἀπὸ τὸ 997 ὡς τὸ 1001 ὁ Σαμουὴλ δὲν φάνηκε πουθενά.

Τὸ 1001 ὁ Σαμουὴλ ξαναπαρουσιάζεται καὶ ὁ Βασίλειος Β' ξαναγυρίζει γιὰ δεύτερη φορὰ ἀπὸ τὴ Μέση Ἀνατολὴ κι ἐφαρμόζοντας μελετημένο σχέδιο τὸν ἀπωθεῖ ἀπὸ διάφορες θέσεις τῆς Μακεδονίας καὶ τελικὰ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1003 τὸν κατατροπώνει στὸν Ἀξιό, κοντά στὰ Σκόπια. Ὁ Σαμουὴλ ἔχασε τὸ μισὸ κράτος του· αὐτὸ ήταν ἡ ἀρχὴ τοῦ τέλους. Ὁ Βασίλειος Β' διέκοψε τὸν ἀγώνα καὶ γύρισε στὴν Κωνσταντινούπολη, γιὰ νὰ παραχειμάσει. Ἀπὸ τὸ 1004 ὡς τὸ 1014 δὲν

ἔχομε πληροφορίες γιά μεγάλα γεγονότα. Τὸ 1014 ὁ Σαμουὴλ ἀποφάσισε νὰ κτυπήσει γιὰ τελευταία φορὰ μὲ τακτικὴ πάλι ἐνέδρας, ἀλλὰ μὲ μεγάλες δυνάμεις. Μὲ 15.000 ἄνδρες ὀχύρωσε τὴ στενὴ κοιλάδα τοῦ Στρυμόνα στὸ Κλειδὶ, ἀνάμεσα στὶς Σέρρες καὶ στὸ Μελένικο, καὶ ἔστειλε ἀπὸ τὰ βουνά τὸν στρατηγὸ του Δαβὶδ Νεστορίτζη νὰ κτυπήσει τὴ Θεσσαλονίκη σὲ ἀντιπερισπασμό. Ὁ διοικητής τῆς ὅμως Θεοφύλακτος Βοτανειάτης τὸν ἔτρεψε σὲ φυγὴ καὶ μὲ λάφυρα καὶ αἰχμαλώτους ἦλθε κι αὐτὸς στὸ Κλειδὶ. Ἀπὸ τὸ Κλειδὶ ὁ στρατηγὸς Νικηφόρος Ξιφίας παράκαμψε ἀπὸ μονοπάτια τὸ ψηλὸ βουνό Βαλαθίστα καὶ βρέθηκε στὰ νῶτα τῶν Βουλγάρων. Στὴ γενικὴ ἐπίθεση τὴν 29 Ἰουλίου 1014 ὁ Σαμουὴλ νικήθηκε καὶ μόλις σώθηκε στὸ Πρίλαπο (Περλεπέ).

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Σαμουὴλ τὸν πόλεμο συνέχισε γιὰ μερικοὺς μῆνες ὁ γιός του Γαβριὴλ-Ραδομίρ. Ὁ Βασίλειος Β' ἔκεινώντας ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη κτυπᾶ καὶ κυριεύει φρούρια τοῦ ἀντιπάλου του, δπως τὰ Βιτώλια, τὸ Πρίλαπο καὶ τὸ Στυπεῖον (Ἴστιπ) τὸ φθινόπωρο τοῦ 1014 καὶ τὰ Βοδενὰ καὶ τὰ Μογλενὰ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1015. Τὸ 1015 ὅμως ὁ Ἰωάννης Βλαδισλάβος, ἀπόγονος τῆς παλιᾶς βουλγαρικῆς οἰκογένειας τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Συμεών, δολοφόνησε τὸν Γαβριὴλ-Ραδομίρ, τὴ γυναίκα του καὶ τὸν γαμπρό του Ἰωάννη Βλαδίμηρο καὶ ἀπαλλάχτηκε ἀπὸ τοὺς κληρονόμους τῆς ἀντίπαλης οἰκογένειας, τῶν Κομιτοπούλων.

Ἀπὸ τὸ 1015-1018 ὁ Βασίλειος Β' καὶ οἱ στραγητοί του Δαβὶδ Ἀριανίτης καὶ Κωνσταντίνος Διογένης θὰ πολεμοῦν μὲ τὸν Βλαδισλάβο γιὰ τὰ φρούρια τῆς περιοχῆς Φλώρινας καὶ Καστοριᾶς, ὡσπου αὐτὸς νικημένος θὰ φύγει, γιὰ νὰ πολιορκήσει τὸ μακρινὸ Δυρράχιο, στὴν ἀρχὴ τῆς πολιορκίας τοῦ ὁποίου θὰ σκοτωθεῖ καὶ ὁ ἵδιος πιθανῶς.

"Οταν ἔμαθε τὸν θάνατο καὶ τοῦ Ἰωάννη Βλαδισλάβου, ὁ Βασίλειος Β' ἔκεινησε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη σὲ μεγάλη

περιοδεία στίς χώρες τοῦ πολέμου. Στὸν δρόμο πρὸς τὶς διάφορες πόλεις, ὅπως στὴν Ἀδριανούπολη καὶ στὶς Σέρρες, ἔρχονταν Βούλγαροι διοικητές καὶ τοῦ παρέδιναν φρουρία. Ἐπὸ τῇ Στρώμνιτσα πῆγε στὰ Σκόπια, στὴν Ἀχρίδα, στὴν Πρέσπα, στὴ Δεάβολη κι ἔφτασε στὸ Δυρράχιο. Κι ἐπειτα ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴν Καστοριὰ καὶ τὰ Σέρβια ἔφτασε στὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἀπὸ κεῖ κατέβηκε στὴν Ἀθήνα. Παντοῦ ἔβαζε φρουρὲς καὶ διόριζε στρατηγοὺς διοικητές.

Τελευταίο καταλήφτηκε, ὑστερα ἀπὸ ἀντίσταση, τὸ Σίρμιο στὸ 1019 ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Κωνσταντίνο Διογένη. Ἀφοῦ τὸ 1019 τελείωσε ὁ πόλεμος, ὅλη ἡ περιοχὴ τοῦ κράτους τοῦ Σαμουήλ, ἀπὸ τὴν Ἀδριατικὴν ὥς τὸν Εὔξεινο, ὀργανώθηκε στρατιωτικὰ σὲ θέματα καὶ ἐκκλησιαστικὰ σὲ ἐπισκοπές. "Οταν πέθανε ὁ Βασίλειος Β' στὶς 15 Δεκεμβρίου 1025, ὅλη ἡ Βαλκανικὴ ἀνῆκε στὸ βυζαντινὸν κράτος, ὅπως ἦταν πρὶν νὰ ἐμφανιστοῦν σ' αὐτὴν οἱ Σλάβοι.

β) Ἡ ἴδρυση τῆς μοναχικῆς πολιτείας τοῦ Ἀθω

Μέσα στὸν 10ο αἰώνα ἴδρυθηκε στὴ χερσόνησο τοῦ "Αθω τῆς Χαλκιδικῆς ἡ μοναχικὴ πολιτεία τοῦ "Αθω, ποὺ ὄνομάστηκε ἀργότερα "Αγιον Ὄρος καὶ ἔγινε τὸ κέντρο τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ ιστορία της διαιρεῖται: α) στὴν περίοδο τῶν ἐρημιτῶν, β) στὴν περίοδο τῶν λαυρῶν, καὶ γ) στὴν περίοδο τῶν μονῶν.

α) Ἐρημίτες. Στὰ χρόνια τῆς Εἰκονομαχίας εἶχαν καταφύγει στὴν ἀκατοίκητη χερσόνησο τοῦ "Αθω, ἐκτὸς ἀπὸ μεμονωμένους ἐρημίτες, καὶ διωκόμενοι εἰκονολάτρες, γιατὶ μόλις τέλειωσε ἡ Εἰκονομαχία ἐμφανίστηκαν ξαφνικά γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 843 ἀντιπρόσωποι Ἀθωνίτες στὴ Σύνοδο τῆς Θεοδώρας, ποὺ ἀναστήλωσε τὶς εἰκόνες. Τίποτε ἀλλο δὲν ξέρουμε γι' αὐτούς. Ἡ παράδοση διατήρησε τὸ ὄνομα τοῦ Πέτρου τοῦ Ἀθωνίτη, ποὺ στὶς ἀρχές τοῦ 9ου αἰώνα μόνασε σὲ σπήλαιο τοῦ "Αθω πενήντα χρόνια. Αὐτὴ εἶναι ἡ σκοτεινὴ περίοδος τῶν

έρημιτῶν τοῦ "Αθω, ποὺ φτάνει ώς τὰ μέσα τοῦ θου αἰώνα.

β) *Λαῦρες*. Στὰ μέσα τοῦ θου αἰώνα έρημίτες μιᾶς περιοχῆς, σκορπισμένοι σὲ καλύβες καὶ σπήλαια, συμφωνοῦν καὶ κτίζουν ἐκκλησάκι στὸ κέντρο της, δπου μαζεύονται γιὰ λειτουργία κάθε Κυριακή (Κυριακόν). Ἐκλέγουν καὶ ἔναν προϊστάμενο, λειτουργὸ καὶ δικαστὴ (γέροντα). Οἱ ὀργανωμένες αὐτὲς περιοχὲς λέγονται λαῦρες. Τρεῖς φορὲς τὸν χρόνο οἱ γέροντες ὅλων τῶν λαυρῶν μαζεύονται γιὰ κοινὰ ζητήματα μὲ ἔναν πρόεδρο (πρῶτο). Μαζεύονται στὴ σπουδαιότερη λαύρα πάνω στὸν Ζυγό, τὴν Καθέδρα τῶν Γερόντων, ποὺ τὴν ἀναφέρει σὰν «ἀρχαία» χρυσόβουλο τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ τοῦ 934, γιατὶ ἀργότερα, στὸν 10ο αἰώνα, ἡ Καθέδρα τῶν Γερόντων μεταφέρθηκε πιὸ μέσα στὸ "Ορος, στὴ Μέση, τὶς σημερινὲς Καρυές. Αὐτὴ εἶναι ἡ περίοδος τῶν χαλαρὰ ὀργανωμένων λαυρῶν. Ὁ έρημικὸς βίος σὲ καλύβες καὶ σπήλαια ἔξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει παράλληλα ώς τὸ τέλος τοῦ θου αἰώνα καὶ σιγίλλιο τοῦ Βασιλείου Α' τοῦ 883 ἔξασφαλίζει σ' αὐτοὺς τὸ ἀνενόχλητο καὶ γιὰ πρώτη φορὰ τὸ ἀπαραβίαστο τοῦ "Ορους ώς τόπου ἱεροῦ.

γ) *Μονές*. Σ' αὐτὴ τὴν τρίτη περίοδο δὲν ἔχουμε πιὰ σκορπισμένους έρημίτες στὴν περιοχὴ μιᾶς λαύρας, ἀλλὰ στὴν ἀρχὴ 10-15 ἄτομα, ποὺ ζοῦν μαζὶ σὲ ἔνα μικρὸ οἴκημα (μονύδριο) βίο κοινοβιακό. Τέτοιο μονύδριο ιδρύθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Κολοβὸ ἔξω ἀπὸ τὸ "Ορος, στὰ Σιδηροκαύσια, κοντὰ στὴν Ἰερισσό. Ἔπειτα ἔγιναν πολλὰ μονύδρια μέσα στὸ "Ορος, ποὺ ἀλλα μὲ τὸν καιρὸ διαλύθηκαν καὶ ἀλλα ἔγιναν φυτώρια τῶν μεγάλων μονῶν ἀργότερα, δπως τοῦ Ξηροποτάμου, Ζωγράφου, Ἰβήρων κ.ἄ.

Στὰ χρόνια τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ (963-969) κτίστηκε μέσα στὸ "Ορος ἀπὸ τὸν φίλο του "Αγιο Ἀθανάσιο ἡ Μεγάλη Λαύρα, μεγάλο κοινόβιο μὲ πολλοὺς μοναχοὺς καὶ πολλὰ κτήρια, ἀληθινὸ στρατόπεδο μοναχῶν, ποὺ εἶχε τὸν μεγάλο ἀριθμὸ ἀτόμων μιᾶς λαύρας καὶ τὸν κοινὸ βίο ἐνὸς μονυδρίου.

"Αν καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν λαύρα εἶχαν παρουσιαστεῖ καὶ οἱ τρεῖς μορφές τοῦ μοναχισμοῦ, ἡ ἐρημιτική, ἡ λαυρέωτική καὶ ἡ κοινοβιακή, ἡ Μεγάλη Λαύρα μὲ τὸ ἀνθρώπινο πλῆθος τῆς, τὰ κτηριακὰ συγκροτήματά της καὶ τὴν αὐστηρὴν ὄργανωσή της ἀρχίζει τὴν περίοδο τῶν αὐστηρὰ ὄργανωμένων μεγάλων μονῶν.

Μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ (Δεκέμβριος 969) οἱ μοναχοὶ τῶν λαυρῶν τοῦ "Ορους, ποὺ ἐνοχλήθηκαν ἀπὸ τὴν καινούργια μορφὴ μοναχικοῦ βίου τῆς Μεγάλης Λαύρας, πιαραπονέθηκαν μὲ πρεσβεία στὸν διάδοχό του Ἰωάννη Τσιμισκή καὶ ὁ Τσιμισκῆς ἔστειλε τὸ 971 στὸν "Αθω τὸν ἡγούμενο τῆς Μονῆς Στουδίου Εὐθύμιο, γιὰ νὰ ρυθμίσει μὲ κανόνες τὸν μοναχικὸ βίο τοῦ "Ορους. Σὲ μεγάλη Σύναξη ὅλων τῶν γερόντων στὶς Καρυὲς σιμφωνήθηκε τὸ Α΄ Τυπικὸ τοῦ "Αθω, ὁ πρῶτος καταστατικὸς χάρτης τοῦ "Ορους, τὸ ἰδρυτικὸ ἀὐτὸ τῆς μοναχικῆς πολιτείας, ἔγγραφο μὲ τὴ γιγαντιαία κόκκινη ὑπογραφὴ τοῦ Τσιμισκῆ, ποὺ σήμερα τὸ φυλάγουν στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος στὶς Καρυὲς καὶ σπάνια τὸ δείχνουν· ἔχει τρία μέτρα μῆκος καὶ εἶναι γνωστὸ ὡς «Τράγος», γιατὶ εἶναι γραμμένο σὲ συγκολλημένα κομμάτια τραγίσιου δέρματος. Τὸ τυπικὸ ἀὐτὸ ἀναγνωρίζει τὸν "Αθω ὡς ἀνεξάρτητη μοναχικὴ πολιτεία μὲ κελιά, λαῦρες καὶ μονές.

γ) *Νέοι ἀγῶνες ἐναντίον τῶν ἔξωτερικῶν ἔχθρων*

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Βασιλείου Β΄ ἐπικράτησε γιὰ ἀρκετὰ χρόνια ἡρεμία στὴ Βαλκανική. Τὸ 1040 ὅμως ὁ βουλγαρικὸς λαὸς δυσαρεστημένος, γιατὶ εἶχε ἀναγκαστεῖ ἀπὸ τὸν πρωθυπουργὸ Ἰωάννη Ορφανοτρόφο νὰ πληρώνει τοὺς φόρους του σὲ χρῆμα καὶ ὅχι σὲ προϊόντα, ὅπως εἶχε ὀρίσει ὁ Βασίλειος Β΄, καὶ γιατὶ ὁ ἔδιος Ορφανοτρόφος εἶχε διορίσει "Ελληνα ἀρχιεπίσκοπο Αχρίδας στὴ θέση τοῦ Σλάβου Ἰωάννη, ποὺ εἶχε πεθάνει τὸ 1037, ἐπαναστάτησε μὲ ἀρχηγὸ τὸν Πέτρο

Δελεάνο, ποὺ παρουσιαζόταν σάν έγγονὸς τοῦ Σαμουήλ. Ὁ Δελεάνος κατέλαβε τὸ Δυρράχιο, κατέβηκε στὴ Θεσσαλία καὶ κυρίευσε τὴ Δημητριάδα κοντὰ στὸν Βόλο. Ὁ Μιχαὴλ Δ' ἔκεινησε, παρὰ τὴν ἐπιληψία του, ἐναντίον του καὶ τὸν βοήθησαν συγγενεῖς τοῦ Σαμουήλ ποὺ δὲν ἀναγνώριζαν ὡς τισάρο τὸν Δελεάνο. Ἐτσι ἡ βουλγαρικὴ ἐπανάσταση ἔσβησε τὸ ἐπόμενο ἔτος γρηγορότερα ἀπ' ὅ,τι φαινόταν, χάρη στὴ ρήξη τῶν ἀρχηγῶν της, ἀλλὰ ἡ ὑπαιθρος τῆς Θεσσαλονίκης ἔπαθε καταστροφές καὶ λεηλασίες ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους.

Ὑστερα ἀπὸ 40 χρόνια νέοι ἔχθροι, οἱ Νορμανδοί, μὲ δύο ἀλλεπάλληλους πολέμους ὑπὸ τὸν Ροβέρτο Γυϊσκάρδο καὶ κατόπιν τὸν γιό του Βοημοῦνδο ἀπειλοῦν τὸ βυζαντινὸ κράτος καὶ εἰδικὰ τὴ Μακεδονία. Ὁ πρῶτος νορμανδικὸς πόλεμος (1081-1084), ὕστερος ἀπὸ πολλὲς φάσεις μέσα στὴν Ἑλληνικὴ χερσόνησο, ἔληξε μὲ τὴν ἥττα τῶν Νορμανδῶν στὸ Λυκοστόμιο τῶν Τεμπῶν, ἀλλὰ ταλαιπώρησε τὴν Ἡπειρο, τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θεσσαλία. Ὅστερ ἀπὸ 23 χρόνια, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1107, ὁ Βοημοῦνδος ἀποβιβάζεται στὴν Αὐλώνα, ἀλλὰ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1108 ὁ Ἀλέξιος Α' ἔκεινώντας ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ἐναντίον του δὲν τοῦ ἔδωσε εὐκαιρία γιὰ μάχη. Τὸν πολιορκησε στὸ Δυρράχιο καὶ τὸν ἀνάγκασε μὲ τὴν πείνα νὰ ὑπογράψει τὸ 1108 εἰρήνη μὲ πολὺ βαρεῖς γι' αὐτὸν δρους.

‘Ο κίνδυνος τῶν Νορμανδῶν παρουσιάζεται ἀπειλητικότερος, δταν ὁ βασιλιάς Γουλιέλμος Β’ (1166-1189), ἀκολουθώντας τὰ σχέδια τοῦ Ροβέρτου Γυϊσκάρδου καὶ τοῦ Βοημοῦνδου προσέβαλε μὲ 200 πλοῖα καὶ 80.000 ἄνδρες τὸν Μάη τοῦ 1185 τὸ Δυρράχιο, ποὺ τὸ παρέδωσε ὁ διοικητής του Ἰωάννης Βρανάς, γιατὶ δὲν μποροῦσε νά τὸ ὑπερασπίσει.’ Απὸ τὸ Δυρράχιο ὁ στρατὸς βάδισε πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη κι ἔφτασε σ' αὐτὴν τὴν 6η Αύγουστου. ‘Ο στόλος, ἀφοῦ στὸν δρόμο κατέλαβε τὴν Κέρκυρα, τὴν Κεφαλονιὰ καὶ τὴ Ζάκυνθο, παρέπλευσε τὴν Πελοπόννησο κι ἔφτασε στὴ Θεσσαλονίκη στὶς 25 Αύγουστου.

‘Ο ναὸς τῆς Ἱερᾶς Σοφίας Θεσσαλονίκης.

Τὴν ἐπομένη ἄρχισε τὴν πολιορκία τῆς ἀπὸ ξηρὰ καὶ θάλασσα.

Οἱ προσπάθειες τοῦ ἐχθροῦ συγκεντρώθηκαν στὸ νότιο τμῆμα τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους, ὅπου τὸ ἐπίπεδο ἔδαφος εύνοοῦσε τὴν χρήση τῶν πολιορκητικῶν του μηχανῶν. Ἡ μεγάλῃ μάλιστα πετροβόλῳς μηχανῇ ἔκαμε ἐκεῖ καὶ τὸ πρῶτο ρῆγμα μέσα ἀπὸ τὸ ὅποιο πέρασαν οἱ Νορμανδοὶ τὴν ἐνατη μέρα. Στὶς δόδομαχίες ἀνδραγάθησαν πολλοὶ καὶ πολλοὶ βρῆκαν τὸν θάνατο. Ἀκολούθησαν σφαγὲς (7.000 ὑπολογίζονται οἱ νεκροὶ), αἰχμαλωσίες καὶ λεηλασίες (Σάββατο 24 Αὐγούστου). Λεηλατήθηκε καὶ τὸ χρυσὸ κιβώριο τοῦ Ἅγιου Δημητρίου.

Κατόπιν ἄφησαν φρουρὰ στὴν ἔρημη σχεδὸν Θεσσαλονίκη καὶ, ἀφοῦ κατέλαβαν τὶς Σέρρες, τράβηξαν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη, τὸν τελικὸ σκοπό τους, ἀλλὰ τοὺς ἀντιμετώπισε ὁ στρατηγὸς Ἀλέξιος Βρανᾶς πρῶτα στὸ Δημητρίσι Σερρῶν καὶ ἐπειτα στὴ Μοσυνόπολη βόρεια τῆς Κομοτηνῆς, τοὺς συνέτριψε καὶ ἐπιασε 4.000 αἰχμαλώτους. Οἱ Νορμανδοὶ ἀποχώρησαν καὶ ἀδειασαν τὴν Θεσσαλονίκη, τὸ Δυρράχιο καὶ τὴν Κέρκυρα.

4. Φραγκοκρατία (1204 - 1261)

I. Ἀκολουθεῖ ἡ κατάλυση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀπὸ τοὺς Φράγκους (1204). Ἡ Θεσσαλονίκη καὶ μέγα μέρος τῆς Μακεδονίας παραχωρεῖται στὸν Βονιφάτιο τὸν Μονφερρατικό, ὁ ὅποιος καὶ ἤλθε νὰ ἐγκατασταθεῖ σ' αὐτὴν καὶ νὰ στεφθεῖ βασιλιάς στὶς ἀρχὲς τοῦ 1205. Ὁργάνωσε ἐπειτα τὴ διοίκηση τῆς ἐπικράτειάς του, ποὺ περιλάμβανε τὴ σημερινὴ κεντρικὴ καὶ ἀνατολικὴ Μακεδονία κι ἔνα μέρος τῆς Θράκης ὡς τὴ Μοσυνόπολη βόρεια τῆς Κομοτινῆς. Ὁργάνωσε καὶ τὴ Λατινικὴ Ἐκκλησία. Ἡ Ἅγια Σοφία Θεσσαλονίκης ἔγινε μητροπολιτικὸς ναὸς τῶν Λατίνων, σὰν ἀντίστοιχος τῆς Ἅγιας

Σοφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ πρῶτος Λατίνος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης ἔγινε ὁ Νιβελὸν Ντὲ Σεριζύ, ἀλλοτε ἐπίσκοπος τῆς Σουασσόν τῆς Γαλλίας, ὁ δόποιος πέθανε στὶς 13 Σεπτεμβρίου 1207 καὶ τὸν διαδέχτηκαν ἄλλοι δύο.

Συμφωνήθηκε ἀπὸ τοὺς Σταυροφόρους ὁ Βονιφάτιος ν' ἀναλάβει τὴν ἀρχηγία τοῦ στρατοῦ, ποὺ θὰ κυρίευε καὶ θὰ μοιραζεῖ τὴν Κάτω Ἑλλάδα στοὺς Φράγκους εὐγενεῖς, ποὺ μὲ τὸ Συμφωνητικὸ τῆς Διανομῆς εἰχαν πάρει φέουδα σ' αὐτήν, ἀλλὰ μόνοι τους δὲν μποροῦσαν νὰ τὰ κατακτήσουν. Μάζεψε λοιπὸν κοντά του Λομβαρδούς, Γάλλους, Γερμανοὺς εὐγενεῖς, ἀκόμα καὶ Βυζαντινούς, ὅπως ἦταν ὁ Μιχαὴλ "Ἀγγελος Δούκας, ποὺ ἀργότερα ἴδρυσε τὸ δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου. "Αφῆσε λοιπὸν στὴ Θεσσαλονίκη ἀντιβασιλεία μὲ τὴ σύζυγο του Μαργαρίτα-Μαρία τὴν Οὐγγρικὴ καὶ ξεκίνησε γιὰ τὴν Κάτω Ἑλλάδα.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀπουσίας του ὁ Βλάχος στρατηγὸς Σισμάν τοῦ τσάρου τῶν Βλαχοβουλγάρων Ἰωαννίτζη, διοικητὴς τοῦ φρουρίου Πρόσακον, ἤλθε σὲ συνεννοήσεις μὲ τοὺς Θεσσαλονικεῖς, τοὺς ἔπεισε νὰ ἐπαναστατήσουν μαζὶ μὲ τοὺς Θρακιῶτες καὶ ὁ ἕδιος πέτυχε νὰ μπεῖ μὲ χιλιάδες Κουμάνους στὴ Θεσσαλονίκη καὶ νὰ πολιορκήσει τὴ φρουρὰ καὶ τὴν ἀντιβασίλισσα τιὴν ἀκρόπολη. Ὁ Βονιφάτιος δμως πρόφτασε μὲ γρήγορη πορεία νὰ ἔλθει στὴ Θεσσαλονίκη, νὰ ἐλευθερώσει τοὺς δικούς του, ποὺ πολιορκοῦνταν στὴν ἀκρόπολη, καὶ ν' ἀναλάβει τὴν ἄμυνα τῆς πόλης. Οἱ Βούλγαροι δὲν μπόρεσαν νὰ τὴν καταλάβουν καὶ ξεχύθηκαν ἐρημώνοντας τὴν ὑπαιθροῦ ὡς τὴ Βέροια. Οἱ Κουμάνοι μὲ τὶς ζέστες τοῦ Μάη 1205 γύρισαν στὸν τόπο τους ἀφίγνοντας ἀκάλυπτο ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ τὸν Ἰωαννίτζη, ποὺ ἀναγκάστηκε νὰ ἐπιστρέψει κι αὐτὸς στὴ χώρα του ἀκολουθώντας τὴν κοιλάδα τοῦ "Ἐβρου.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1207 ὁ Λατίνος αὐτοκράτορας Ἐρρίκος, ποὺ διαδέχτηκε τὸν Βαλδουΐνο, εἰσέβαλε στὸ κράτος τοῦ

‘Ιωαννίτζη και ὁ Βονιφάτιος, ποὺ εἶχε και αὐτὸς λογαριασμοὺς μὲ τοὺς Βουλγάρους, ἔτρεξε νὰ τὸν βοηθήσει. Ἐπεσε ὅμως σὲ ἐνέδρα στὴν περιοχὴ τῆς Ροδόπης και τὸ κεφάλι του στάλθηκε τὸν Σεπτέμβριο 1207 στὸν ‘Ιωαννίτζη. Ἡταν εὐκαιρία τώρα γιὰ τὸν ‘Ιωαννίτζη νὰ κατακτήσει τὸ βασίλειο τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡλθε λοιπὸν και πολιόρκησε τὴν πόλη τὸ φθινόπωρο τοῦ 1207, ἀλλὰ τὸν Ὁκτώβριο τοῦ 1207 βρέθηκε νεκρὸς στὸ στρατόπεδό του ἀνατολικὰ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐλληνικὲς πηγὲς λέγουν ὅτι πέθανε ἀπὸ πνευμονία, λατινικὲς ὅτι δολοφονήθηκε ἀπὸ τὸν Κουμάνο στρατηγὸ του Μαναστρά, ἐρωμένο τῆς Κουμάνας συζύγου του. Η λαϊκὴ παράδοση ἀπέδωσε τὸν θάνατό του στὸν “Αγιο Δημήτριο. Γι’ αὐτὸ ἀκόμα σήμερα ὑπάρχουν φορητὲς εἰκόνες, ποὺ εἰκονίζουν τὸν “Αγιο ἔφιππο νὰ λογχίζει πεσμένο ἔχθρο (μὲ τὴν ἐπιγραφὴ «ὁ Σκυλογιάννης»).

Τὸν Βονιφάτιο διαδέχτηκε ὁ ἀνήλικος γιός του Δημήτριος (τὸν ἐπιτρόπευε ἡ Οὐγγροελληνίδα μητέρα του Μαργαρίτα-Μαρία), ὁ ὄποιος τελικά, ὕστερα ἀπὸ πολλὲς ἀναταραχὲς στέφθηκε βασιλιὰς τῆς Θεσσαλονίκης στὶς 6 Ιανουαρίου 1209. Τὸ βασίλειο του ὅμως τὸ διέλυσε ὁ δεσπότης τῆς Ἡπείρου Θεόδωρος Δούκας “Αγγελος, ὁ ὄποιος ἀνεβαίνοντας ἀπὸ τὴ Νότια Ἐλλάδα κυριεύει τὰ φρούρια τῆς Μακεδονίας τὸ ἔνα μετὰ τὸ ἄλλο, τὸ Κάστρο τοῦ Πλαταμῶνα, τὸ Πρόσακο στὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιοῦ, τὴν Καστοριά, τὰ Γρεβενά, τὴ Βέροια, τὶς Σέρρες, τὰ Σέρβια. Ἔτσι γύρω στὰ 1223 ὁ Θεόδωρος κατέχει τὶς Ἑλληνικὲς χῶρες ἀπὸ τὴ Ναύπακτο και τὴν ‘Υπάτη ως τὸ Δυρράχιο και τὶς Σέρρες. Ἔπιστης και πέρα ἀπὸ τὴν Ἀχρίδα κατέχει τὴ Δίβρα, τὸ Πρίλαπο και τὴν Πελαγονία.

“Εχοντας ὁ Θεόδωρος μέσα σὲ κλοιὸ τὴ Θεσσαλονίκη ἔκαμνε ἐναντίον τῆς ὅλο τὸ 1222 δοκιμαστικὲς ἐπιθέσεις και στὶς ἀρχὲς τοῦ 1223 τὴν πολιόρκησε κανονικά. Ἡ φρουρά, ποὺ πολιορκοῦνταν ἐπὶ μῆνες, ἀφοῦ ἔχασε κάθε ἐλπίδα βοηθείας ἀπ’ ἔξω, ἐξασθενημένη, παραδόθηκε μεταξὺ 1 Ὁκτωβρίου και 31 Δεκεμβρίου 1224.

⁷Η ἐπιγραφὴ στὴν πύλη τῆς ‘Αννας Παλαιολογίνας (1351) τῶν τειχῶν Θεσσαλονίκης.

ЛІННІЕРІДІНІОУ
САГУЛІСРСІМОУІС
КРАІАЛАСКАДІІНІС
КУРІАСКАДІЕСПОІНІС
УРАСАЙІНІСАСПЛІД
УПІНРЕТІГАІ
УРІСІ

195 *

Μὲ τὴν κατάργηση τοῦ φραγκικοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης τὸ δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου ἔγινε βασίλειο καὶ ὁ δεσπότης του Θεόδωρος ἔγινε βασιλιάς, χωρὶς τὸν ἐπίσημο τίτλο μὲ στέψη ἀπὸ πατριάρχη, ἀφοῦ ὁ πατριάρχης βρισκόταν στὴ Νίκαια. Τὰ κατορθώματα ὅμως τοῦ Θεοδώρου κατὰ τῶν Φράγκων καὶ ἡ συγγένειά του «ἐξ αἴματος» μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες τοῦ ἔδιναν περισσότερα δικαιώματα γιὰ τὴν ὑποψηφιότητά του στὸν βυζαντινὸν θρόνον παρὰ στοὺς Λασκαρίδες τῆς Νίκαιας. Σύνοδος ἐπισκόπων στὴν Ἀρτα, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1225, μὲ πρόεδρο τὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο τῆς Ναυπάκτου, ἐπικύρωσε τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοδώρου στὸ αὐτοκρατορικὸ στέμμα καὶ ὅρισε γιὰ τὴν τέλεση τῆς στέψης τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀχρίδος Δημήτριο Χωματηνό. Καὶ ἡ στέψη ἔγινε στὴ Θεσσαλονίκη λίγο μετὰ τὴ Σύνοδο τῆς Ἀρτας τοῦ 1225. Ὡς πραγματικὸς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου τώρα ὁ Θεόδωρος, παρὰ τὶς διαμαρτυρίες καὶ τοὺς ἀφορισμοὺς τῆς Νίκαιας, ὑπέγραψε στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπως οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες, ἔκοβε νομίσματα μὲ βυζαντινὰ ἐμβλήματα, χορηγοῦσε τίτλους τιμητικοὺς καὶ οὐσιαστικοὺς καὶ διόριζε διοικητικοὺς ὑπαλλήλους ὡς κυβερνῆτες τῶν ἐπαρχιῶν.

Ἄπὸ τὸ 1226 ὥς τὸ 1229 ὁ Θεόδωρος παραμένει στὴν πρωτεύουσά του Θεσσαλονίκη, κάνοντας προετοιμασίες γιὰ τὴν τελικὴ ἐπίθεσή του ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. “Οταν οἱ προετοιμασίες τέλειωσαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1229, ἡ εὐκαιρία ἦταν μοναδική. Ἡ Κωνσταντινούπολη δὲν εἶχε οὕτε αὐτοκράτορα οὕτε ἱκανὸν ὑπερασπιστή, γιατὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 1228 εἶχε πεθάνει στὴν Πελοπόννησο πηγαίνοντας στὴ Ρώμη ὁ Φράγκος αὐτοκράτορας Ροβέρτος Κουρτενέ, ἀφήνοντας ὡς διάδοχο τὸν ἀδελφό του Βαλδουΐνο ἐντεκα χρόνων. Σὲ λίγο πέθανε καὶ ἡ ἀντιβασίλισσα χήρα του Μαρία. Ξεκινώντας ὁ Θεόδωρος τὴν ἄνοιξη τοῦ 1230 ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ φτάνοντας στὴν Ἀδριανούπολη, γιὰ νὰ ἔξασφαλίσει τὰ νῶτα του ἀπὸ τὸν Ἀσάν, πρὸς τὸν ὅποιο, ἀν-

καὶ σύμμαχος, δὲν είχε ἐμπιστοσύνη, ἀντὶ νὰ συνεχίσει τὴν πορεία του πρὸς τὴν πρωτεύουσα, γύρισε πρὸς Β καὶ μπῆκε ἀπὸ τὴν κοιλάδα τοῦ Ἐβρου στὴ Βουλγαρία. Στὴν Κλοκοτνίτσα, μεταξὺ Ἀδριανούπολεως καὶ Φιλιππούπολεως, ὅπου ἔγινε ἡ σύγκρουση τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1230, οἱ Βούλγαροι πολέμησαν μὲ ἀγανάκτηση προδομένων συμμάχων. Ὁ στρατὸς τοῦ Θεοδώρου καταστράφηκε καὶ ὁ ἴδιος πιάστηκε αἰχμάλωτος. Ὁ Ἀσάν στὴν ἀρχὴ φέρθηκε μὲ ἐπιείκεια καὶ σ' αὐτὸν καὶ στοὺς στρατιῶτες του, ἀλλ' ἀργότερα τὸν τύφλωσε καὶ τὸν κράτησε σὲ αἰχμαλωσίᾳ ἐπτὰ χρόνια. Ὁ Ἀσάν μὲ γρήγορη προέλαση κατέλαβε ὅλα τὰ μακεδονικὰ ὄχυρα τοῦ Θεοδώρου καὶ ἡ κυριαρχία του ἔφτασε ὡς τὶς ἀκτὲς τῆς Ἀλβανίας. Στὴν Κλοκοτνίτσα οὐσιαστικά πέθανε τὸ βασίλειο τῆς Θεσσαλονίκης.

2. Μετὰ τὴν Κλοκοτνίτσα βασίλειο τῆς Θεσσαλονίκης ἀνεξάρτητο, ὅπως πρίν, δὲν ὑπῆρχε πιά. Ὁ μικρότερος ἀδελφὸς τοῦ Θεοδώρου Μανουὴλ, ποὺ γλύτωσε ἀπὸ τὴν Κλοκοτνίτσα, κατέφυγε στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἀνακηρύχτηκε βασιλιάς. Καὶ ὁ Ἀσάν τὸ ἀνέχθηκε, ἐπειδὴ ἦταν γαμπρός του στὴν κόρη του Μαρία Μπελοσλάβα. Δεσπότης στὴ Θεσσαλία πρὶν ἀπὸ τὸ 1230 ὁ Μανουὴλ κυβέρνησε τώρα τὸ ἀκόμα λεγόμενο βασίλειο τῆς Θεσσαλονίκης ἐπτὰ χρόνια (1230-1237) ὡς ἀυτοκράτορας ὑπογράφοντας μὲ κόκκινη μελάνη, ἀλλὰ κυβέρνησε σὲ πολὺ μικρότερη ἔκταση ἀπὸ τὴν παλιά του περιοχὴ. Διόρισε βέβαια καὶ κυβερνῆτες (δοῦκες) καὶ ἔρουμε δόνόματα τους, τὸν Κωνσταντίνο Πηγωνίτη στὴν Πελαγονία καὶ τὸν Ἀλέξιο Πηγωνίτη καὶ Γεώργιο Ἀπόκαυκο στὴ Θεσσαλονίκη (ἔχομε μάλιστα καὶ ἐπιγραφή του στὸ δυτικὸ τεῖχος τῆς πόλης), ἀλλὰ πάντα βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ ἰσχυροῦ πεθεροῦ του Ἀσάν.

Δύσκολη ἦταν καὶ ἡ ἔξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Μανουὴλ.

Θέλησε νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴν κηδεμονίᾳ τοῦ πεθεροῦ του Ἀσάν, ποὺ γιὰ νὰ μειώσει τὴν ἐπιρροή τῶν μητροπολιτῶν τοῦ Θεοδώρου εἶχε ὑποτάξει τὴν μητρόπολη Θεσσαλονίκης στὸ Πατριαρχεῖο Τυρνόβου, διώχνοντας τὸν μητροπολίτη τῆς Ἰωσῆφ καὶ βάζοντας δικό του, τὸν Μιχαὴλ Πράτανο. Ἀρχὲς τοῦ 1232 ἔγραψε ὁ Μανουὴλ στὸν πατριάρχη Νίκαιας Γερμανὸ ζητώντας συμφιλίωση καὶ ἀναγνώρισή του ἀπὸ πατριαρχικὴ σύνοδο ἥ ἀπὸ πατριαρχικὸ ἔξαρχο. "Ετσι ἔγινε πανηγυρικὰ δεκτός στὴ Θεσσαλονίκη ὁ ἐπίσκοπος Ἀγκύρας Χριστόφορος, ἐκλεγμένος τὴν δῃ Μαρτίου 1232 ἀπὸ σύνοδο στὴ Νίκαια, ὡς πατριαρχικὸς ἔξαρχος. "Εγίνε σύνοδος ὅλης τῆς δυτικῆς Ἑλληνικῆς ἱεραρχίας. "Ολες οἱ παλιὲς ἀξιώσεις γιὰ ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία ἀνακλήθηκαν καὶ τέλειωσε στὴ Θεσσαλονίκη τὸ σχίσμα, ποὺ ἐπὶ ὀκτὼ χρόνια χώριζε τὴν Ὁρθόδοξο Ἑκκλησία. Ἡ πολιτικὴ σημασία τοῦ πράγματος ἦταν ὅτι ὁ ἡγεμόνας τῆς Νίκαιας ἀναγνωρίστηκε ὡς ὁ μόνος βυζαντινὸς αὐτοκράτορας.

Στὰ 1237 ὁ Ἀσάν, ποὺ χήρεψε, πῆρε ἀπὸ σφοδρὸ ἔρωτα γυναίκα τὴν κόρη τοῦ Θεοδώρου, τὴν ώραία Εἰρήνη. Τότε ἐλευθέρωσε τὸν τυφλὸ πεθερό του καὶ τοῦ ἔδωσε τὴν ἄδεια καὶ συνοδεία νὰ ξαναπάρει τὴ Θεσσαλονίκη καὶ δύσες μπορέσει ἀπὸ τὶς παλιὲς κτήσεις του. Ὁ Θεόδωρος μπῆκε μεταμφιεσμένος στὴ Θεσσαλονίκη καὶ μὲ τὴ βοήθεια φίλων του ἐκθρόνισε τὸν Μανουὴλ Α' καὶ τὸν ἔξόρισε στὴν Ἀττάλεια τῆς Μ. Ἀσίας, ἐνῶ τὴ σύζυγό του Μαρία Μπελοσλάβα τὴν ἔστειλε πίσω στὸν πατέρα τῆς Ἀσάν. Ὁ ἵδιος δὲν φόρεσε τὸ στέμμα, ἀλλὰ ἔκανε βασιλιὰ χωρὶς στέψη τὸν γιό του Ἰωάννη. Αὐτὸς θὰ βασίλευε καὶ ἐκεῖνος θὰ κυβερνοῦσε, ὑποψήφιοι καὶ οἱ δυό τους γιὰ τὸν θρόνο τοῦ Βυζαντίου, στὸν ὅποιο καθόταν ὁ Βαλδουΐνος τῆς Φλάνδρας. Στὰ 1242 ὁ Ἰωάννης παραιτήθηκε ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ αὐτοκράτορα καὶ ὡς δεσπότης πιὰ ἔδωσε ὄρκο ὑποτέλειας στὸν αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας Ἰωάννη Γ' Δούκα Βατάτζη, ποὺ

ἔμεινε μόνος διεκδικητής τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου. Τὸ 1244 πέθανε ὁ Ἰωάννης "Αγγελος καὶ τὸν διαδέχτηκε ὁ ἀδελφός του Δημήτριος.

'Απὸ τὸν Βατάτζη ζητήθηκε ἡ ἐπικύρωση τοῦ διορισμοῦ τοῦ Δημητρίου ὡς δεσπότη καὶ αὐτὸς τὸν ἐπικύρωσε εὐχαριστημένος ἀπὸ τὴν ἀναγγώριση. Τὴν πολιτικὴ τοῦ Δημητρίου, ὅπως προηγουμένως τοῦ Ἰωάννη, θὰ τῇ διηθύθυνε πάλι ὁ πατέρας του Θεόδωρος. 'Ο Δημήτριος ὅμως μὲ τὶς ἀτασθαλίες του καὶ τὴν ἀφόρητη γενικὰ διαγωγὴ του ἐρέθισε τὴν κοινὴ γνώμη. Καὶ ἀπὸ αὐτῆς τὴν κατάσταση ἐπωφελήθηκε ὁ αὐτοκράτορας, ποὺ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1246 περιόδευε τὶς κτήσεις του στὴ Θράκη. Στὸν "Ἐβρο ἔμαθε τὸν θάνατο τοῦ γιοῦ καὶ διαδόχου τοῦ 'Ασάν Καλιμᾶν Α', ποὺ τὸν εἶχε διαδεχτεῖ ὁ νεαρὸς Μιχαήλ, γιὸς τοῦ 'Ασάν καὶ τῆς ώραίας Εἰρήνης τοῦ Θεοδώρου. 'Ηταν εὐκαιρία νὰ ἀποσπάσει μερικὰ ἐδάφη, ἀπὸ αὐτᾶ ποὺ εἶχαν πάρει ἀπὸ τοὺς Φράγκους ὁ Θεόδωρος καὶ ὁ 'Ασάν. Βάδισε λοιπὸν μέσω Καβάλας πρὸς Φιλίππους καὶ κτύπησε τὶς βουλγαροκρατούμενες Σέρρες, ποὺ ὁ φρούραρχός τους Δραγωτᾶς τὶς παρέδωσε εὔκολα. Σὲ τρεῖς μῆνες εἶχε καταλάβει ὅλη τὴν περιοχὴ βόρεια τῶν Σερρῶν ὡς τὸ Κουστεντίλ καὶ πιὸ ἀνατολικὰ ὡς τὸν Στενήμαχο. Γυρνώντας βορειοδυτικὰ κατέλαβε τὰ Σκόπια καὶ ἔπειτα διευθυνόμενος πρὸς Ν ἀπὸ τὰ Βελεσά καὶ τὸ Πρίλαπο κατέλαβε τὴν Πελαγονία (Βιτώλια) καὶ ἤλθε στὴν κοιλάδα τοῦ 'Αξιοῦ κυριεύοντας τὸ ὄχυρο Πρόσακο.

Κατὰ τὰ τέλη Νοεμβρίου τοῦ 1246 ὁ Βατάτζης πλησίασε μὲ τὸν στρατὸ του τὴ Θεσσαλονίκη καὶ ζήτησε νὰ βγεῖ ὁ Δημήτριος σὰν ὑποτελῆς νὰ τὸν προϋπαντήσει, ἀλλὰ αὐτὸς φοβήθηκε. 'Ο Βατάτζης πλησίασε πιὸ πολὺ στὰ τείχη καὶ ζήτησε ἀνεφοδιασμὸ τοῦ στρατοῦ του, ἀλλὰ δὲν πῆρε ἀπάντηση. 'Ετοιμαζόταν γιὰ πολιορκία, ὅταν σὲ λίγες μέρες σὲ μιὰ ἀψιμαχία μιὰ μικρὴ πόρτα στὸ θαλασσινὸ τεῖχος βρέθηκε

άνοικτή καὶ ὁ στρατός του μπῆκε στὴν πόλη. 'Ο Βατάτζης ἔγινε ἀνέλπιστα κύριος τῆς Θεσσαλονίκης. 'Ο Δημήτριος κατέφυγε στὴν ἀκρόπολη. Ἐγγύησῃ γιὰ τὴ ζωὴ του πῆρε ἀπὸ τὸν Βατάτζη ἡ ἀδελφὴ του Εἰρήνη, ἡ χήρα τοῦ Ἀσάν καὶ κόρη τοῦ Θεοδώρου. "Ετσι παραδόθηκε καὶ φυλακίστηκε ὁ Δημήτριος στὸ φρούριο τῶν Λεντιανῶν τῆς Μ. Ἀσίας. 'Η Μακεδονία ἔγινε πιὰ μέρος τῆς ἐπικρατείας τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας.

3. Τὸν Βατάτζη διαδέχτηκε ὁ γιός του Θεόδωρος Β' Λάσκαρης, ποὺ στέφθηκε αὐτοκράτορας τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1254. Τὸν θάνατο τοῦ ἴσχυροῦ Βατάτζη θέλησε νὰ ἐκμεταλλευτεῖ ὁ τσάρος τῶν Βουλγάρων Μιχαὴλ Α' Ἀσάν (1246-1257), ἐγγονὸς τοῦ Θεοδώρου ἀπὸ τὴν κόρη του Εἰρήνη, ποὺ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1255 πέρασε τὸν Ἐβρο καὶ κατέλαβε ἀνεμπόδιστα τὴ χώρα ὡς τὸν Ἀξιὸ καὶ ὡς τὰ βουνὰ τῆς Ἀλβανίας.

'Ο Θεόδωρος Β' Λάσκαρης πέρασε ἀμέσως στὴ Θράκη, τσάκισε στὸ Ροῦπελ τὶς δυνάμεις τοῦ διοικητῆ τῶν Σερρῶν Δραγωτᾶ, ποὺ εἶχε παρασπονδήσει καὶ πολιορκοῦσε τὸ Μελένικο, καὶ κατόπιν μὲ βάση τῇ Θεσσαλονίκη καὶ τὸ στρατόπεδό του στὴν "Ἐδεσσα ἐκκαθάριζε ἐπὶ ἔνα χρόνο τὰ βουλγαροκρατούμενα μέρη τῆς Μακεδονίας ὡς τὴν Ἀλβανία. 'Αφοῦ διαχείμασε στὸ Νυμφαῖο, τὴν ἄνοιξη τοῦ 1256 ἔαναηλθε καὶ τὸν Μάη ὑποχρέωσε τὸν Μιχαὴλ Ἀσάν νὰ ὑπογράψῃ συνθήκη στὸν ποταμὸ Ἐργίνη τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης καὶ νὰ ἐπιστρέψει ὅλα τὰ ἐδάφη ποὺ εἶχε καταλάβει.

'Ο Λάσκαρης διόρισε κυβερνῆτες στὶς ἐλευθερωμένες ἐπαρχίες καὶ γενικὸ διοικητή τους, μονοστράτηγο τῆς Δύσης, τὸν ἱστορικὸ Γεώργιο Ἀκροπολίτη. Στὶς 23 Ὁκτωβρίου 1256 ὁ Θεόδωρος Λάσκαρης ἔφυγε γιὰ τὴ Βιθυνία, ὅπου κάτι γινόταν μὲ τοὺς Τούρκους.

Τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1256 ὁ Ἀκροπολίτης ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ἔκεινησε γιὰ περιοδεία στὴν περιοχὴ του, στὴ Βέροια,

στὰ Σέρβια, ἀπὸ κεὶ στὴν Καστοριά, Ἀχρίδα, Ἐλβασάν καὶ στὸ Δυρράχιο, δπου τὸν ὑποδέχονταν οἱ τοπικοὶ διοικητές. Ἐπιστρέφοντας μέσ' ἀπὸ τὴν Κρόια πάνω ἀπὸ τὰ χιονισμένα βουνά τῆς Ἀλβανίας ἔφτασε τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1257, μετὰ τρεῖς μῆνες, στὸ Πριλαπο καὶ ἀπὸ κεὶ στὴν Πελαγονία καὶ στὴ Θεσσαλονίκη. Στὴν Πελαγονία ἔμαθε ὅτι πίσω του εἶχε ξεσπάσει ἐπανάσταση τῶν Ἀλβανῶν μὲ τὴν ὑποκίνηση τοῦ Μιχαὴλ τῆς Ἡπείρου καὶ τὴν ὑποστήριξη τῶν Σέρβων.

Ο Μιχαὴλ τῆς Ἡπείρου καὶ οἱ σύμμαχοί του κατέλαβαν τὴν Βέροια καὶ τὴν Καστοριά καὶ πολιόρκησαν τὸν Ἀκροπολίτη στὸ Πριλαπο, ὁ ὅποιος ζήτησε βοήθεια ἀπὸ τὴν Νίκαια. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1257 στάλθηκε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος μὲ λίγες δυνάμεις, ποὺ ἐνώθηκαν μὲ τὶς ἀντίστοιχες τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ αὐτὲς δὲν ἔφταναν οὕτε τὴν Βέροια νὰ πάρουν οὕτε τὸν δρόμο πρὸς τὸ Πριλαπο νὰ ἀνοίξουν. Τελικὰ ὁ Μιχαὴλ τῆς Ἡπείρου κατέλαβε τὸ Πριλαπο μὲ προδοσία. Ἀκόμα πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλωση πολλοὶ διοικητὲς ὀχυρῶν εἶχαν παραδοθεῖ καὶ εἶχαν μπεῖ στὴν ὑπηρεσία τοῦ Μιχαὴλ τῆς Ἡπείρου ποὺ κατέλαβε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Στὴ Μακεδονία δὲν εἶχαν μείνει δυνάμεις νὰ σταματήσουν τὸν στρατὸ τοῦ δεσποτάτου. Τὰ πράγματα ἔδειχναν ὅτι ἡ μακρινὴ Νίκαια δὲν μποροῦσε νὰ κρατήσει τὴν Μακεδονία, ίδιως ὅταν τὸν Αὔγουστο τοῦ 1258 πέθανε ὁ Θεόδωρος Β' Λάσκαρης ἀφήνοντας τὸν θρόνο στὸν ἀνήλικο γιό του Ἰωάννη Δ' Λάσκαρη (1258-1259). Ἀνήσυχοι γιὰ τὴν κατάσταση στὴ Μακεδονία λαός καὶ στρατὸς στὴ Νίκαια, στὸ τέλος τοῦ 1258, ἐπέβαλαν τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγο ὡς αὐτοκράτορά τους. Ἀκολουθοῦν συγκρούσεις μὲ τὸ δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου, οἱ ὅποιες λήγουν μὲ τὴν περιλάλητη μάχη τῆς Πελαγονίας στὰ 1259, κατὰ τὴν δροία ἥττήθηκε ὁ στρατὸς τοῦ δεσποτάτου καὶ τῶν Φράγκων συμμάχων του. Ἡ μάχη αὐτὴ ὄρθι θεωρεῖται πρόλογος τῆς ἀνακαταλήψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅστερα ἀπὸ αὐτὴν τὰ

μακεδονικά όχυρά και ή δόρεινή περιοχή άπό την "Εδεσσα ως τὸ Δυρράχιο θὰ γίνουν ἔδαφος τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ποὺ θὰ παλινορθωθεῖ μὲ τὴν ἀνακατάληψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως στὶς 25 Ἰουλίου 1261.

5. 'Υστεροβυζαντινή περίοδος η ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων (1261-1453)

"Ετσι τὸν ἄλλο μήνα ὁ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγος μπῆκε στὴν πρωτεύουστά του και στέφθηκε στὴν Ἀγία Σοφία γιὰ δεύτερη φορά αὐτοκράτορας. 'Η ἐχθρικότητα δμως τοῦ Μιχαὴλ Β' τῆς Ἡπείρου ἀνάγκασε τὰ στρατεύματα τῆς Νίκαιας νὰ ἔλθουν ἐπανειλημένα στὴ Μακεδονία, στὰ 1264 και στὰ 1265.

"Αλλοτε πιστεύοταν ὅτι ὁ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγος στὰ πλαίσια τῆς φιλενωτικῆς πολιτικῆς του μὲ τὴ Δύση, και μάλιστα μετὰ τὴ Σύνοδο τῆς Λυών τοῦ 1274, εἶχε προβεῖ σὲ αἱματηροὺς και βάρβαροὺς διώγμοὺς σὲ βάρος τῶν μοναχῶν τοῦ Ἀγίου Ὁρούς, ποὺ ἀντιστέκονταν σ' αὐτήν. Σήμερα ὑποστηρίχτηκε πειστικά ὅτι πρόκειται γιὰ σύγχυση ἀπὸ γεγονότα και χρονολογίες στὴ μονάχικὴ παράδοση τοῦ Ὁρούς, ποὺ φόρτωσε ἀναδρομικὰ τὶς κακώσεις τῶν μοναχῶν ἀπὸ τοὺς Καταλανοὺς στὰ 1307 στὸν Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγο, ὁ δόποιος ως λατινόφιλος εἶχε ἀφήσει σὲ πολλοὺς κακὴ ἀνάμνηση.

Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου (1282) ἀνέβηκε στὸν θρόνο ὁ Ἀνδρόνικος Β' (1282-1328), ποὺ σὲ δεύτερο γάμο τὸ 1284 πῆρε τὴν Ἰταλίδα Γιολάνδα, κόρη τοῦ μαρκησίου τοῦ Μονφερρᾶ, ἀπογόνου τοῦ Βονιφατίου τοῦ Μονφερρατικοῦ, ποὺ ζώντας κληροδότησε στὴν κόρη του τὸν ψιλὸ τίτλο τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης. "Ετσι ὁ Ἀνδρόνικος Β' ἔξουδετέρωσε τὰ δῆθεν κληρονομικὰ δικαιώματα τῆς Δύσης στὴ Θεσσαλονίκη. 'Η Γιολάνδα βαφτίστηκε Εἰρήνη και

άπό τὸν γάμο γεννήθηκαν τρία ἀγόρια, ὁ Ἰωάννης, ὁ Θεόδωρος καὶ ὁ Δημήτριος, καὶ μία θυγατέρα, ἡ Σιμωνίδα, ποὺ θὰ τὴ δώσουν τὸ 1299 πέντε χρόνων κοριτσάκι στὸν Σέρβο κράλη Μιλούτιν (1282-1321), ποὺ δὲν ἔπαινε τις ἐπιθέσεις, ἀν δὲν γινόταν συγγενῆς τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας.

Τὸ 1305 ὁ θάνατος τοῦ διοικητῇ τῆς Θεσσαλονίκης δημιούργησε τὸ πρόβλημα, ποιὸς θὰ τὸν διαδεχτεῖ. Ἡ Γιολάνδα-Εἰρήνη ἐπέμενε νὰ μοιραστεῖ ἡ ἐπικράτεια τοῦ κράτους στοὺς τρεῖς γιούς της σᾶν κληρονομικά φέουδα, ὅπως γινόταν στὴ Δύση. Ὁ Ἀνδρόνικος Β' μὲ κανένα λόγο δὲν δεχόταν τὸ ξένο πρὸς τὴν ἑλληνικὴ νοοτροπία καὶ παράδοση δυτικὸ αὐτὸ πρότυπο καὶ ἡ Γιολάνδα-Εἰρήνη ὀργισμένη κατέφυγε στὴ Θεσσαλονίκη ποὺ τὴ θεωροῦσε φέουδό της. Ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ἡ Γιολάνδα-Εἰρήνη θὰ ἔλθει σὲ συνεννοήσεις μὲ τὸν γαμπρό της Μιλούτιν, γιὰ νὰ ἔξασφαλίσει τὴ διαδοχὴ τοῦ θρόνου τῆς Σερβίας στὸν γιό της Δημήτριο, ποὺ τὸν ἔστειλε στὴ σερβικὴ αὐλή. "Ολα της ὅμως τὰ σχέδια θὰ ἀποτύχουν. Ὁ γιός της Ἰωάννης θὰ πεθάνει ἀνύπαντρος στὴ Θεσσαλονίκη, ὁ Θεόδωρος θὰ μείνει γιὰ πάντα στὴν Ἰταλία στὸν παππού του, ὁ Δημήτριος δὲν θ' ἀντέξει στὸ περιβάλλον τῆς σερβικῆς αὐλῆς καὶ θὰ γυρίσει πίσω, ἐνῶ ἡ κόρη της Σιμωνίδα μὲ τὸν πρώτῳ γάμο της θὰ μείνει ἄτεκνη. Τὰ πράγματα ὅμως ἔδειχναν ὅτι ὑπῆρχαν διασπαστικές τάσεις στὸ Βυζάντιο.

Σὲ δλη του τὴ ζωὴ ὁ Ἀνδρόνικος Β' ὑποστήριξε τὴν Ἐκκλησία καὶ αὔξησε τὸ κύρος καὶ τὴ δύναμη τοῦ πατριαρχείου. Μὲ τὸ χρυσόβουλλο τοῦ Νοεμβρίου 1312 ὅρισε νὰ ὑπάγονται τὰ μοναστήρια τοῦ Ἀγίου Ὁρούς στὸ πατριαρχεῖο καὶ ὥχι στὸν αὐτοκράτορα, ὅπως ὑπάγονταν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ, καὶ δὲν πρῶτος τοῦ Ἀγίου Ὁρούς νὰ διορίζεται στὸ ἔξης ἀπὸ τὸν πατριάρχη καὶ ὥχι ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα ἀποτέλεσμα, ν' αὔξηθεὶ πολὺ τὸ κύρος τοῦ πατριαρχείου καὶ τὰ μεγάλα εἰσοδήματα ἀπὸ τὰ πολλὰ κτήματα

τῶν μονῶν τοῦ Ὀρους νὰ ἐνδυναμώσουν πολὺ τὴν οἰκονομικὴ δύναμή του.

Στὴν ἑποχὴ τοῦ Ἀνδρονίκου Β' ἀναστατώουν τῇ Μακεδονίᾳ α) Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Καταλανῶν, καὶ β) ὁ πόλεμος τῶν δύο Ἀνδρονίκων.

a) Ἡ ἐπιδρομὴ τῶν Καταλανῶν. Ὁργανωμένο στρατιωτικὸ σδόμα, ἡ λεγόμενη Καταλανικὴ Ἐταιρεία, 6.500 ἄνδρες, προπάντων Ἰσπανοὶ μισθοφόροι, εἶχαν περάσει τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1303 ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία τοῦ Φρειδερίκου τῆς Σικελίας στὴν ὑπηρεσία τοῦ Ἀνδρονίκου Β', γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν κατὰ τῶν Ὁθωμανῶν Τούρκων τῆς Βιθυνίας, ἀλλ' ἀπ' ἐκεῖ οἱ ἄνδρες του μολονότι εἶχαν τὴν ἄνοιξη τοῦ 1304 ἐπιτυχίες ἀνακλήθηκαν στὴν Καλλίπολη, γιατὶ εἶχαν ἐκτραπεῖ σὲ λεηλασίες. Αὐτοὶ ἀφοῦ ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1305 εἶχαν ἀποστατήσει καὶ δὲν εἶχαν ἀφῆσει τίποτε δρθιο στὴ Θράκη ἔρχονται τὸ φθινόπωρο τοῦ 1307 καὶ ἐγκαθίστανται στὴ χερσόνησο τῆς Κασσάνδρας, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐπὶ δυὸ χρόνια λεηλατοῦσαν τακτικὰ τὰ μοναστήρια τοῦ Ἀγίου Ὀρους, ὥστε ἀπὸ τὰ 180 μικρὰ καὶ μεγάλα μοναστήρια τοῦ Ηού αἰώνα μόνο 25 βρίσκουμε νὰ ὑπάρχουν τὸν 14ο αἰώνα, ἀπὸ τὰ ὅποια σήμερα ἐπέζησαν 13.

Τὴν ἄνοιξη τοῦ 1308 οἱ Καταλανοὶ τῆς Κασσάνδρας ἡλθαν κάτω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ζητοῦσαν νὰ τοὺς παραδοθεῖ ἡ πόλη ἀπειλώντας πῶς ἀν τὴν ἔπαιρναν μὲ ἔφοδο, δὲν θὰ ἄφηναν οὕτε γάτα ζωντανὴ σ' αὐτήν. Ὁ στρατηγὸς τοῦ θέματος Θεσσαλονίκης Ἄγγελος Παλαιολόγος, ἐπειδὴ δὲν εἶχε δυνάμεις ἀρκετὲς γιὰ νὰ τοὺς ἀποκρούσει, ζήτησε τὴ βοήθεια τῆς πρωτεύουσας. Πράγματι ἔφτασαν ἐσπευμένα τρόφιμα καὶ ἐνισχύσεις μὲ τὸν στρατηγὸ Χανδρῆν καὶ ἔτσι ἀπέτυχε ἡ ἐπίθεση τῶν Καταλανῶν. Νικημένοι κλείστηκαν πάλι στὴν Κασσάνδρα, καὶ ἐπὶ ἕνα χρόνο ἀκόμα λεηλατοῦσαν τὴν ὑπαιθρὸ τῆς Μακεδονίας. Κατόπιν καταδιωκόμενοι ἀπὸ τὸν

Χανδρηνὸ μπῆκαν στὴ Θεσσαλίᾳ, ὅπου ἐπὶ ἔνα χρόνο ἔκαμαν τὰ ἴδια, ώστου νικημένοι πάλι ἀπὸ τὸν Χανδρηνὸ τράβηξαν γιὰ τὴν Κάτω Ἑλλάδα, ὅπου πολέμησαν τοὺς Φράγκους τῆς Ἀττικῆς καὶ κυρίευσαν τὴν Ἀθήνα.

β) Ὁ πόλεμος τῶν δύο Ἀνδρονίκων. Στὶς 12 Ὁκτωβρίου 1320 πέθανε στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ καρδιακὴ προσβολὴ ὁ Μιχαὴλ Θ', γιὸς καὶ συναυτοκράτορας τοῦ Ἀνδρονίκου Β', ὑστερα ἀπὸ δυὸ διηγικὲς εἰδήσεις ποὺ πῆρε, ὅτι δηλαδὴ στὴν Ἡπειρο, ὅπου βασίλευε, πέθανε ἡ κόρη του Ἄννα καὶ ὅτι στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ γιός του Ἀνδρόνικος σκότωσε κατὰ λάθος τὸν μικρότερο ἀδελφό του Μανουὴλ. Ὁ πάππος Ἀνδρόνικος Β', ὑστερα ἀπὸ αὐτό, ἔχοντας καὶ ἄλλες ἀφορμὲς ἀπὸ τὴν ἀτακτὴν ζωὴν καὶ τὶς παράλογες ἀπαιτήσεις τοῦ δόμωνυμου ἐγγονοῦ του Ἀνδρονίκου, τοῦ ἀφαίρεσε τὸ δικαιώμα διαδοχῆς στὸν θρόνο καὶ τοῦ ἀπαγόρευσε νὰ φορεῖ βασιλικὰ ροῦχα καὶ νὰ συχνάζει στὰ ἀνάκτορα. Ὁ Ἀνδρόνικος μὲ ἰσχυροὺς φίλους του ἀποφάσισε νὰ ἀντισταθεῖ στὰ σχέδια τοῦ πάππου του καὶ ἔτσι ξέσπασε ὁ πόλεμος τῶν δύο Ἀνδρονίκων, τοῦ ἐγγονοῦ Ἀνδρονίκου Γ' κατὰ τοῦ πάππου Ἀνδρονίκου Β', ποὺ βάσταξε ἐπτὰ χρόνια, ἀπὸ 19 Ἀπριλίου 1321 ὥς 24 Μαΐου 1328, καὶ στὸν ὅποιο Μακεδονία καὶ Θεσσαλονίκη ἔπαιξαν μεγάλο ρόλο. Ὁ πόλεμος ἔληξε μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ἐγγονοῦ.

Στὸ πρόγραμμα τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ἡταν μεταξὺ ἄλλων καὶ ἡ ἐνίσχυση τῆς ἄμυνας τοῦ κράτους μὲ φρούρια. "Ἐτσι στὴ Μακεδονία τὴν ἐποχὴν αὐτὴν κτίστηκε τὸ Γυναικόκαστρο στὴν κοιλάδα τοῦ Ἀξιοῦ, στὴν κοιλάδα τοῦ Στρυμόνα ὀχυρώθηκε τὸ Σιδηρόκαστρο κοντά στὰ σύνορα, καθὼς καὶ ἡ Ἀμφίπολις στὶς ἐκβολές του, σὲ θέση δύμως διαφορετικὴ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας πόλης. Τὴν ὀχύρωση τῶν θέσεων αὐτῶν ἐπέβαλλαν οἱ ἔχθρικοι κίνδυνοι, καὶ ἴδιως ὁ ἀναφαινόμενος ἀπὸ βορρὰ νέος κίνδυνος.

Στή Σερβία οι Σέρβοι εύγενεις ἀνατρέπουν τὸν κράλη τους Στέφανο Ούρδος Γ' Ντεσιάνσκι, ἀναθέτουν τὴν ἔξουσία στὸν γιό του Στέφανο Ντουσάν (1331-1335) καὶ εἰσβάλλουν στή Μακεδονία. Τὴν ἄνοιξη τοῦ 1334 αὐτομολεῖ στὸν Ντουσάν ἐπιφανῆς Βυζαντινός καὶ πεπειραμένος στρατιωτικός, ὁ Συργιάννης ποὺ ἔγινε ἀρχιστράτηγός του καὶ ἐπικεφαλῆς σερβικῶν δυνάμεων κυριεύει τὴν Ἀχρίδα, τὴν Στρώμνιτσα καὶ τὴν Καστοριὰ καὶ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1334 βρίσκεται ἐμπρὸς στή Θεσσαλονίκη. Στὸ Διδυμότειχο ὁ Ἀνδρόνικος Γ' συγκεντρώνει στρατεύματα κατὰ τῶν Σέρβων, ἀλλὰ τελικά ὁ Ντουσάν δέχεται νὰ διαπραγματευθεῖ μαζὶ τους τὴν εἰρήνη, γιατὶ οἱ Οὐγγροὶ εἶχαν φτάσει στὰ σύνορα τῆς χώρας του. Ἡ συνάντηση ἔγινε στὸν Γαλλικὸ ποταμὸ στὶς 26 Αὐγούστου 1334 καὶ συμφωνήθηκε νὰ ἐπιστραφοῦν τὰ φρούρια, ποὺ εἶχαν χάσει οἱ Βυζαντινοὶ καὶ ὁ Ντουσάν νὰ πάρει βοήθεια κατὰ τῶν Οὐγγρῶν. Οἱ Οὐγγροὶ ὅμως ἔμαθαν τὴν συμφωνία καὶ ἀποχώρησαν. Ἡ σερβοβυζαντινὴ εἰρήνη βάσταξε ἐπτὰ χρόνια, ἀπὸ τὸ 1334 ὥς τὸ 1341. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' τὸ 1341 οἱ Σέρβοι θ' ἀρχίσουν καὶ πάλι τὶς ἐπιχειρήσεις, ἀλλὰ θὰ τοὺς σταματήσουν οἱ Ὁθωμανοὶ πάνω στὸ πτῶμα τοῦ Βυζαντίου.

Στὶς 15 Ἰουνίου 1341 ὅμως πεθαίνει στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Ἀνδρόνικος Γ' σὲ ἡλικία 44 ἑτῶν. Μετὰ τὸν θάνατό του ξεσπάζει ὁ χειρότερος ἐμφύλιος πόλεμος, μεταξὺ τοῦ μεγάλου δούκα Ἀλεξίου Ἀπόκαυκου καὶ τοῦ μεγάλου δομέστικου Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ γιὰ τὴ διακυβέρνηση τοῦ κράτους. Ὁ πόλεμος τῶν δύο Ἀνδρονίκων κόστισε τὴν ἀπώλεια τῆς Μ. Ἀσίας. Ὁ πόλεμος τοῦ Καντακουζηνοῦ θὰ φέρει τοὺς Τούρκους στήν Εὐρώπη. Καὶ οἱ δυὸς ἔξαντλησαν τὴν Μακεδονία, ποὺ δὲν θὰ ἀργήσει νὰ κατακτηθεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

γ) Ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Θεσσαλονίκη κατὰ τοὺς δυναστικοὺς ἀγῶνες τοῦ Καντακουζηνοῦ. Ἡ Μακεδονία καὶ προπάντων ἡ

πρωτεύουσά της Θεσσαλονίκη συμπαθοῦσε τὴν αὐτοκρατορική οἰκογένεια τῶν Παλαιολόγων καὶ θεωροῦσε τὸν Καντακουζηνὸ σφετεριστή, ποὺ ἥθελε ν' ἄρπαξει τὸν θρόνο ἀπὸ τὸν μικρὸ 'Ιωάννη Ε' Παλαιολόγο, τὸν γιὸ τοῦ 'Ανδρονίκου Γ' καὶ τῆς "Αννας τῆς Σαβοϊκῆς. Γι' αὐτό, ὅταν οἱ ἄρχοντες τῆς Θεσσαλονίκης θέλησαν νὰ τὴν παραδώσουν στὸν Καντακουζηνό, ὁ λαὸς πῆρε τὰ ὄπλα ἐναντίον τους. Τὴν ἄνοιξη τοῦ 1342 ὁ διοικητής τῆς Θεσσαλονίκης Θεόδωρος Συναδηνὸς εἰδοποίησε ὅτι προσχωρεῖ στὸν Καντακουζηνό καὶ εἶναι ἔτοιμος νὰ τοῦ παραδώσει τὴν πόλη. Στὶς 5 Μαρτίου 1342 ὁ Καντακουζηνός, ἀφήνοντας στὸ Διδυμότειχο φρουρὰ μὲ τὴ σύζυγό του Εἰρήνη καὶ τὸν σύγαμβρό του Μανουὴλ 'Ασάν, ξεκίνησε μὲ στρατὸ καὶ πολλοὺς συγγενεῖς γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη. Στοὺς Φιλίππους εἰδοποιήθηκε νὰ μὴ προχωρήσει, ἀλλὰ νὰ περιμένει νὰ ἔλθει καὶ ὁ Σέρβος βασιλιάρος Χρέλης, ποὺ καθυστεροῦσε πολιορκώντας τὸ Μελένικο, γιατὶ ὁ ἴδιος ὁ Συναδηνὸς δὲν εἶχε ἐπαρκεῖς δυνάμεις γιὰ τὸ πραξικόπημα. Ὁ Καντακουζηνὸς ἔστειλε δυνάμεις καὶ κατέλαβε τὸ Μελένικο, ὅπου θὰ συναντοῦσε τὸν Χρέλη. Στὸ μεταξὺ στὴ Θεσσαλονίκη ξέσπασε ἡ ἐπανάσταση τῶν Ζηλωτῶν. Στὴ Θεσσαλονίκη, στὴν πόλη μὲ τὸν κοσμοπολίτικο πληθυσμὸ καὶ τὶς μεγάλες κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, οἱ Ζηλωτές, ὀργανωμένο κόμμα τῶν πτωχῶν, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1342 ξεσήκωσαν τὶς λαϊκὲς μάζες σὲ ἐπανάσταση κατὰ τῶν πλουσίων, καθὼς ὁ μισητός τους ἀριστοκράτης Καντακουζηνὸς ἀπὸ τοὺς Φιλίππους καὶ τὸ Στενὸ τῆς Ρεντίνας πλησίαζε πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ Συναδηνὸς μὲ 1.000 ἀριστοκράτες κατέφυγε στὸ Γυναικόκαστρο καὶ εἰδοποίησε τὸν Καντακουζηνὸ νὰ βιαστεῖ νὰ καταλάβει τὴ Θεσσαλονίκη. Κυβερνητικὰ ὅμως στρατεύματα ποὺ ἔρχονταν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ στόλος μὲ τὸν 'Απόκανκο στὸ λιμάνι τῆς ματαίωσαν κάθε ἐπιχείρηση ἐναντίον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὁ Καντακουζηνὸς ἀποσύρθηκε στὴ Βέροια καὶ στὴν "Εδεσσα. Τὸ ἥθικὸ τῶν ὀπαδῶν του κλονίστηκε.

Στή Θεσσαλονίκη στὸ μεταξὺ οἱ Ζηλωτὲς κατέλαβαν τὴν ἔξουσία καὶ κατὰ τὸ πρόγραμμά τους ἔκαμναν κατάσχεση τῆς περιουσίας ὅχι μόνο τῶν πλουσίων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηριῶν. Ἔτσι μεγάλωσε τὸ χάσμα μεταξὺ τοῦ ἐπαναστατημένου προλεταριάτου, ποὺ ἦταν οἱ πολιτικοὶ Ζηλωτές, καὶ τοῦ συντηρητικοῦ ὀρθόδοξου κλήρου καὶ τῶν φίλων τοῦ Καντακουζηνοῦ Ἡσυχαστῶν, ποὺ ἦταν οἱ θρησκευτικοὶ Ζηλωτές. Τὴν Θεσσαλονίκη διοικοῦσαν ὁ ἀπεσταλμένος ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ζηλωτῶν, τὴν πραγματικὴ ὄμως ἔξουσία είχε ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ζηλωτῶν. Μόνη ἐλπίδα τοῦ Καντακουζηνοῦ ἀπέμειναν οἱ Σέρβοι. Γι’ αὐτὸ προχώρησε πρὸς τὸ Πρόσακο, ἀπὸ ὅπου πέρασε τὸν Ἀξιὸ καὶ βρήκε φιλοξενία στὰ Βελεσά στὸν φίλο του βοεβόδα Ἰωάννη Λιβέρη. Μὲ τῇ μεσολάβηση αὐτοῦ ἡ συνάντηση μὲ τὸν Ντουσᾶν ἔγινε στὴν Πριστίνα βόρεια τῶν Σκοπίων τὸν Ἰούλιο τοῦ 1342. Ὁ Καντακουζηνὸς ἔγινε δεκτὸς μὲ τιμές καὶ φιλοξενήθηκε στὴν αὐλή του γιὰ πολὺ καιρό, γιατὶ ἡ ἀνάμειξή του στὸν ἐμφύλιο πόλεμο τῆς αὐτοκρατορίας ἔξυπηρετοῦσε τὰ σχέδιά του. Στὶς διαπραγματεύσεις του ὁ Ντουσᾶν προσπάθησε σὲ ἀντάλλαγμα γιὰ τὴν βοήθειά του νὰ πάρει ὅλη τὴν Μακεδονία δυτικὰ ἀπὸ τὴν Χριστούπολη, ἀλλὰ ἀπέτυχε. Δέχτηκε μολαταῦτα νὰ τὸν βοηθήσει ὀπωσδήποτε καὶ ὑπέγραψε συμφωνία τὸν Ἰούλιο τοῦ 1342. Ὁ Καντακουζηνὸς ἔκεινησε γιὰ τὸ Διδυμότειχο μὲ συνοδεία σερβικοῦ στρατοῦ. Καθυστέρησε τρεῖς μέρες στὶς Σέρρες, ἀλλὰ δὲν ἐπεισε τοὺς ἄρχοντες τῆς πόλης νὰ τοῦ τὴν παραδώσουν. Ἡ εἰδῆση, δτὶ κυβερνητικὸς στρατὸς βαδίζει νὰ τοῦ κόψει τὸν δρόμο πρὸς τὸ Διδυμότειχο καὶ δτὶ ὁ στόλος τοῦ Ἀπόκαυκου πλέει πρὸς τὴν Χριστούπολη, προκάλεσε λιποταξίες στὸ στρατόπεδό του. Τελικὰ ἔμεινε μόνο μὲ 500 ὄπαδούς, μὲ τοὺς ὄποιούς ἄρχισε τὴν ἐπιστροφὴ στὴ Σερβία μέσα ἀπὸ τὴν "Εδεσσα.

Στὸ τέλος τοῦ 1342 ὁ Καντακουζηνὸς ἔκεινάει πάλι ἀπὸ τὴ

Σερβία γιὰ τὸ Διδυμότειχο. "Ως τὶς Σέρρες, ποὺ ἀκόμη δὲν παραδίδονταν, τὸν συνόδεψε καὶ ὁ Ντουσάν. Πέρα ἀπὸ τὶς Σέρρες δὲν προχώρησε πολύ, γιατὶ μεγάλες κυβερνητικές δυνάμεις στὸ Περιθεώριο (Πόρτο-Λάγο) καὶ ἐβδομήντα πλοῖα τοῦ Ἀπόκαυκου στὴν Ἀμφίπολη τοῦ ἔφραζαν τὸν δρόμο. Γύρισε πίσω στὴ Σερβία γιὰ δεύτερη φορὰ καὶ συναντήθηκε μὲ τὸν Ντουσάν στὴ Στρώμνιτσα.

Στὸ Διδυμότειχο ἡ σύζυγος τοῦ Καντακουζηνοῦ, ποὺ ἀγωνιοῦσε, ζήτησε μὲ δικῇ τῆς τώρα πρωτοβουλία τῇ βοήθεια τοῦ τσάρου τῶν Βουλγάρων Ἰβάν Ἀλεξάνδρου. Ὁ Ντουσάν, ποὺ κατὰ βάθος δὲν ἤθελε νὰ ἐπικρατήσει κανεὶς ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες ἀντιπάλους, φοβήθηκε δτὶ μὲ τὴ συμμαχία αὐτῇ μὲ τοὺς Βουλγάρους θὰ ἐπικρατοῦσε ὁ Καντακουζηνός. Γι' αὐτὸ τὸν ἐγκατέλειψε καὶ πῆγε μὲ τοὺς κυβερνητικούς. Ὁ Καντακουζηνὸς βρῆκε ἄλλο σύμμαχο, τὸν Σελτζοῦκο ἐμίρη τοῦ Ἀϊδινίου Οὐμούρ, παλιὸ φίλο του ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'. Ἔτσι, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Βουλγάρους, ἀνακατεύονται τώρα καὶ οἱ Τούρκοι στὸν ἐμφύλιο πόλεμο τῶν Ἑλλήνων καὶ αὐτοὶ θὰ δώσουν τὴν τελικὴ στρατιωτικὴ λύση, ἐνῶ στὸ μεταξὺ ὅλοι ἀρπάζουν καὶ πλουτίζουν σὲ βάρος τους. Ἀπὸ τὴν ἀκαταστασία αὐτῇ καὶ τὴν κατάπτωση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἐπωφελούμενος τελικὰ ὁ Στέφανος Ντουσάν ἀνακηρύσσει στὰ 1345 τὸν ἑαυτό του αὐτοκράτορα τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ρωμαίων. Οἱ ἐμφύλιες συγκρούσεις συνεχίζονται ώστου στὰ 1353 ἐπικρατοῦν οἱ Καντακουζηνοί, ὁ πατέρας Ἰωάννης Στ' καὶ ὁ γιός του Ματθαῖος συναυτοκράτορας.

Τὸ κράτος ἦταν τώρα στὰ χέρια τῶν Καντακουζηνῶν ποὺ χρωστοῦσαν τὴ νίκη τους στοὺς συμμάχους των Τούρκους. Αὐτοὶ ὅμως, ποὺ τοὺς ἀνέδειξαν, αὐτοὶ θὰ τοὺς καταστρέψουν. Οἱ συχνὲς ἐκστρατείες τους σὲ Ἑλληνικὰ εύρωπαϊκὰ ἐδάφη τοὺς ἔδειξαν τὸν δρόμο, ποὺ ὁδηγοῦσε ἀπὸ τὴν Ἀσία στὴν Εὐρώπη.

Βοήθησε καὶ ἔνα τυχαῖο γεγονός· στὶς 2 Μαρτίου τοῦ 1354 πολὺ δυνατὸς σεισμὸς κούνησε ὅλη τὴν παραλία τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης. Πόλεις ἔπεσαν σὲ ἐρείπια καὶ ὁ κόσμος ἔφευγε πανικόβλητος. Οἱ Τούρκοι τοῦ Σουλεϊμάν, γιοῦ τοῦ Ὁρχάν, κατέλαβαν τὴν ἐρειπωμένη καὶ ἀδειὰ Καλλίπολη καὶ ἐγκαταστάθηκαν ἐκεῖ μόνιμα. Στὴν Κωνσταντινούπολη κατατρόμαξαν. Μάταια ὁ Καντακουζηνὸς ζῆτησε ἀπὸ τὸν Σουλεϊμάν καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὸν πατέρα του Ὁρχάν νὰ ἐγκαταλείψουν οἱ Τούρκοι τὴν Ἑλληνικὴν πόλην καὶ πρόσφερε, παρὰ τὴν φτώχεια τοῦ κράτους, 40.000 ύπερπυρα γιά ἀποζημίωση. Οἱ Τούρκοι δῆμος δὲν εἶχαν σκοπὸν νὰ ἐγκαταλείψουν τέτοιο θαυμάσιο ὄρμητήριο γιὰ ἐπιχειρήσεις στὴν ξηρὰ καὶ στὴ θάλασσα. Ὁ Ὁρχάν δέχτηκε νὰ συναντηθοῦν τάχα στὴ Νικομήδεια γιὰ συνεννοήσεις, κερδίζοντας χρόνο, ὥσπου νὰ ἐπιδιορθωθοῦν τὰ τείχη τῆς Καλλίπολεως καὶ δὲν ἤλθε στὴ συνάντηση. Ὁ Καντακουζηνὸς γύρισε ἀπρακτος. Ξεσηκώθηκε ὁ κόσμος ἐναντίον αὐτοῦ, ποὺ εἶχε φέρει πρῶτος τοὺς Τούρκους στὴν Εὐρώπη.

Στὸ μεταξὺ ὁ Ἰωάννης Ε΄ εἶχε πιάσει φιλίες μὲ τοὺς Γενουάτες τοῦ Γαλατᾶ, ἐχθροὺς τοῦ Καντακουζηνοῦ, καὶ δὲν ήταν τοῦ Φραντζέσκο Γκατιλούζιο, ποὺ ἀλώνιζε τὸ Αἴγαο, ὑποσχέθηκε νὰ τὸν βοηθήσει νὰ πάρει πίσω τὸν θρόνο. Θὰ ἔπαιρνε ως ἀντάλλαγμα σύζυγο τὴν ὀδελφὴ τοῦ Ἰωάννη Ε΄ Μαρία καὶ προίκα τὴν νῆσο Λέσβο. "Ετσι τὴ νύκτα 21/22 Νοεμβρίου 1354 ὁ Ἰωάννης Ε΄ καὶ οἱ πειρατές του ἤλθαν ἀπὸ τὴν Τένεδο καὶ κατάφεραν νὰ μποῦν στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸ λιμάνι τοῦ Ἐπτασκάλου στὴν Προποντίδα. Ἡ εἰδηση ἀναστάτωσε τὴν πόλη. Στὰ ἀνάκτορα ἀποφασίστηκε νὰ καλέσουν ἐνισχύσεις ἀπ' ἔξω. Τὴν ἐπομένη 23 Νοεμβρίου ὁ ὅχλος κτύπησε τὸ Καστέλλιον, τὸν πύργο τῆς καταλανικῆς φρουρᾶς τῶν ἀνακτόρων τῶν Βλαχερνῶν. Τὴν τρίτη μέρα, 24 Νοεμβρίου, ὁ Καντακουζηνὸς παραδίνεται καὶ στὶς 10 Δεκεμβρίου σὲ

τελετή στὰ ἀνάκτορα τῶν Βλαχερνῶν παραιτεῖται ἐπίσημα ἀπὸ τὸν θρόνο, παραδίδει τὰ αὐτοκρατορικὰ διάσημα στὸν Ἱωάννη Ε΄ καὶ ἀποσύρεται μὲ καλογηρικὸ ράσο στὴ Μονὴ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Μαγγάνων μὲ τὸ ὄνομα Ἱωάσαφ. Ἐπίσης ἡ γυναίκα του Εἰρήνη ἔγινε μοναχὴ Εὐγενία στὴ Μονὴ τῆς Κυρᾶ Μάρθας. Μέσα στὴ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης καὶ στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ πρώτου δεξιοῦ πεσσοῦ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους παριστάνεται σὲ τοιχογραφία ὅρθια αὐτοκρατορικὴ μορφὴ μὲ τὴν ἐπιγραφή: «Ἄγιος Ἱωάσαφ». Ἡ μορφὴ ἀγκαλιάζει μὲ τὸ ἀριστερό της χέρι μικρότερη μορφὴ ἵεράρχου ποὺ θυμιατίζει. Οἱ εἰδικοὶ βλέπουν στὴν παράσταση αὐτὴ τὸν Ἱωάννη-Ιωάσαφ Καντακουζηνὸ καὶ τὸν προστατεύμενό του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γρηγόριο Παλαμά.

Οἱ Τούρκοι, ἀφοῦ κατέλαβαν τὸν Μάρτιο τοῦ 1354 τὴν ἔρημη ἀπὸ τὸν σεισμὸ Καλλίπολη, τὴν δχύρωσαν καλά, τὴν ἔκαναν ναύσταθμο καὶ τὴ μετέβαλαν σὲ ὄρμητήριο γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς θρακικῆς ἐνδοχώρας, ποὺ χωρὶς πιὰ ἀμυντικὲς δυνάμεις ἦταν στὴ διάθεσή τους. Ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, πολλοὶ πανικόβλητοι ἔφευγαν στὴ Δύση. Πράγματι, καμιὰ δύναμη δὲν ὑπῆρχε πιά, γιὰ νὰ ἐμποδίσει τὴν πρόοδο τῶν Τούρκων πρὸς τὸ ἐσωτερικό. Τὸ βιζαντινὸ κράτος τοῦ Ἱωάννη Ε΄ μὲ τὴν οἰκονομικὴ του ἔξυθλιωση, τὸν ἐδαφικὸ τεμαχισμό του καὶ μὲ τὴ διαλυμένη διοίκησή του δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ ἀντισταθεῖ ἀποτελεσματικά. Τὸ ἔβλεπαν αὐτὸ καὶ οἱ ξένοι καὶ οἱ βάλοι τῆς Βενετίας στὴν Κωνσταντινούπολη εἰδοποιοῦσαν τὴ Βενετία γιὰ τὴν κατάσταση. Ἡ Σερβία, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ντουσάν στὶς 20 Δεκεμβρίου 1355, στὰ χέρια τοῦ ἀδύνατου γιοῦ του Στεφάνου Οὐρός, χωρίστηκε σὲ μικρὲς ἥγεμονίες καὶ δὲν εἶχε τὴ δύναμη ν' ἀντισταθεῖ στὸν κοινὸ ἔχθρό, στοὺς Τούρκους, ἐνῶ ἡ Βουλγαρία μὲ καταστραμμένη οἰκονομία βρισκόταν σὲ χειρότερη θέση, τεμαχισμένη σὲ

τοπικά μικροκρατίδια, και ἀπόδυναμωμένα ἀπό κομματικές και θρησκευτικές ἔριδες.

Σ' αὐτό τὸ «κενὸ δυνάμεως», μὲ ἀνύπαρκτη κάθε ἀντίσταση θὰ εἰσορμήσουν οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τὴν Καλλίπολη, ἀλλὰ ἡ παρακάτω ἱστορία τους μᾶς φέρνει στὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, ποὺ ὁδηγεῖ στοὺς νεότερους χρόνους.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

Κατά τοὺς τελευταίους αἰώνες τοῦ Βυζαντίου, κατά τοὺς ὅποιους εἶχε παρατηρηθεῖ ἔντονη ἀναγεννητικὴ ὄρμή, ἡ Μακεδονία μὲ τοὺς λογίους καὶ τοὺς καλλιτέχνες τῆς πρωτοστατεῖ στὶς πολιτιστικὲς καὶ θρησκευτικὲς ἐκδηλώσεις. Ἡ καλλιγραφία, ἡ μικρογραφία, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ ἡ ζωγραφικὴ παρουσιάζουν θαυμάσια μνημεῖα.

Ἄξιόλογες καὶ περισσότερο γνωστὲς εἰναι οἱ πνευματικὲς καλλιτεχνικὲς καὶ κοινωνικὲς ζυμώσεις σ' ἓνα μεγάλο ἑλληνικὸ κέντρο τῆς Μακεδονίας, στὴ Θεσσαλονίκη. Ἡ καλλιτεχνικὴ αὐτὴ ἀκμὴ δὲν ἦταν βέβαια ξαφνικὴ καὶ χωρὶς ρίζες στὸ παρελθόν. Παλαιὲς τοιχογραφίες ὅρισμένων ναῶν, οἱ ὅποιες ἔχουν χαθεῖ, ὥσπερ π.χ. τῆς Παναγίας τῶν Χαλκέων, ἐπισημαίνουν τοὺς σταθμοὺς τῆς προγενέστερης παραδόσεως, κατὰ τὸν 11ο καὶ 12ο αἰ. Ὁ ρεαλιστικὸς μάλιστα καὶ δράματικὸς τόνος τῶν σκηνῶν στὶς τοιχογραφίες τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Μακεδονίας, ἀποτελεῖ ἔνα ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικά τῆς λεγόμενης μακεδονικῆς ζωγραφικῆς.

Ἡ ἀκτινοβολία τῆς ζωγραφικῆς τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσας διαπιστώνεται ἀργότερα καὶ σὲ ἄλλα κέντρα τῆς Μακεδονίας, στὴ Βέροια, Καστοριά, Ἀχρίδα, ιδίως στὴν ἐστία τῶν παλαιῶν παραδόσεων τῆς ὁρθοδοξίας, στὸ "Αγιον" Όρος. Στὸ Πρωτάτο μάλιστα οἱ χαρούμενοι καὶ φωτεινοὶ τόνοι τῶν ὥραιών τοιχογραφιῶν του, ἐμπνευσμένοι ἀπὸ τὴν ἑλληνιστικὴ τεχνοτροπία τῶν χρόνων ἐκείνων, οἱ πετυχημένες ἀκόμη χρωματικὲς ἀρμονίες τόσο στὰ πρόσωπα, ὅσο καὶ στὰ ροῦχα,

Ἡ μονὴ Ξενοφῶντος τοῦ Ἀγίου Όρους.

καὶ ἡ ζωντάγια στὴν ἔκφραση ἀποκαλύπτουν τὸν μεγάλο καλλιτέχνη, τὸν Πανσέληνο (τέλη 13ου - ἀρχὲς 14ου αἰ.).

΄Αλλὰ καὶ στὴ Σερβία τῆς ἐποχῆς τοῦ· κράλη Μιλούτιν (1282-1321), μέσα σὲ μακρινὸ ξενικὸ περιβάλλον, οἱ ὑπογραφὲς τῶν ζωγράφων ἔξαιρουν τὴν ἐλληνικὴ καταγωγὴ τους. Έπισης καὶ στὴ Ραγούζα ἐγκαθίστανται καὶ ἐργάζονται μεταξὺ 1365-1386 "Ελληνες ζωγράφοι καὶ χρυσοχόοι, ποὺ φαίνεται ὅτι ἀσκοῦν κάποια ἐπίδραση".

΄Η Θεσσαλονίκη ἀκόμη εἶναι, ίδιως κατὰ τὸ πρῶτο μισό τοῦ 14ου αἰ., λαμπρὴ ἐστία ἐλληνικῶν σπουδῶν καὶ φιλοδοξεῖ νὰ μιμιθεῖ τὴν ἀρχαία Ἀθήνα. Χαρακτηριστικὸ μάλιστα τῆς νέας πνοῆς εἶναι ἡ λατρεία τῶν φιλοσόφων Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλη καὶ γενικὰ ἡ ἐνασχόληση πολλῶν μὲ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία. Οἱ λόγιοι της (μὲ φωτεινοὺς δόηγοὺς τὰ κλασικὰ πρότυπα) εἶναι ὀνομαστοί, ὅπως ὁ Θωμᾶς ὁ Μάγιστρος καὶ ὁ μαθητής του Δημήτριος Τρικλίνιος, ὁ Νικηφόρος Χοῦμνος, οἱ ἀδελφοί Δημήτριος καὶ Πρόχορος Κυδώνης, οἱ Θεόδ. καὶ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, ὁ νομομαθῆς Κωνστ. Ἀρμενόπουλος, οἱ ἀρχιεπίσκοποι Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ Νεῖλος Καβάσιλας, ὁ ἀνεψιός του Νικόλαος Καβάσιλας κ.ἄ. Κοντά σ' αὐτοὺς πρέπει νὰ μνημονευτεῖ καὶ ὁ μοναχὸς Ματθαῖος Βλάσταρις, τοῦ ὄποιου τὸ νομικὸ ἔργο, τὸ «Σύνταγμα κατὰ στοιχεῖον», ἔξισου σπουδαῖο μὲ τὴν "Ἐξάβιβλον" τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἀσκεῖ μεγάλη ἐπίδραση στοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ίδιως στὴ Βουλγαρία, Σερβία καὶ Ρωσία, πολὺ πιθανὸν γιατὶ ὁ σύγγραφέας του διαπνεόταν ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἡσυχασμοῦ, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Ἀρμενόπουλο, ποὺ εἶχε κηρυχτεῖ ἐναντίον τοι. Κανείς τους ὅμως δὲν εἶχε ἀναστραφεῖ τόσο μὲ τοὺς κλασικούς, ὅσο ὁ Δημ. Κυδώνης. Ή ἀρχαιομάθειά του αὐτὴ δὲν ἦταν ἀσυμβίβαστη μὲ τὴ βαθιὰ θρησκευτικὴ κατάρτισή του· ὑπῆρχε δηλαδὴ μέσα του ὁ συνηθισμένος στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ συγκερασμὸς τῆς παραδό-

σεως τῶν κλασικῶν γραμμάτων μὲ τὴν ἀντίστοιχη τῶν χριστιανικῶν.

Οἱ λόγιοι αὐτοὶ ἀκόμη βλέπουν καὶ ζοῦν τὰ κοινωνικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς τους. Ἐνδιαφέρονται γιὰ τοὺς φτωχούς, γιὰ τὴ βελτίωση τῆς θέσης τῶν ἀγροτῶν, στιγματίζουν τὶς ἀδικίες τῶν δυνατῶν, τὴν τοκογλυφία, τὴν ἀκόρεστη ἀπληστία κ.λ.

Στὴ Θεσσαλονίκη λοιπὸν φυσᾶ μιὰ νέα καὶ ζωογόνα πνοὴ μὲ σαφὴ τὸν ἑλληνικὸ της χαρακτήρα, μιὰ πνοὴ ποὺ τείνει ν' ἀναμορφώσει κράτος καὶ κοινωνία, ποὺ φανερώνει ἀκόμη νέες πολιτικὲς καὶ ἔθνικὲς ἀντιλήψεις, ποὺ μαρτυρεῖ τέλος τὴν αὐγὴ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ.

Ἡ παράδοση τοῦ ἑλληνισμοῦ στὴ Θεσσαλονίκη, δὲν διακόπηκε ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα. Ἰσως τὸ ἵδιο νὰ παρατηρήθῃ καὶ σὲ ἄλλα κέντρα ἢ περιοχὲς τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ δὲν ἔχουν σωθεὶ σχετικὲς μαρτυρίες.

Οἱ θρύλοι καὶ οἱ ἀναμνήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν πολεμιστῶν του ἦταν ζωηροὶ ἰδίως στοὺς κατοίκους τῆς Μακεδονίας ἀκόμη καὶ στοὺς ἔχθρους τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, καὶ οἱ λόγιοι του πρόβαλλαν πάντοτε τὰ κατορθώματα τῶν Μακεδόνων πρὸς μίμηση καὶ τὴ Μακεδονία ώς τὴν ἐνδοξότερη ἑλληνικὴ χώρα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ἄλλα καλλιτεχνικὰ κέντρα, μὲ τοπικὸ δύμας χαρακτήρα, εἰναι ἡ Βέροια, ἡ Πρέσπα καὶ ἡ Καστοριά. Τὰ ἀποκαλυπτόμενα τώρα τελευταῖα βυζαντινὰ μνημεῖα τῶν πόλεων αὐτῶν, ποὺ τὰ μελετοῦν οἱ ἐπιστήμονες μὲ μεγαλύτερη προσοχή, καθὼς καὶ τῶν περιοχῶν, πρὸς τὶς ὁποῖες ἐπισημαίνεται ἡ ἀκτινοβολία τους, θὰ φωτίσουν ἀσφαλῶς περισσότερο τὴν καλλιτεχνικὴ ἐκείνη δρυμή. Δὲν ξέρουμε δύμας ἀν θὰ βρεθοῦν ποτὲ στοιχεῖα γιὰ τὴν πνευματικὴ τους παράδοση καὶ κίνηση.

Ἡ ἐπικράτηση τῶν ἡσυχαστῶν καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῶν μυστικι-

στικῶν ἰδεῶν τοῦ Παλαμᾶ εἶχαν ἀνασταλτικὴ ἐπίδραση στὶς φιλοσοφικὲς σπουδές. Τὴν κατάπτωσή τους στὴ Θεσσαλονίκη καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη ὑπαινίσσεται ἀσφαλῶς ὁ Δημ. Κυδώνης, δταν στὰ 1376 ἔγραφε στὸν Θεσσαλονικέα ἄλλοτε μαθητῇ του Ραδηνό, ὅτι «Μακεδόσι καὶ Βυζαντίοις ἀνδρός φιλοσοφοῦντος οὐδὲν ἀτιμότερον».

Γενικὰ ἡ κίνηση αὐτῆ, ἀν ἔξαιρέσει κανεὶς τὴ δυσμενὴ στάση τῆς ἀπέναντι στὴ φιλοσοφία, δὲν ὑπῆρξε ἐχθρικὴ πρὸς τὴν ἀρχαιολατρεία οὕτε καὶ στὴ νέα πνοὴ τῆς τέχνης, ποὺ ἔξακολούθησε νὰ ἐπιζεῖ στὸ "Αγιον" Ὄρος καὶ μετὰ τὴν κατάλυση τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Εἶναι ὅμως ἀλήθεια ὅτι οἱ μυστικιστικὲς ἰδέες, ποὺ ἀνανέωσαν γιὰ τελευταία φορὰ στὸ Βυζάντιο τὴ μοναστικὴ κίνηση καὶ τέχνη, ὑπέθαλψαν τὸν συντηρητισμὸ καὶ τὴν ἐπικράτηση παλαιῶν τάσεων καὶ ἐπέδρασαν στοὺς ὁρθόδοξους λαοὺς τῶν Βαλκανίων καὶ ἰδίως στὴ Ρωσία.

Πάντως τὰ ἀλλεπάλληλα πολεμικὰ γεγονότα, ποὺ διαδραματίζονται, ὅπως εἴδαμε, κατὰ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 14ου αἰ., ἀποξηραίνουν βαθμιαῖα τοὺς χυμοὺς τῆς τέχνης καὶ τῶν γραμμάτων μέσα στὴ Μακεδονία καὶ στὸ μεγάλο κέντρο της, τὴ Θεσσαλονίκη. Καὶ ἡ εἰσβολὴ τῶν Ὀθωμανῶν Τούρκων δίνει τὴ χαριστικὴ βολή.

NEA ΕΠΟΧΗ

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΒΑΣΗ
ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ (1821-1829)

I. Η Μακεδονία κατά τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας

Ἡ διθωμανικὴ κατάκτηση (τέλη τοῦ 14ου αἰ.) πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀρχὴ τῆς ιστορίας τῆς Μακεδονίας κατὰ τοὺς νέους χρόνους. Ὁ τουρκικὸς κίνδυνος ποὺ ἐμφανίζεται ἀπειλητικὸς γιὰ τοὺς βαλκανικοὺς λαοὺς μετὰ τὴν ἀπόβαση τῶν Ὀθωμανῶν στὴν Καλλίπολη (1354), δὲν τοὺς βρίσκει συνασπισμένους, ἀλλ᾽ ἀντίθετα ἔξουθενωμένους ἀπὸ τοὺς μεταξύ τους πολέμους, καθὼς καὶ ἀπὸ τις ἐσωτερικὲς πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀναταραχές τους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐδραιωθοῦν οἱ κατακτητὲς στὴ Θράκη καὶ τὰ τρία χριστιανικὰ κράτη, Σερβία, Βουλγαρία καὶ Βυζάντιο, νὰ γίνουν φόρου ὑποτελὴ σ' αὐτοὺς (ἥττα τῶν Σέρβων στὸ Τσιρμέν, κοντά στὸν "Ἐβρο, 1371) καὶ νὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ συμμετέχουν στὶς ἐκστρατείες τους. Ἡ ἡρωικὴ ἀντίσταση ποὺ προβάλλει ὡς ὑπερασπιστὴς τῆς Μακεδονίας ὁ γιὸς τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Ε', ὁ Μανουὴλ Β', πνεῦμα φωτεινὸν καὶ ριζοσπαστικόν, περιστοιχιζόμενος ἀπὸ λίγους μόνο ὄμοιδεάτες του, δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ ἀναστείλει τὴν προέλαση τοῦ τεράστιου ὅγκου τῶν Τούρκων, οἱ ὄποιοι κυριεύουν τὶς Σέρρες, τὴ Ζίχνα, τὸ Μοναστήρι, τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴ Βέροια, τὴ Νάουσα, Ἐδεσσα, Καστοριὰ καὶ Ἀχρίδα καὶ πρὸς Ν τὸ Κίτρος, τὸν Πλαταμώνα καὶ τὰ Σέρβια. Πιὸ εὔκολα κυριεύουν τὴν Ἀνω ἦ Βόρεια Μακεδονία, δηλαδὴ τὴ

σημερινή γιουσκοσλαβική και βουλγαρική, γιατί είναι άραιοι κατοικημένη και δὲν ἔχει σημαντικά κέντρα και κάστρα, ἐρείσματα γιὰ νὰ στηρίξουν κάποια σοβαρή ἄμυνα, ὅπως ἡ Νότια Μακεδονία. Γι' αὐτὸ και τὸ βάρος τῶν ιστορικῶν γεγονότων πέφτει σ' αὐτήν.

Σύγχρονα, ἀπὸ τότε, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰ., οἱ Τούρκοι προβαίνουν και στὸν ἐποικισμὸ τῶν πιὸ εὔφορων ἔδαφῶν τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ και ὅρισμένων ἐπίκαιρων ὁρεινῶν, ποὺ τὰ βρίσκουν ἀραιοκατοικημένα ἥ και ἐγκαταλειμμένα ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς μεγαλοκτηματίες ἥ και τοὺς ἄλλους κατοίκους. Ἐτσι ἀρκετὰ μεγάλες ὁμάδες Τούρκων, κυρίως τῶν πολεμικῶν Γιουρούκων, μὲ ἐπικεφαλῆς ὀνομαστοὺς ἀρχηγούς, ἐγκαθίστανται σὲ διάφορα σημεῖα τῆς περιοχῆς γύρω ἀπὸ τὴν Καβάλα, ἀπὸ τὶς Σέρρες, πρὸς Β τῆς λίμνης Λαγκαδᾶ, στὰ Γενιτσά, στὶς περιοχὲς Κοζάνης, Σαρὴ Γκιόλ και Καϊλαρίων. Ἐτσι ἀρχίζουν νὰ γίνονται σημαντικὲς ἑθνολογικὲς ἀλλοιώσεις στὴ σημερινὴ ἐλληνικὴ Μακεδονία.

Μιὰ μικρὴ χρονικὴ ἀνάπαυλα δοκιμάζουν οἱ Θεσσαλονικεῖς μετὰ τὴν ἡττα τοῦ Βαγιαζίτ Α' στὴ μάχη τῆς Ἀγκυρας (1402) ἀπὸ τὸν Τιμοὺρ Λὲγκ (Ταμερλάνο), ὅπότε ὁ Μανουὴλ Β' μὲ τὴν ὑπόσχεσή του στὸν Σουλεϊμάν, ἔναν ἀπὸ τοὺς γιοὺς τοῦ Βαγιαζίτ, νὰ τὸν βιηθήσει στὸν ἀγώνα του ἐναντίον τῶν ἀδελφῶν του γιὰ τὴ διαδοχὴ στὸν θρόνο, κατορθώνει νὰ ἔναντιπάρει τὴ Θεσσαλονίκη (1403), μέρος τῆς ἐνδοχώρας τῆς, τὴ Χαλκιδικὴ ὀλόκληρη, καθὼς και τὴν παραλιακὴ περιοχὴ ἀπὸ τὸν Στρυμόνα ὡς τὶς ἐκβολὲς τοῦ Πηνειοῦ, ὡς τὰ Τέμπη, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἄνοδο στὸν θρόνο τοῦ Μουράτ Β' (1421) ὁ κίνδυνος ἔναντιφαίνεται δξύτερος. Ὁ τελευταῖος διοικητὴς τῆς Θεσσαλονίκης Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος, γιὸς τοῦ Μανουὴλ Β', και οἱ ἀρχοντές τῆς, ἀναλογιζόμενοι τὰ δεινά τους σὲ ἐνδεχόμενη βίαια κατάληψή της ἀπὸ τοὺς Τούρκους προτιμοῦν νὰ τὴν παραδώσουν στὰ 1423 στοὺς Βενετοὺς μὲ τὸν δρό νὰ

¹ Ο ναὸς τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων Θεσσαλονίκης.

σεβαστοῦν τὴν κοινοτική τους αὐτονομία καὶ τὰ προνόμια τοῦ ἀρχιεπισκόπου της καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ βενετοκρατία δύως δὲν ἔσωσε τοὺς κατοίκους. Οἱ Τοῦρκοι συνεχίζουν τὶς ἐχθροπραξίες καὶ ὕστερ’ ἀπὸ 7 χρόνια κυριεύουν τὴν πόλη (29 Μαρτίου 1430) μὲν ἐπίθεση. Ἀκολουθοῦν οἱ γνωστὲς σκηνές, φόνοι, αἰχμαλωσίες, λεηλασίες καὶ ἀρπαγές. Ἡ ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ κατατάραξε τὸν ἐλληνικὸν κόσμο, σφράγισε τὴν κατάληψη τῆς Μακεδονίας καὶ ἡταν τὸ προανάκρουσμα τῆς πτώσης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ ἀκολουθεῖ ὕστερ’ ἀπὸ 23 χρόνια (1453). Τὰ χριστιανικὰ κράτη τῆς Βαλκανικῆς, Βυζάντιο, Βουλγαρία, Ἀλβανία, Σερβία δὲν ὑπάρχουν πιά.

Τὰ δεινὰ τῆς σκλαβιᾶς, ἡ κακοδιοίκηση, τὸ παιδομάζωμα, ἡ βαριά φορολογία ποὺ γίνεται βαρύτερη μὲ τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων, ἡ σκληρότητα καὶ οἱ ποικίλες αὐθαιρεσίες τῶν κατακτητῶν ἔκαναν πολλοὺς κατοίκους νὰ ἐπιλέξουν ἀνάμεσα σὲ δύο λύσεις, καὶ τὶς δύο σκληρές: 1) τὴν προσέλευση τὸν ἰσλαμισμό, ποὺ θὰ τοὺς φέρει στὴν ὅχθη τῶν κατακτητῶν, ἢ 2) τὴν φυγή. Ἡ καταφυγὴ στοὺς πλησιόχωρους ὁρεινοὺς ὅγκους, στὴν Πίνδο μὲ τὶς παραφύλαξες της, στὸ Βέρμιο, Πιέρια, Ὁλυμπο, Χάσια καὶ στοὺς πρόποδές τους ἢ στὶς πλαγιές τους, θὰ δημιουργήσει νέους οἰκισμούς, ὅρισμένοι ἀπὸ τοὺς ὄποιούς θ’ ἀναπτυχτοῦν καὶ θὰ ἔξελιχτον σὲ νέα κέντρα ζωῆς, ὅπως ἡ Νάουσα, ἡ Σιάτιστα καὶ ἡ Κοζάνη. Τὰ ἐγκαταλειμμένα χωριά θὰ είναι τὰ λεγόμενα παλαιοχώρια. Ἔτσι συμβαίνει, ὥστε — κατὰ τὴν παράδοση — ἡ ἴδρυση πολλῶν χωριῶν ὅχι μόνο τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ καὶ γενικότερα τῆς Ἑλλάδας νὰ τοποθετεῖται γύρω στὸν 15ο αἰώνα.

Ο βαρὺς ζυγὸς ἡταν ἐπόμενο ἀκόμη νὰ προκαλέσει τὶς ἀντιδράσεις τῶν ὁρεινῶν κατοίκων καὶ νὰ δημιουργήσει στὴν ἀρχὴ μικροκινήματα ἀντιστάσεως. Ἔνα τέτοιο πρέπει νὰ συνέβηκε στὴ Δυτικὴ καὶ Κεντρικὴ Μακεδονία μεταξὺ 1444-1449, συνδυασμένο μὲ τὴν προέλαση τοῦ Ιωάννη Οὐνιάδη ὡς

τὸ Κοσσυφοπέδι τῆς Νότιας Σερβίας. Πάντως ὁ ἀναβρασμὸς τῶν κατοίκων, ποὺ ἐξακολουθεῖ ἴδιως στὴν περιοχὴ τοῦ 'Ολύμπου, ἀναγκάζει τὸν σουλτάνο Μουράτ Β' (1421-1451) νὰ ἐγκαινιάσει δεύτερο ἀρματολίκι τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου (τὸ πρῶτο ἦταν τῶν 'Αγράφων) μὲ πρῶτο καπετάνιο τὸν Καρά Μιχάλη. Γι' αὐτὸν δὲν γνωρίζουμε τίποτε ἄλλο πέρ' ἀπὸ τὸ ὄνομά του. Πάντως θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἔνας φοβερὸς κλέφτης, ποὺ θὰ εἶχε σπείρει τὸν τρόμο στοὺς Τούρκους, ὥστε ν' ἀναγκαστοῦν τελικὰ νὰ τὸν ἀναγνωρίζουν ἀρματολὸ τοῦ 'Ολύμπου, ιεροῦ βουνοῦ τῶν ἀρχαίων 'Ελλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν κλεφτῶν.

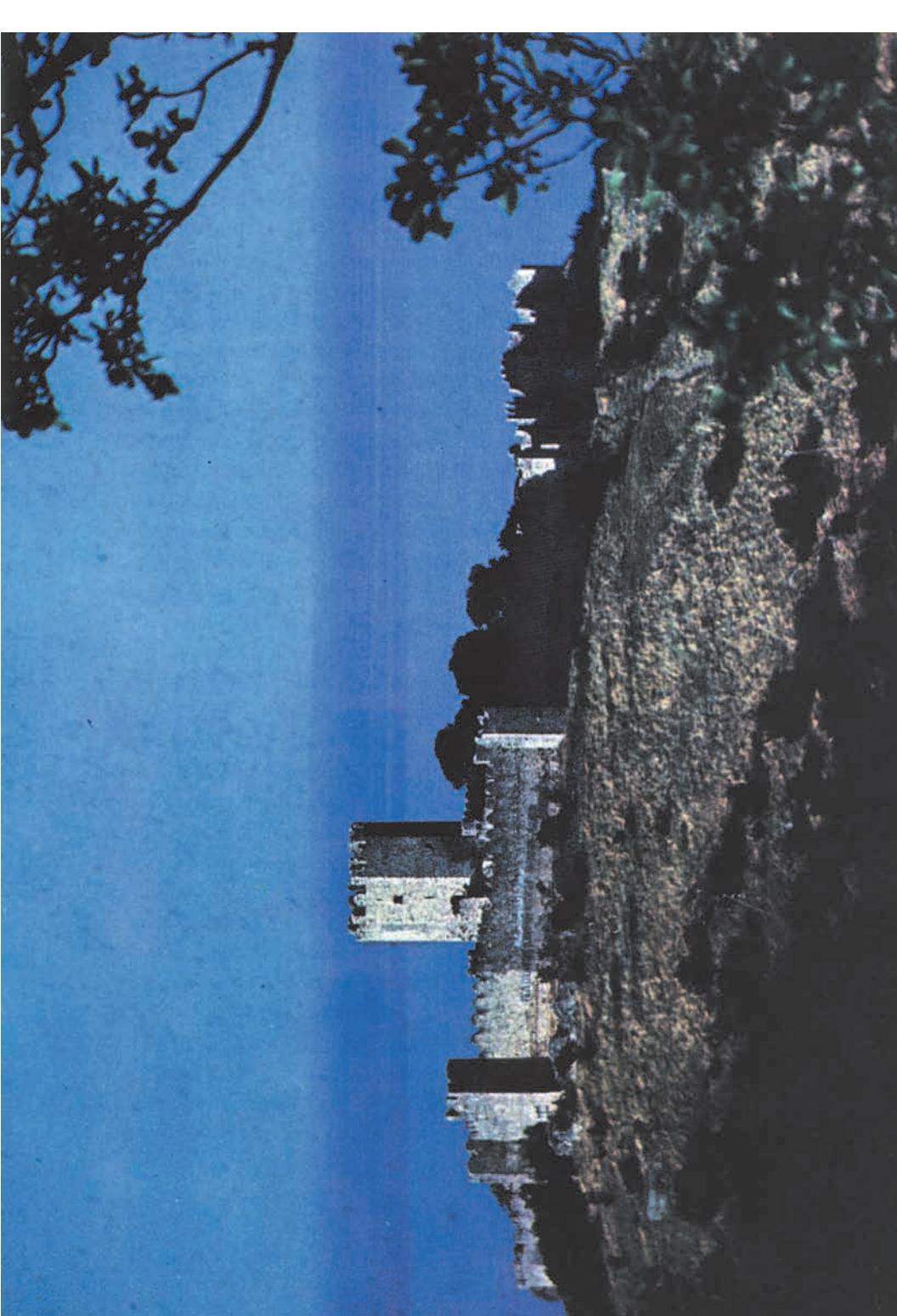
Δὲν εἰναι ὅμως μόνο οἱ κλέφτες καὶ οἱ ἄλλοι ὄρεινοι κάτοικοι ποὺ ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ἑλευθερία τους, ἀλλὰ καὶ οἱ νεομάρτυρες, συνήθως παιδιά τοῦ λαοῦ (ἄλλο εἶδος ἀγωνιστῶν γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴν ἑλευθερία), καθὼς καὶ ὄρισμένοι ἐπιφανεῖς λόγιοι, ποὺ ἀδυνατώντας νὰ ζήσουν μέσα στὴν πνιγερὴ ἀτμόσφαιρα τῆς σκλαβιᾶς ἀποδημοῦν στὴ Δύση, ἀγωνιοῦν γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ Γένους καὶ μὲ τὰ γραφόμενά τους προσπαθοῦν νὰ κινήσουν τοὺς ἰσχυροὺς ἡγεμόνες της σὲ σταυροφορία ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν τῆς χριστιανικῆς πίστης. 'Απ' αὐτοὺς οἱ πιὸ γνωστοὶ εἰναι οἱ Θεσσαλονικεῖς Θεόδωρος Γαζῆς καὶ 'Ανδρόνικος ὁ Κάλλιστος.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 15ου αἰ. νέα γεγονότα προσθέτουν ἔνα νέο πληθυσμιακό στρῶμα στὴ Μακεδονία, τοὺς 'Εβραιοὺς, κυρίως στὴ Θεσσαλονίκη, στὰ Μαντεμοχώρια, στὰ γνωστὰ μεταλλεῖα ἀργύρου, στὴ Βέροια, στὸ Μοναστήρι καὶ ἀκόμη πάνω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς Μακεδονίας, στὰ Σκόπια. Αὔτοί, ποὺ δύκωνουν τὸν παλιὸ προχριστιανικὸ τους πυρήνα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Βέροιας, ἔφευγαν τοὺς διωγμούς, τὸν πρώιμο αὐτὸν ἀντισημιτισμό, τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσης, τῆς Γερμανίας καὶ Οὐγγαρίας (εἰναι οἱ λεγόμενοι 'Ασκεναζῖμ = Γερμανο-εβραῖοι 'Ασκενάζ = Γερμανία), τῆς Ισπανίας, τῆς Κάτω Ιτα-

λίας και Σικελίας, τῆς Προβηγκίας και τῆς Πορτογαλίας (είναι οι λεγόμενοι Σεφαρδίμ = 'Ισπανοεβραῖοι· Σεφαράδ = 'Ισπανία), που ἀποτελοῦσαν τὴ μεγαλύτερη ὁμάδα τους και οἱ ὅποιοι μὲ τὸν ἀνώτερο πολιτισμό τους, τὰ ἔξευγενισμένα ἥθη και ἔθιμά τους, τοὺς καλούς των τρόπους, διαμορφωμένους μέσα στὸ περιβάλλον τῆς 'Ισπανίας, ἀφομοιώνουν ὑστερ' ἀπὸ ἔναν αἰώνα ὅχι μόνο τοὺς Γερμανοεβραίους, ἀλλὰ και τοὺς ὅλιγαριθμους Ρωμαιοεβραίους (Romaniates) ἢ 'Ἐλληνοεβραίους τῆς ἀρχαίας και βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης, οἱ ὅποιοι ὡς τότε μιλοῦσαν μεταξύ τους ἐλληνικά, εἶχαν ὄνόματα ἐλληνικὰ ἢ ἐβραϊκά ἔξελληνισμένα και δικό τους τύπο λατρείας, τὸν λεγόμενο machior Romania. "Ετσι ἐπιβάλλεται ἡ ισπανοεβραϊκὴ ὡς γλώσσα τῶν 'Ἐβραίων τῆς Μακεδονίας, ὅπως τὴ γνωρίσαμε ὡς τὰ τελευταῖα ἀκόμη χρόνια.

Οἱ 'Ισπανοεβραῖοι ἦταν οἱ κύριοι τῆς ὑφαντουργίας στὴ Μακεδονία και γενικὰ τῆς οἰκονομικῆς προόδου τῆς Θεσσαλονίκης και ἄλλων πόλεων της. Ἐνδιαφέρουσες είναι οἱ μέθοδοι ἐπεξεργασίας τῶν μαλλιῶν, τῆς βαφῆς τους, ιδίως μὲ μπλὲ χρῶμα, και κατόπιν τῆς ὑφάνσεώς τους. Ἡ βιοτεχνία αὐτὴ πρώτη, ὅπως και παντοῦ στὴν Εὐρώπη, δημιουργησε τὶς ἀρχικὲς προϋποθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ μέσα στὴ Θεσσαλονίκη. Οἱ 'Ισπανοεβραῖοι, ἀντίθετα πρὸς τοὺς ὄμοεθνεῖς τους ἐργάτες και βιοτέχνες τῆς βυζαντινῆς ἐβραϊκῆς κοινότητας, ἐμποροὶ τολμηροὶ και φιλόπονοι, μὲ τὰ μεγάλα τους ταξίδια και μὲ τὴ στενή τους ἐπαφὴ μὲ τὴ Βενετία, τὴ Γένονα, τὸ "Αμστερνταμ και ὅλες τὶς χανσεατικὲς πόλεις συνετέλεσαν στὴ γρήγορη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη και εὐημερία τῆς μακεδονικῆς πρωτεύουσας. Αὐτοὶ τὴν ἔφεραν κοντὰ στὴν Εὐρώπη και τὴ μεταμόρφωσαν και πάλι σ' ἓνα ζωηρὸ κέντρο ἐμπορίου.

'Επίσης σημειώνεται και κίνηση ἐποχιακῶν χωρικῶν ἐργατῶν ἢ γυρολόγων, εἴτε ἀπὸ διάφορα χωριά τῆς Μακεδονίας, εἴτε τῶν γειτονικῶν χωρῶν 'Ηπείρου, Θεσσαλίας και 'Αλβανίας,

πρὸς τὴν Μακεδονία, Θράκη, Μ. Ἀσία ἢ Σερβία, Βουλγαρία καὶ παραδουνάβιες χῶρες. Μερικοὶ δμως σταθμεύουν καὶ μένουν ὄριστικὰ στὰ χωριά ἢ πόλεις, ὅπου βρίσκουν ἐργασία, εἴτε ώς θεριστές, εἴτε ώς κτίστες, μαραγκοὶ κ.λ., εἴτε καὶ πραματευτές. Παρόμοιο, ἀλλ᾽ ἀντίρροπο μεταναστευτικὸ ρεῦμα παρατηρήθηκε ιδίως ἀπὸ τὴν Βουλγαρία μέσα ἀπὸ τις κοιλάδες Στρυμόνα καὶ Νέστου, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ στενὰ περάσματα τῶν βουνῶν πρὸς τὴν ἐλληνικὴν Μακεδονία. Ἀλλὰ καὶ Ἐλληνες κτηνοτρόφοι, οἱ λεγόμενοι Σαρακατσάνοι ἀπὸ τις περιοχὲς Θεσσαλονίκης, Σερρῶν καὶ Καβάλας, μὲν χιλιάδες πρόβατα ἀνέβαιναν πρὸς τὰ ἐπάνω καὶ ξεκαλοκαίριαζαν στὰ βουλγαρικὰ βουνὰ καὶ στὸν Βίτοσα ἐπάνω ἀπὸ τὴν Σόφια. Τὸ ρεῦμα αὐτὸ τῆς ἀνόδου ἢ καθόδου ἐντείνεται μὲν τὴν πάροδο τῶν αἰώνων καὶ γίνεται ὄρμητικὸ κατὰ τὸν 19ο αἰ. καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ. Ἐτσι παρατηρεῖται ἀνάμειξη τῶν πληθυσμῶν, Ἐλλήνων, Τούρκων, Ἐβραίων, Σέρβων, Βουλγάρων στὴν Μέση Βαλκανικὴ ἢ στὴ Μείζονα Μακεδονία καὶ ἀλλοίωση τοῦ ἑθνολογικοῦ τῆς χαρακτῆρα. Αὐτὴ ἡ ἀνάμειξη θὰ δώσει τὴν ἀφορμὴν στὰ τέλη τοῦ 19ου καὶ στὸν 20ό αἰ. στοὺς Βουλγάρους καὶ Σέρβους νὰ ξαναφρεσκάρουν τὰ παλιά τους, τὰ μεσαιωνικὰ ἑθνικιστικά τους ὄνειρα καὶ ν' ἀποβλέπουν στὴν ἐπέκτασή τους στὴ Νότια ἢ ἐλληνικὴ Μακεδονία καὶ στὴν ἀνίδρυση τῶν ἐφήμερων ἄλλοτε μεγάλων κρατῶν τους, τῶν τσάρων Συμεών (893-927) καὶ Σαμουήλ (976-1014) καὶ τοῦ κράλη Στεφάνου Ντουσάν (1331-1355).

Ἐλεύθερη διακίνηση πρὸς τὴν Μακεδονία παρατηρεῖται καὶ σὲ μοναχούς, Ἐλληνες, Σλάβους, Ἄλβανούς, Βλάχους, Μολδαβούς, ἀκόμη καὶ σὲ Ρώσους, ποὺ πηγαίνουν πρὸς τὸ Ἀγ. Ὁρος.

Κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, ὅπότε τὰ βαλκανικὰ κράτη παύουν νὰ ὑφίστανται καὶ τὰ ἑθνικὰ τείχη τῶν συνόρων γκρεμίζονται, παρατηροῦνται συνεχῶς εἰρηνικὲς μετακινήσεις

χριστιανικῶν καὶ μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν πρὸς κάθε κατεύθυνση (Τούρκων τῆς Μ. Ἀσίας πρὸς τὴν Μακεδονία, Ἐλλήνων τῆς Θεσσαλίας, καὶ κυρίως τῆς Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου, πρὸς Β. εἴτε πρὸς τὴν Σερβία καὶ ἐπάνω ἀπ’ αὐτὴν πρὸς τὴν Αὐστρία, Ούγγαρια, Γερμανία, εἴτε πρὸς τὴν σημερινὴ Βουλγαρία, δηλαδὴ στὶς πανάρχαιες ἑλληνικὲς πόλεις τοῦ Εὐξείνου, Σωζούπολη, Πύργο, Ἀγχιαλο, Μεσημβρία κ.λ., ἢ πρὸς τὴν Φιλιππούπολη, Στενήμαχο κ.λ., ἐνῶ Νότιοι Σλάβοι κατεβαίνουν πρὸς Ν., πρὸς τὴν Μακεδονία, γιὰ ἀναζήτηση ἐργασίας καὶ ἀναζωπυρώνουν παλιὰ κατάλοιπα σλαβικῶν ἐποικισμῶν τοῦ μεσαίωνα σὲ δρισμένα σημεῖα τῆς), μετακινήσεις ποὺ δημιουργοῦν νέες καὶ ποικίλες συνθῆκες, νέους ὄρους ζωῆς καὶ νέα προβλήματα. Ἡ κατάσταση συνεχίστηκε ἐπὶ αἰῶνες ὡς τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους (1912-1913) καὶ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο (1914-1918).

Κι ὅσο κάπως καλυτερέυουν τοὺς ὄρους τῆς ζωῆς τους στὰ ξένα οἱ "Ἐλληνες τῆς Μακεδονίας καὶ βλέπουν τὴν διαφορὰ τοῦ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος, τόσο καὶ μεγαλώνει ἡ πίστη τους στὴν ἐθνικὴ τους ἀποκατάσταση, ἐφόσον μάλιστα ἡ συμπεριφορὰ τῶν κατακτητῶν γίνεται σκληρότερη καὶ οἱ καταπιέσεις τους βαρύτερες, ὅπως π.χ. ἐπὶ Σελίμ Β' (1566-1574). Κατασχέσεις κτημάτων, λεηλασίες καὶ σφαγές στὸ "Αγ. Ὁρος, ἀρπαγές ἐκκλησιῶν στὴ Θεσσαλονίκη, ἐπιδρομὴ καὶ φόνοι μοναχῶν στὴ μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου τῶν Σερρῶν σημειώνονται κιόλας πρὶν ἀπὸ τὴν περιλάλητη ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου (1571), ἡ ὁποία, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, τόνωσε ἀκόμη περισσότερο τὸ κύμα τῆς τρομοκρατίας σὲ βάρος τῶν Ἐλλήνων καὶ γενικὰ τῶν χριστιανῶν.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 16ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰ. ζωηρὲς εἶναι οἱ ἐπαναστατικὲς ζυμώσεις γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Μακεδονίας, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων γειτονικῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας, οἱ ὁποῖες μὲ τὸ πέρασμα τῶν

χρόνων γίνονται έντονότερες καὶ ἐκδηλώνονται μὲ ληστεῖς ḥ καὶ μὲ ἀνταρσίες τῶν ραγιάδων, ὅπως π.χ. στὶς περιοχὲς Καστοριᾶς, Μοναστηρίου, Φλώρινας, Πρίλεπ, Βέλες, Σαρὴ Γκιόλ καὶ Τζουμὰ Παζαρὶ στὰ 1621-1622, καθὼς καὶ τῇ στάσῃ τοῦ Ἐμμ. Χρ. Μαρτζέλου στὴ Βέροια στὰ 1627. Ἡ ληστεία ἔχει γίνει ἐνδημικὴ ἀρρώστια. Πέρ' ἀπὸ τὰ σημερινὰ ἑλληνικὰ σύνορα τῆς Μακεδονίας, στὸ βορειοδυτικὸ τμῆμα της, δροῦν χαϊντοῦκοι (κλέφτες) Ἀλβανοί, Τούρκοι καὶ Σλάβοι. Ἡ κατάσταση αὐτὴ συνεχίζεται ὡς τὸ τέλος τοῦ 17ου αἰ. καὶ προεκτείνεται καὶ πέρ' ἀπὸ αὐτὸν (ἀνταρσία Νάουσας 1705). Ἔτσι ἔξηγεῖται καὶ τὸ μεγάλο ἀποδημητικὸ ρεῦμα τῶν κατοίκων τῆς Μακεδονίας.

"Οσοι μένουν στὶς πατρίδες τους προσπαθοῦν νὰ ἐπιζήσουν συσπειρωμένοι μέσα στοὺς κόλπους τῶν κοινοτήτων τους καὶ τῆς Ἑκκλησίας καὶ μέσα στὶς πόλεις ὁργανωμένοι ἐπιπλέον μὲ τὶς συντεχνίες τους.

Μέσα στὶς δύσκολες ὅμως αὐτὲς συνθῆκες τῆς σκλαβιᾶς δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ παιδεία. Τὰ σχολεῖα ἡσαν μόνο γιὰ ἀγόρια, προσαρτημένα στὴν ἐκκλησία, χωρὶς τάξεις. Ἡ ἐκπαίδευση εἶχε περιοριστεῖ στὰ λεγόμενα κολλυβογράμματα. Ὁ μοναδικὸς δάσκαλος, συνήθως ἱερέας, τοὺς δίδασκε μόνο νὰ διαβάζουν ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, τὸ Ὁρολόγιο, τὴν Ὁκτώηχο, τὸ Ψαλτήρι, τὶς διάφορες ἀκολουθίες κ.λ. Καλύτερη βέβαια ἡταν ἡ κατάσταση στὴ Θεσσαλονίκη. Ἐλάχιστοι ὅμως, ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς «πρεσβυτέρους» καὶ ἀπὸ τοὺς καλογήρους, καταλάβαιναν τὰ βιβλία αὐτά.

Μόνο στὰ μεγάλα πνευματικὰ κέντρα δὲν σβήνουν οἱ σπινθῆρες. Θεσσαλονικέας λόγιος ἀναφέρεται στὰ 1559, ὁ Δημήτριος ὁ Διάκονος τῆς Μεγάλης Ἑκκλησίας. Ἐπίσης στὰ 1585 διδάσκει στὴ Θεσσαλονίκη ὁ Ἀθηναῖος δάσκαλος Γεώργιος καὶ τὴν ἵδια περίπου ἐποχὴ καὶ ὁ Κρητικὸς Ματθαῖος, ὁ ὁποῖος εἶχε διδάξει ἐπὶ πολλὰ χρόνια ἐκεῖ καὶ εἶχε

βγάλει πολλούς μαθητές. Θεσσαλονικέας θεωρείται καὶ ὁ ὑποδιάκονος Δαμασκηνὸς ὁ Στουδίτης, ὁ συγγραφέας τοῦ «Θησαυροῦ», πολὺ γνωστοῦ καὶ εὐχρηστοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βιβλίου τῆς ἐποχῆς τῆς τουρκοκρατίας. Ἐπίσης πρέπει νὰ μνημονευτοῦν ὁ — μορφωμένος ἀσφαλῶς — Θεσσαλονικέας μοναχὸς Μαλαχίας Ρίζος, ποὺ προσκαλεῖται κατὰ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο τοῦ Παλέρμου, γιὰ ν` ἀναλάβει τὴ διοίκηση τοῦ ὄρθροδοξοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Mezzojuso ὑστερα ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ πρώτου ἡγουμένου του. Στὰ 1668 ὁ Μαλαχίας ἐπιστρέφει στὴ Θεσσαλονίκη.

Σημαντικὸ γεγονός γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς παιδείας, ἀλλὰ καὶ γενικότερα γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ἔθνους, σημειώνεται στὰ 1593: ὁ πατριάρχης Ἱερεμίας Β' ὁ Τρανὸς συγκαλεῖ σύνοδο καὶ — ἀνάμεσα σὲ ἄλλα — ἀποφασίζεται νὰ φροντίσουν οἱ ὄρθροδοξοὶ μητροπολίτες νὰ ἴδρυσουν σχολεῖα, «ώστε τὰ θεῖα καὶ ίερὰ γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι, βοηθεῖν δὲ κατὰ δύναμιν τοῖς ἐθέλουσιν διδάσκειν καὶ τοῖς μαθεῖν προαιρουμένοις». Ἔτσι ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν γενικεύεται ἡ ἴδρυση σχολείων. Ὁ δεσμὸς ἐκκλησίας-σχολείου, ὁ ὄποιος καὶ στὰ χρόνια τῆς βυζαντινῆς περιόδου ἦταν στενὸς γίνεται τώρα στενότερος.

Παράλληλα ἔξακολουθεῖ καὶ ἡ ἀντιγραφὴ τῶν χειρόγραφων βιβλίων. Ἡ λαμπρὴ ὅμως καλλιτεχνικὴ παράδοση τῶν ἀντιγραφέων ἀρχίζει νὰ σημειώνει κάμψη, τόσο στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅσο καὶ στὸ "Αγιον Ὀρος, χωρὶς ὅμως νὰ ἔξαφανιστεῖ καὶ ἀπ' αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἐπαρχιακὰ κέντρα. Ἔτσι βιβλιογράφος στὴ Νάουσα τῆς Μακεδονίας στὰ 1615 ἀντιγράφει ἔργα τοῦ Βρυεννίου. Μέσα στὸ γαλήνιο περιβάλλον τῆς μακεδονικῆς μονῆς τοῦ Τιμίου Προοδόρου Σερρῶν συγκεντρώνεται ὁ πατριάρχης Γεννάδιος, ἀποτραβηγμένος ἀπὸ τὰ συνταρακτικὰ γεγονότα ποὺ ζεῖ, καὶ γράφει τὰ καλύτερα θεολογικὰ ἔργα του ποὺ σώζονται ἀκόμη ως σήμερα αὐτόγραφα.

Οι λόγιοι τῆς Μακεδονίας δυσκολεύονται νὰ ζήσουν μέσα στὴν πνιγερὴ αὐτὴ ἀτμόσφαιρα. Γι' αὐτὸ δόρισμένοι ἀποδημοῦν στὴ Δύση, ὅπου τὸ πνευματικὸ καὶ κοινωνικὸ περιβάλλον τοὺς ἔδινε τὴ δυνατότητα νὰ ζήσουν ἐλεύθερα καὶ νὰ καλλιεργήσουν τὰ γράμματα. 'Ο πιὸ γνωστὸς ἀπὸ αὐτοὺς εἰναι δὲ Θεσσαλονικέας Θεόδωρος Γαζῆς, ποὺ μετὰ τὴν ἄλωση τῆς πατρίδας του ἦλθε στὴν Ἰταλία καὶ μὲ τὸ διδασκαλικὸ του ἔργο συνέβαλε στὴ διάδοση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στὴ Δύση, ὅπου λίγα χρόνια πρὶν δὲ Μανουὴλ Χρυσολωφράς εἶχε προλειάνει τὸ ἔδαφος. 'Ο Θεσσαλονικέας ἴσως Ἀνδρόνικος ὁ Κάλλιστος († 1486) καταφεύγει καὶ αὐτὸς στὴν Ἰταλία, ὅπου διδάσκει τὰ ἑλληνικὰ μὲ ἐπιτυχία. Θερμὸς καὶ ἀγνὸς πατριώτης δὲ Κάλλιστος, εἰναι ἀπὸ τοὺς "Ἐλλήνες ἐκείνους λόγιους τοῦ ἔξωτερικοῦ, ποὺ προσπαθοῦν μὲ τοὺς λόγους καὶ τὰ ἔργα τους νὰ κινήσουν τὴν προσοχὴ καὶ συμπάθεια τῶν δυνατῶν τῆς ἡμέρας γιὰ τοὺς σκλαβωμένους" Ἐλλήνες. Γέννημα θρέμμα ἐπίσης τῆς Θεσσαλονίκης εἰναι δὲ Ματθαίος Καμαριώτης, δὲ πρῶτος ἴσως σχολάρχης τῆς Πατριαρχικῆς Σχολῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Χαρακτηριστικὸ τῆς φιλομουσίας τῶν Θεσσαλονικέων κατὰ τὸ τέλος ἀκόμη τοῦ πρώτου αἰώνα τῆς σκλαβιᾶς, πρὶν ἀπὸ τὸ 1494, εἰναι ὅτι προσκαλοῦν ἀπὸ τὴν Κέρκυρα τὸν γνωστὸ λόγιο Ἰωάννη Μόσχο νὰ διδάξει στὴν πόλη τους. Οἱ λόγιοι τῆς εἰναι κάτοχοι ἀξιόλογων χειρογράφων, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὸν Ἰάννο Λάσκαρι, ποὺ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 15ου αἰώνα περνᾶ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ ἀγοράζει χειρόγραφα ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τοῦ Ματθαίου Λάσκαρι (ποὺ μόλις εἶχε πεθάνει), ἀπὸ τὸν Μανουὴλ Λάσκαρι, πιθανῶς μακρινοὺς συγγενεῖς του, καὶ ἀπὸ τὸν Δημήτριο Σγουρόπουλο. Μαζὶ μὲ τοὺς δύο τελευταίους αὐτοὺς λογίους, ὅπως καὶ μὲ ἄλλους διαφόρων πόλεων, θὰ συζήτησε πολλές φορὲς τὸ προσφιλὲς θέμα τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τῶν ἄλλων βαλκανικῶν λαῶν. Μέσα σὲ μιὰ

άτμοσφαιρα θερμή άπό καημούς καὶ πόνους, ξαναμμένοι οἱ σκλάβοι "Ελληνες θὰ μίλησαν μαζί του ὥρες δλόκληρες γιὰ τὴ μακριὰ καὶ ἀξημέρωτη νύχτα τῆς δουλείας.

΄Απελπισμένοι οἱ "Ελληνες τῆς Μακεδονίας συσπειρώνυται — στοὺς τόπους ὅπου ὑπάρχει μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς — σὲ δρισμένες συνοικίες γύρω ἀπὸ μιὰ ἢ περισσότερες περιφρονημένες ἀπὸ τοὺς Τούρκους μικρὲς ώς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκκλησίες κι ἔτσι διατηροῦν τὴ συνεκτικότητα καὶ τὴν ἐθνικότητά τους. Γιὰ τὴ συντήρηση τῶν ἐκκλησιῶν αὐτῶν ἡ γιὰ τὴν ἀνακαίνισῃ ἡ καὶ τὴν ἀνίδρυσῃ τους συνεισφέρουν νεόπλουτοι, ποὺ ἔχουν ἀποκτήσει περιουσίες μὲ τὸ ἐμπόριο, ἡ καὶ ἀπόγονοι παλαιῶν οἰκογενειῶν τοῦ Βυζαντίου. Είναι πολὺ πιθανὸ δῆτι στὸ παλαιὸ αὐτὸ στρῆμα· ἀνήκει ὁ «ἐντιμότατος ἄρχων κυρὸς Κομνηνὸς Καλοκρατᾶς» Βεροίας, ποὺ ἀναλαμβάνει τὶς δαπάνες γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση τοῦ ναοῦ τοῦ "Άγιου Νικολάου στὰ 1566, ὅπως μνημονεύει σχετικὴ ἐπιγραφὴ στὴν κύρια πύλη ἀπὸ μέσα.

Οἱ χριστιανικὲς συνοικίες, συμμαζεμένες γύρω ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες είναι πραγματικὲς νησίδες σωτηρίας, μέσα στὸν ταραγμένο ὡκεανὸ τῆς σκλαβιᾶς καὶ τῆς βαρβαρότητας. Τὸ χαρακτηριστικὸ βέβαια αὐτὸ παρατηρεῖται κυρίως στὶς μεγάλες πόλεις.

΄Αξιόλογα είναι τὰ ἔργα δυὸ μεγάλων Κρητικῶν ζωγράφων τοῦ 16ου αἰ., τοῦ Θεοφάνη καὶ τοῦ Δαμασκηνοῦ. Ὁ πρῶτος τελειοποίησε τὴν τεχνικὴ τῆς εἰκόνας. Γνωστὲς τοιχογραφίες τοῦ Θεοφάνη στὴ Μακεδονίᾳ είναι τοῦ καθολικοῦ τῆς Μεγίστης Λαύρας στὸ "Άγιον" Όρος (1535), τὸ πιὸ ἀντιπροσωπευτικὸ ἔργο του, τῆς τράπεζας τῆς Ἰδιας μονῆς, ἔργο ἀμφισβητούμενο, καὶ τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Σταυρονικῆτα (1546). Πηγές γιὰ τὶς ἐμπνεύσεις τῆς εἰκονογραφίας του ὑπῆρχαν τὰ θέματα τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, ποὺ τὰ ἔβλεπε στὸ "Άγιον" Όρος καὶ ἰδίως οἱ ἔξαίσιες τοιχογραφίες τοῦ Μανουὴλ

Πανσέληνου (άρχες 14ου αι.) στήν έκκλησία τοῦ Πρωτάτου τῶν Καρυῶν.

Ἐκτός ἀπὸ τὸν Θεοφάνη, ἐμφανίζονται στὸ "Αγιον" Ὀρος καὶ ἄλλοι καλλιτέχνες, δπως ὁ Κρητικὸς Ζώρζης (καθολικὸ μονῆς Διονυσίου), ὁ Μακάριος (παρεκκλήσι τῆς Θεοτόκου στὴ μονὴ τοῦ Ἀγίου Διονυσίου, 1615) καὶ ἴδιως ὁ Φράγκος Κατελάνος ἀπὸ τὴν Θήβα, οἱ ὅποιοι δὲν ἀκολουθοῦν πιστά, δπως οἱ ἄλλοι, τὸν Θεοφάνη, ἀλλὰ προσπαθοῦν νὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὶς ἐπιδράσεις του. Ὁ Κατελάνος ίστορεῖ στὰ 1560 τὸ παρεκκλήσι τοῦ Ἀγίου Νικολάου στὴ Λαύρα. Ἐπίσης στὸν ἕδιο πρέπει ν' ἀποδώσουμε καὶ τὴν ἀνώνυμη διακόσμηση τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς Βαρλαὰμ Μετεώρων ποὺ ἔγινε στὰ 1548. Ὁ Κατελάνος δὲν ἔχει τὴ λιτότητα τοῦ Θεοφάνη, ἀλλὰ ίστορεῖ τὶς σκηνές του μὲ κάθε λεπτομέρεια καὶ δανείζεται πολλὰ ἀπὸ τὴν ἵταλικὴ τέχνη, κυρίως στὶς μεγάλες συνθέσεις του.

Οἱ ἐπιδράσεις τοῦ Ἀγίου Ὀρούς ώς ἑστίας ζωγραφικῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας εἰναι αἰσθητὲς — κατὰ τοὺς πρώτους τουλάχιστον αἰῶνες — στὴ Σερβία καὶ στὴ σημερινὴ σερβικὴ Μακεδονία. Πραγματικά, δπως τότε, ἔτσι καὶ τώρα (16ος αι.), "Ἐλληνες ζωγράφοι, ποὺ είχαν ἐργαστεῖ στὸ "Αγιον" Ὀρος, στὴν Καστοριὰ καὶ ἄλλοι, ίστοροῦν ἐκκλησίες τῶν περιχώρων τοῦ Πρίλεπ (Πριλάπου), τὴ Studenica στὰ 1568 καὶ τὴ μονὴ τοῦ Krusedol στὸ Fruska Cora (16ος αι.)." Ἐλληνες ἐπίσης ὑπῆρξαν οἱ δάσκαλοι γνωστῶν Σέρβων ζωγράφων, δπως τοῦ Georgije Mitrofanović, ποὺ στὰ 1621 ίστόρησε τὴν τράπεζα τοῦ Χιλανδαρίου, τοῦ Ἱερέα Danilo, ποὺ στὰ 1664 ἔκαμε τὶς τοιχογραφίες τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἀγίου Νικολάου τῆς ἕδιας μονῆς, καθὼς καὶ ἄλλων ἀκόμη.

Μολονότι μὲ τὴν ἕδρυση τοῦ πατριαρχείου τοῦ Ἰπέκ στὰ 1557 ἀρχίζει λαμπρὴ περίοδος τῆς σερβικῆς ζωγραφικῆς, «ἡ μεταβυζαντινὴ εἰκόνα, ἡ ὅποια εἰσέδυσε μὲ διάφορους δρόμους μέσα στὸν σερβικὸ πολιτισμὸ κατὰ τὴν τουρκοκρατία, γράφει ὁ

Djuric, κατέχει μιὰ θέση ιδιαίτερη καὶ σπουδαία στὴν ιστορία τῆς τέχνης τῶν Σέρβων καὶ τῶν ἄλλων γιουγκοσλαβικῶν λαῶν».

΄Η ήγετική θέση τῆς ἑλληνικῆς ζωγραφικῆς κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἐξασφαλίζεται ὅχι μόνο μὲ τὴν αἰγλη τῆς μεγάλης βυζαντινῆς παράδοσης, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀνανέωσή της κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας. Γι’ αὐτὸ ἐπιβάλλεται ὅχι μόνο στὴ Σερβία, ἀλλὰ καὶ στὶς ἄλλες χῶρες τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Άκομη καὶ στὴ μεγάλη ὁμόδοξη αὐτοκρατορίᾳ τοῦ Βορρᾶ ἡ ἑλληνικὴ εἰκόνα προβάλλεται ώς πρότυπο.

2. Ή Μακεδονία ἀπὸ τὶς συνθῆκες τοῦ Κάρλοβιτς (1699) καὶ τοῦ Πασσάροβιτς (1718) ώς τὸ τέλος τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821

Μὲ τὶς συνθῆκες τοῦ Κάρλοβιτς (1699) καὶ ιδίως τοῦ Πασσάροβιτς (1718), μὲ τὶς ὁποῖες διευρύνονται οἱ οἰκονομικὲς σχέσεις μὲ τὴν αὐστριακὴ μοναρχία καὶ γενικὰ μὲ τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη, ή Μακεδονία γενικὰ καὶ προπάντων οἱ μικρὲς ἢ μεγάλες πόλεις τῆς, ποὺ ἀποτελοῦν ἐπίκαιρα κέντρα στὸ μεταίχμιο τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν, κέντρα τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου, ἐπρόκειτο νὰ γνωρίσουν συνεχῶς αὐξανόμενες εὐεργετικὲς ἐπιδράσεις ώς αὐτὸ ἀκόμη τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο (1914). Ή Αὐστρία, ποὺ μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Πασσάροβιτς ἐνσωματώνει στὰ ἐδάφη τῆς τὸ Βελιγράδι, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Σερβίας μὲ τὴ μικρὴ Βλαχία καὶ τὸ Βανάτο τοῦ Τέμεσβαρ, δὲν είναι πιὰ καὶ πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ τὸ μεγάλο ἐμπορικὸ λιμάνι τῆς, τὴ Θεσσαλονίκη, πρὸς τὴν ὁποία είλναι δυνατόν νὰ ἐξαχθοῦν τὰ ἐμπορεύματα τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης καὶ νὰ εἰσαχθοῦν ἀντίστοιχα τὰ προϊόντα τῆς Ἀνατολῆς. Μεγάλες δυνατότητες εὑκολου πλου-

τισμοῦ παρουσίας τὸ ἐμπόριο τῶν μαλλιῶν, καπνοῦ, βαμβακιοῦ, βαμβακερῶν νημάτων (βαμμένων κόκκινων στὰ ἐργαστήρια τῆς Βέροιας, καθὼς καὶ τῶν κωμοπόλεων τῆς Θεσσαλίας) καὶ τῶν σιτηρῶν ποὺ παράγονταν σὲ μεγάλες ποσότητες στὶς εὑφορες πεδιάδες τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Σερρῶν. Ἀντὶ γι' αὐτὰ οἱ Ἑλληνες καρβανάρηδες καὶ πραματευτὲς εἰσῆγαν βιομηχανικὰ προϊόντα τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, τσόχες, διάφορα ύφασματα, γυαλικά τῆς Βοημίας, σιδερικά καὶ ἐπιχρυσώματα.

Ἐκτός ἀπὸ τοὺς Αὐστριακούς καὶ Γερμανούς καπιταλιστές, οἱ Γάλλοι, Ἀγγλοι, Ολλανδοὶ ἐνδιαφέρονται ζωηρὰ γιὰ τὰ προϊόντα τῆς Μακεδονίας καὶ ιδρύονται βαθμιαίᾳ ἀντίστοιχα προξενεῖα καὶ ύποπροξενεῖα σὲ διάφορες πόλεις καὶ κωμοπόλεις, ἐφόσον ἀπὸ τις ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ. ἡ ἐμπορικὴ κίνηση ἔκει τονώνεται. Σ' αὐτὴν πρωτοστατοῦν Ἑλληνες καὶ Ἐβραῖοι. Ορισμένοι γιὰ νὰ ὑπερπηδοῦν τὰ διάφορα ἐμπόδια ποὺ τοὺς βάζουν οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς πετυχαίνουν τὴν προστασία τοῦ προξενείου ἐνός εὐρωπαϊκοῦ κράτους καὶ μέσω αὐτοῦ ἐφοδιάζονται μὲ εἰδικὸ βεράτι ποὺ τοὺς ἔξασφαλίζει ὁρισμένα προνόμια κατὰ τὴν ἄσκηση τῆς ἐργασίας τους. Αὐτοὶ εἶναι οἱ λεγόμενοι προστατευόμενοι ἦ μπαρατάριοι.

Στὸ μεγάλο κέντρο, στὴ Θεσσαλονίκη, καταφθάνουν καὶ οἱ πρῶτοι ξένοι ἔμποροι καὶ ἀρχίζουν νὰ σχηματίζονται οἱ πρῶτες εὐρωπαϊκὲς παροικίες.

Τὸ ἐμπόριο στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μακεδονίας διεξάγεται καὶ ἔξυπηρετεῖται κυρίως μὲ τὶς ἐμποροπανηγύρεις, ὅπως τῶν Σερβίων, τοῦ Ἀβρέτ Χισάρ (Γυναικόκαστρου), Κίλκις, τῆς Ντόλιας ἢ Ντόλιανης κοντά στὸ Πετρίτσι, τοῦ Μαυρονόρους κ.ἄ., παρὰ τοὺς κινδύνους ποὺ διέτρεχαν οἱ ἔμποροι ἀπὸ τὶς ἐπιθέσεις τῶν ληστῶν, τὶς καταπιέσεις τῶν ἀρματολῶν καὶ τὶς ἀνταρσίες τῶν κατοίκων ὁρισμένων περιοχῶν.

Ἀκολουθεῖ ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1770 μὲ τὴν

ύποκίνηση και σύμπραξη τῶν Ρώσων ποὺ βρίσκονται σὲ πόλεμο μὲ τοὺς Τούρκους, 1768-1774. Κατὰ τὴ διάρκειά του οἱ Ρῶσοι, καθὼς και ὁι "Ἐλληνες κουρσάροι, δροῦν μέσα στὸ Αἴγαιο. Ρωσικὴ μοίρα μάλιστα τὸν Αὔγουστο τοῦ 1770 ἀγκυροβολεῖ στὸ λιμάνι τῆς ἀρχαίας Θάσου και μεταβάλλει τὸ νησὶ σὲ ναυτικὴ βάση. 'Ο ἀντίκτυπος τῶν ἐπιχειρήσεων ἐκδηλώνεται στὴ Μακεδονίᾳ μὲ ἄλλεπάλληλες και ποικίλες οἰκονομικὲς ἐπιβαρύνσεις και καταπιέσεις τῶν Τούρκων, ἐνῶ στρατιῶτες τους λιποτάκτες ποὺ γυρίζουν ἀπὸ τὰ βόρεια μέτωπα στὶς μακεδονικὲς πατρίδες τους λυμαίνονται τὴν ὕπαιθρο, ληστεύοντας, κακοποιώντας ἥ και σκοτώνοντας τοὺς διαβάτες. Οἱ Τούρκοι ἥθελαν νὰ τρομοκρατήσουν τοὺς κατοίκους τῆς Μακεδονίας, γιατὶ δρισμένοι κλεφταρματολοὶ της, ὅπως ὁ γέρο Ζιάκας τῶν Γρεβενῶν, ὁ Ζῆδρος, ὁ Λάζος, ὁ Τόσκας και ὁι γιοὶ του τοῦ Ὀλύμπου, καθὼς και ὁ Μπλαχάβας τῶν Χασίων, ἀκόμη και μετὰ τὴ συντριβὴ τῆς ἐπαναστάσεως στὴν Πελοπόννησο ἔξακολουθοῦσαν τοὺς ἀγῶνες τους μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔξουσιάζουν ὅλη τὴν περιοχὴ ἀπὸ τὴν "Εδεσσα ὡς τὰ Τρίκαλα και ἀπὸ τὰ Σέρβια ὡς τὴν Κατερίνη και τὸν Πλαταμώνα.

Μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζῆ (1774), ποὺ τόσα εὐνοϊκὰ ἀποτελέσματα είχε γιὰ τοὺς "Ἐλληνες, ὅχι μόνο δὲν ἀποκαθίσταται ἥ τάξη στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μακεδονίας, ἀλλ' ἀντίθετα χειροτερεύει ἥ ἀταξία μὲ τὴν ἀρβανιτοκρατία ποὺ ἐπικρατεῖ, δηλαδὴ μὲ τὶς διάφορες αὐθαιρεσίες τῶν Ἀλβανῶν μισθοφόρων ποὺ είχαν χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν κατάπνιξη τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 και ὁι ὅποιοι τώρα είχαν φωλιάσει σὲ διάφορες πόλεις και χωριὰ και είχαν ἔξειχθεῖ σὲ καταπιεστὲς και τυράννους και αὐτῶν ἀκόμη τῶν Τούρκων. 'Η ἀνυπόφορη αὐτὴ κατάσταση δυνάμωσε τὸ ρεῦμα τῶν χριστιανῶν πρὸς τὴν ἔξωμοσία, τὸ ὅποιο ποτὲ δὲν είχε διακοπεῖ. 'Απὸ τὰ πιὸ ἀξιομνημόνευτα γεγονότα είναι οἱ ἔξισλαμισμοὶ — ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. ὡς τὶς ἀρχές ἀκόμη

'Εμμανουὴλ Παπᾶς (ἀνδριάντας στὴν πλατεία τῶν Σερρῶν).

τοῦ 19ου αἰ. — τῶν κατοίκων πολλῶν ἑλληνικῶν χωριών τῆς Δυτ. Μακεδονίας, ίδιως τῶν ὀνομαζόμενων Βαλαάδων (ἀπὸ τὸν ὄρκο τους *Βαλλαχὶ* = μά τὸν θεό, τὴν μόνη τουρκικὴ λέξη ποὺ γνώριζαν), ποὺ ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια, δηλαδὴ ὡς τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν ἑλληνοτουρκικῶν πληθυσμῶν τοῦ 1924 (όπότε ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ώς Τούρκοι!), διατηροῦσαν τὴν ἑλληνικὴ γλώσσα.

Τὸ ρεῦμα πρὸς τὴν ἀλλαξοπιστία ἀναστέλλεται κάπως ἀπὸ τὴ βαθμιαία ὑψωση τῆς πνευματικῆς στάθμης στὴ Μακεδονία καὶ γενικὰ στὴν Ἑλλάδα, ποὺ συμβαδίζει μὲ τὴν οἰκονομική της ἄνοδο: ίδρυονται στοιχειώδη σχολεῖα σὲ διάφορες πόλεις καὶ κωμοπόλεις, ίδιως στὶς ὁρεινές, ὅπου ὁ ἑλληνικὸς πληθυσμὸς ἐπικρατεῖ καὶ ὁ ζιγός εἶναι ἐλαφρότερος. Μεγάλες ὑπηρεσίες στὸν ἑλληνισμὸν προσέφερε τότε ἡ Ἀθωνίας Ἀκαδημία στὴν κορυφὴ ἐνὸς λόφου ΒΑ τῆς μονῆς Βατοπεδίου, ὅπου δίδαξαν, μεταξὺ ἄλλων, ὁ Κερκυραῖος Εὐγένιος Βούλγαρης καὶ ὁ Μεσολογγίτης Παναγιώτης Παλαμᾶς, πρόγονος τοῦ μεγάλου ποιητῆ Κωστῆ Παλαμᾶ. Ἀπὸ τὴν Ἀθωνιάδα ἀποφοίησαν νέοι, μοναχοὶ καὶ λαϊκοί, μαθητὲς κυρίως τοῦ Βούλγαρη, ποὺ σκορπίστηκαν στὴ Μακεδονία καὶ γενικὰ στὰ πέρατα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ συνετέλεσαν μὲ τὶς γνώσεις τους καὶ προπάντων μὲ τὸν ἐνθουσιασμό τους στὴ βαθμιαία ἄνοδο τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τῶν κατοίκων. Ἀπὸ τὰ θρανία τῆς πέρασε καὶ ὁ μεγάλος διδάσκαλος καὶ ἐθνοκήρυκας, ὁ μοναχὸς Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, ὁ ὅποιος, κατὰ τὶς ἀλλεπάλληλες περιοδείες του μὲ τὸ θερμό του κήρυγμα σὲ πόλεις καὶ χωριά ίδιως τῆς Κεντρικῆς καὶ Δυτικῆς Μακεδονίας ὅχι μόνο στήριξε τὴν πίστη τῶν κατοίκων στὸν χριστιανισμό, ἀλλὰ συνετέλεσε στὴν ἴδρυση πολλῶν σχολείων.

Τὴν ἐποχὴ αὐτή, δηλαδὴ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰ., πυκνώνεται ἀκόμη περισσότερο τὸ ρεῦμα τῶν Μακεδόνων, ίδιως τῶν Δυτικομακεδόνων, πρὸς τὶς βόρειες χώρες τῆς

Βαλκανικής, πρὸς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην καὶ τὶς παραδούναβίες χῶρες μέσ' ἀπὸ τὶς κοιλάδες τοῦ Ἀλιάκμονα, τοῦ Ἀξιοῦ, Μοράβα καὶ Δούναβη, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην μέσ' ἀπὸ τὴν Βοσνίαν ἢ μέσ' ἀπὸ τὶς Σέρρες ἀκολουθώντας τὴν κοιλάδα τοῦ Στρυμόνα. Οἱ Μακεδόνες αὐτοὶ ἐγκαθίστανται δριστικὰ δὲ διάφορες ἀπὸ τὶς παραπάνω χῶρες (στὴν Σερβία καὶ Βοσνία ἔξελίσσονται σὲ δραστήριους ἐμπόρους καὶ ἀποτελοῦν τὴν ἀστικὴν τάξην τῶν χωρῶν αὐτῶν, κατὰ τὶς ὁμολογίες τῶν ιστορικῶν τους, καὶ οἱ γόνοι τους προκαλοῦν τὴν ἐθνικὴν ἀφύπνισην τοῦ τόπου), ἵδιος χιλιάδες σὲ πάμπολλα χωρὶα καὶ πόλεις τῆς Αὐστρίας καὶ Οὐγγαρίας, ὅπου ἴδρυσαν σχολεῖα, ἐκκλησίες, νεκροταφεῖα, στὰ δόποια καὶ σήμερα μπορεῖ νὰ ἴδει κανεὶς τὶς ἐπιτύμβιες ἐλληνικὲς ἐπιγραφές. Στὸ πανεπιστημιακὸν τυπογραφεῖο τῆς Βούδας, καθὼς καὶ στὸ τυπογραφεῖο Tzattner καὶ Karolyi τῆς Πέστης, ποὺ ὀνομάζεται σὲ πολλὲς ἐκδόσεις «Ἐλληνικὸν Τυπογραφεῖον», τυπώνονται ἀλφαβητάρια, ἀναγνωστικά, ἐγχειρίδια γραμματικῆς, ρητορικῆς, λεξικά, ιερὲς ιστορίες, κατηχήσεις, ἔργα ἀστρονομίας, γεωμετρίας, ιστορίας, φυσικῆς κ.λ. Στὴ Βιέννη ἀκόμη ἐκδίδονται οἱ πρῶτες ἐλληνικὲς ἐφημερίδες, ἀπὸ τὶς δόποις ὀνομαστότερες ἢ «Ἐφημερὶς» τῶν Σιατιστινῶν Μαρκιδῶν Πούλιου.

Οἱ Μακεδόνες ἀπόδημοι πρωτοστατοῦν στὸν διαφωτισμὸν τοῦ ἔθνους. Εἰδικά μάλιστα οἱ οἰκονομικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἐπιδράσεις τους στὶς ιδιαίτερές τους πατρίδες εἶναι τεράστιες: ἀνοίγουν σχολεῖα, στέλνουν βιβλία, ἐνισχύουν ἄπορες οἰκογένειες, κτίζουν ἢ ἀνακαινίζουν ἐκκλησίες μὲν ὥραια ἔυλόγιλυπτα τέμπλα, ἄμβωνες, τὶς κοσμοῦν μὲν τοιχογραφίες, εἰκόνες, ἄλλα ἀναθήματα, κατασκευάζουν ἔργα κοινῆς ὡφέλειας καὶ τέλος τὰ ὥραια ἀρχοντάσπιτα τοῦ 17ου, 18ου καὶ 19ου αἰ., ποὺ θαυμάζαμε ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια στὴ Μοσχόπολη, στὴν Καστοριά, στὴ Σιάτιστα, στὴν Κοζάνη, στὴ Βέροια, στὴ Σαμαρίνα, στὴν Ἀχρίδα, στὶς Σέρρες, στὸ Μελένικο καὶ ἀλλοῦ. Ἡ ἀρχιτεκτο-

νική μορφή τῶν ἀρχοντικῶν αὐτῶν, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν δργανική ἐξέλιξη τοῦ ἀγροτικοῦ σπιτιοῦ πρὸς ἓνα τύπο τελειοποιημένο ἀπὸ πρακτική καὶ αἰσθητική ἄποψη, παρουσιάζει τὴν γένεση καὶ ἀνάπτυξη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς τουρκοκρατίας.

Οἱ εὕποροι "Ἐλληνες ἀστοὶ καὶ οἱ λόγιοι τοῦ ἔξωτερικοῦ, ὅπως ὅλοι οἱ ἀστοὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, εἰναι φιλελεύθεροι καὶ ἐπαναστατικοί, εἰναι αὐτοὶ ποὺ ἀφυπνίζουν τὸ Ἑλληνικὸ ἔθνος καὶ ὀργανώνουν τὴν πανελλήνια ἐξέγερση. Μέσος ἀπὸ τοὺς κόλπους των πηγάδει στὴ Βιέννη ἡ κίνηση τοῦ Ρήγα, ποὺ τὴν πλαισιώνουν "Ἐλληνες τῆς Μακεδονίας, οἱ στενότεροι συνεργάτες τῆς, οἱ ἀδελφοὶ Παναγιώτης καὶ Ἰωάννης Ἐμμανουὴλ ἀπὸ τὴν Καστοριά, ἐπίσης ὁ Γεώργ. Θεοχάρης ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη, ὁ Θεοχ. Τορούντζιας, ὁ Κωνστ. Δούκας καὶ ὁ Γεώργιος Πούλιου ἀπὸ τὴν Σιάτιστα. Ἡ παράδοση τοῦ Ρήγα καὶ ὁρισμένων ἀπὸ τοὺς συνεργάτες του, Μακεδόνες καὶ ἄλλους "Ἐλληνες, ἀπὸ τοὺς Αὐστριακοὺς στοὺς Τούρκους καὶ ἡ θανάτωσή τους στὸ Βελιγράδι συγκλόνισαν ὅχι μόνο τὴν Ἐλλάδα, ἀλλὰ καὶ τὶς ἄλλες βαλκανικὲς χῶρες, ἐσπειραν τὸν καρπὸ τῆς ἐλευθερίας τους, ἐφόσον μάλιστα ἡ κατάσταση τῆς τρομοκρατίας ἐκεῖ κάτω ὅχι μόνο δὲν παρουσίαζε βελτίωση, ἀλλ᾽ ἀπεναντίας χειροτέρευε.

Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν συνταράζει τοὺς "Ἐλληνες, ἴδιως τῆς Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας, ἡ ἀνταρσία τῶν Σέρβων (1804 κ.ἔ.), ἡ ὁποία ἔχει μεγάλη ἀπήχηση στοὺς κλεφταρματολούς τοῦ Ὀλύμπου, τῶν Χασίων καὶ τοῦ Βερμίου. Αὐτοί, ἐπωφελούμενοι ἀπὸ τὴν ἀναταραχὴν, ξαναρχίζουν τοὺς ἀγῶνες τους ἐναντίον τῶν Τούρκων. "Ετσι φτάνουμε στὶς παραμονὲς τῆς μεγάλης Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, τὴν ὁποία ὀργανώνει κυρίως ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία (1814-1821) ποὺ ἐργάζεται συνωμοτικὰ μὲ ἐπιτυχία καὶ στὴ Μακεδονία. Ἐκεῖ ὁ ἐπαναστατικὸς σπινθήρας μεταδίδεται κατὰ τὰ μέσα Μαΐου 1821, μὲ τὴν

άνταρσία τῶν κατοίκων τοῦ Πολυγύρου, καὶ ξαπλώνεται σὲ ὅλη τὴν Χαλκιδική, καὶ στὶς τρεῖς χερσονήσους τῆς Κασσάνδρας, Σιθωνίας καὶ Ἀγ. Ὁρους, ὅπου μάλιστα ἀποβιβάζεται, προερχόμενος ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Ἐμμ. Παπᾶς (1772-1821) ἀπὸ τὴ Δοβίστα τῶν Σερρῶν, ἐπιφανῆς φιλικός, φέρνοντας μαζί του πολεμοφόδια.

Στὴ Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα κέντρα τῆς Μακεδονίας, ἀκόμη καὶ σὲ μικρὰ χωριά ποὺ βρίσκονταν στοὺς δρόμους τῆς καθόδου τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων ἢ τῶν Ἀλβανῶν μισθοφόρων πρὸς τὴ Νότια Ἑλλάδα οἱ κάτοικοι ζοῦν ήμέρες τρομερῆς ἀγωνίας μὲ τὶς φυλακίσεις, τὰ βασανιστήρια καὶ τὶς ἐκτελέσεις ποὺ βλέπουν ἐμπρὸς στὰ μάτια τους καθημερινά. Δύο εἰναι κυρίως τὰ ἐπαναστατικὰ σώματα τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ τὰ ὅποια τὸ ἔνα ὑπὸ τὸν Ἐμμ. Παπᾶ προχωρεῖ ὡς τὸ Στενὸ τῆς Ρεντίνας καὶ στὸ Ἑγρὶ Μποντζάκ καὶ τὸ ἄλλο ὑπὸ τὸν Χάψα ὡς τρεῖς ὥρες ἔξω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ οἱ ἄνδρες τους εἰναι ἄσπλοι ἢ κακῶς ὀπλισμένοι καὶ ἐντελῶς ἀνοργάνωτοι. Γι’ αὐτὸ καὶ ἀπωθοῦνται ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ καταφεύγουν μὲ πλήθη προσφύγων στὶς χερσονήσους Κασσάνδρας καὶ Ἀγ. Ὁρους, ὅπου καὶ ὄχυρώνονται. Τέλος τὰ ξημερώματα τῆς 30ῆς Ὁκτωβρίου δὲ νέος πασάς τῆς Θεσσαλονίκης Μεχμέτ Ἐμίν σπάζει τὶς γραμμές τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Κασσάνδρας, τὴν κυριεύει καὶ ἀναγκάζει τοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἀγ. Ὁρους καὶ τοὺς κατοίκους τῆς Θάσου νὰ συνθηκολογήσουν. Ὁ Ἐμμ. Παπᾶς ἀπελπισμένος φεύγει μὲ κοσμικοὺς καὶ μοναχοὺς στὴν “Υδρα, ἀλλὰ στὸ ταξίδι παθαίνει συγκοπὴ καὶ τὸ καράβι τὸν βγάζει στὴν ξηρὰ νεκρό.

Τὸ ἐπόμενο ἔτος νέα ἀνταρσία τῶν Ἑλλήνων στὴν περιοχὴ τοῦ Ὁλύμπου, Πιερίων (Μάρτιος-Ἀπρίλιος 1822) καταλήγει καὶ πάλι σὲ καταστροφὴ παρὰ τὴν ἡρωικὴ τους ἀντίσταση σὲ διάφορα σημεῖα. Ἡ ἀποτυχία αὐτὴ καταδίκασε καὶ τὴν ἐπέκταση τῶν ἐπιχειρήσεων στὴ Δυτικὴ Μακεδονία.

Χιλιάδες πρόσφυγες καταφεύγουν στή Νότια Ελλάδα, όπου συνεχίζουν τὸν ἀγώνα τους ἐναντίον τῶν Τούρκων. Στὰ κενὰ ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ τοὺς φόνους, τοὺς ἔξανδραποδισμοὺς ἥ καὶ ἀπὸ τὴ φυγὴ τῶν κατοίκων εἰσδύουν μουσουλμάνοι, Σλάβοι χωρικοὶ ἥ καὶ Εβραῖοι (στὰ ἀστικὰ κέντρα). Ἡταν καὶ αὐτὸ ἔνα νέο αἴτιο γιὰ τὴν ἀραιώση τοῦ πυκνοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας.

Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὸ 1822 αἰσθητὲς εἶναι στή Μακεδονία οἱ ἐπιπτώσεις τῆς ἐπαναστάσεως ποὺ μαίνεται γιὰ χρόνια στή Νότια Ελλάδα, ἐπιβαρύνσεις τῶν κατοίκων σὲ χρῆμα, καταπιέσεις, στρατολογίες ἐργατῶν, ἐπιδρομές, καταλύματα, διατροφὴ Ἀλβανῶν μισθοφόρων σὲ πόλεις, χωριὰ καὶ κωμοπόλεις τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, λεηλασίες κ.λ. κατὰ τὸ πέρασμά τους.

Τέλος κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1830 ὁ Ρούμελη βαλεσὴ (διοικητὴς τῆς εύρωπαικῆς Τουρκίας) Μεχμέτ Ρεσίτ πασάς, ποὺ ἐδρεύει στὸ Μοναστήρι, ἀποβλέποντας στὴν ἐπιβολὴ τῆς τάξης ἔξοντώνει μὲ δόλο ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη τοὺς πιὸ σημαντικοὺς Ἀλβανοὺς ἀρχηγούς, καὶ κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἴδιου χρόνου "Ελληνες ἀρματολοὺς στή Θεσσαλία, ἐνῶ τοὺς συντρόφους των τῆς Μακεδονίας τοὺς διώκει καὶ τοὺς ἀναγκάζει νὰ ζητήσουν καταφύγιο στὴν ἑλεύθερη Ελλάδα. Αὐτὸ ἦταν καὶ τὸ τέλος γενικὰ τοῦ ἀρματολισμοῦ.

Ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἔξης ἀρχίζουν οἱ μεταρρυθμιστικὲς προσπάθειες τοῦ Μαχμούτ Β'.

ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ 1830-1878

Η Μακεδονία, παρὰ τὴν ὁμόθυμη συμμετοχὴν τῶν κατοίκων τῆς στὸν Ἀγώνα τοῦ 1821, ποὺ ἀλλοῦ πρόλαβε νὰ ἐκδηλωθεῖ μὲ ἔνοπλες ἔξεγέρσεις καὶ ἀλλοῦ παρέμεινε στὸ στάδιο τῆς προετοιμασίας, καὶ παρὰ τὶς ἑκατόμβες τῶν θυσιῶν της σὲ αἷμα καὶ καταστροφές, ἐμεινε ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ νεοσύστατου νεοελληνικοῦ κράτους. Τὸ δέντρο τῆς ἐλευθερίας, γιὰ νὰ ἀνθήσει, ἔπρεπε νὰ ποτιστεῖ πάλι μὲ πολὺ αἷμα. Σ' ὅλη τῇ διάρκεια τοῦ 19ου αἰ. οἱ Μακεδόνες δὲν ἔπαγαν νὰ προσβλέπουν στὴν ἀπελευθέρωσή τους καὶ νὰ ἀγωνίζονται γιὰ τὸν ἱερὸν αὐτὸν σκοπό.

Ἐνῷ δὲν εἶχαν ἀκόμη ὀλοκληρωθεῖ οἱ διαδικασίες, μὲ τὶς ὁποῖες ἡ ὁθωμανικὴ αὐτοκρατορία ἀναγνώριζε τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ μικροῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ἄρχισαν οἱ πρῶτες ζυμώσεις γιὰ μελλοντικὲς ἔξεγέρσεις στὶς Ἑλληνικὲς ἐπαρχίες τῆς Τουρκίας. Ἀγωνιστὲς τοῦ '21, ἐκπατρισμένοι στὸ Ἑλληνικὸ βασίλειο ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ ὅλλες ἀλύτρωτες περιοχές, καθὼς καὶ στρατιωτικοί, πολιτικοὶ ἢ καὶ λόγιοι, ποὺ εἶχαν διαδραματίσει κάποιο ρόλο στὸν Ἀγώνα, ἀποτελοῦσαν τὶς ὁμάδες ἀπ' ὅπου ξεκινοῦσαν συζητήσεις καὶ σχέδια μυστικῶν ἐταιρειῶν γιὰ τὸν ξεσηκωμὸ τῆς Μακεδονίας καὶ τῶν ἄλλων ὑπόδουλων περιοχῶν.

Μιὰ τέτοια ἐταιρεία π.χ. ὑπῆρξε ἡ «Ἐταιρεία τῶν Φιλορθοδόξων», ἡ δποία, παράλληλα μὲ τοὺς ἄλλους σκοπούς της, καλλιεργοῦσε καὶ τὴν ἴδεα ἐπαναστάσεων στὴ Θεσσαλία,

“Ηπειρο καὶ Μακεδονία. Ἡ Ἐταιρεία αὐτὴ ποὺ διαλύθηκε τὸ 1840 είχε ἐκπρόσωπό της γιὰ τὴ Μακεδονία τὸν Μ. Παπά. Στὴν ἀνασύνταξη τῶν Μακεδόνων προσφύγων καὶ στὴν προετοιμασία τους γιὰ διμαδικὴ ἑξέγερση στὴν κατάλληλη στιγμὴ ἡγετικὸ ρόλο είχε ἀγαλάβει ὁ Τσάμης Καρατάσος, γιὸς τοῦ γερο-Καρατάσου τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ '21. Στὶς τρεῖς πρῶτες δεκαετίες ὁ Τσάμης Καρατάσος ἀποτέλεσε τὴν κυρίαρχη μορφὴ ἀνάμεσα στοὺς Μακεδόνες ἀγωνιστὲς καὶ ὑπῆρξε ὁ φυσικὸς ἀρχηγὸς κάθε ἐπαναστατικῆς προσπάθειας στὴ Μακεδονία. Ἐνδιαφέρουσα ἐπίσης είναι καὶ ἡ περίπτωση τοῦ στρατηγοῦ Μακρυγιάννη, ὁ ὄποιος, διατηρώντας καλές σχέσεις μὲ τοὺς Μακεδόνες πολέμαρχους τοῦ 'Αγώνα, μετὰ τὴν ἕδρυση τοῦ κράτους μόνης ἀρκετοὺς ἀπ' αὐτοὺς στὴν ἰδέα ἐνὸς δεύτερου ξεσηκωμοῦ. Μὲ τὴν παρότρυνση τοῦ Μακρυγιάννη ἀνέλαβε ἀρματολὸς στὰ Μαντεμοχώρια ὁ ὀπλαρχηγὸς Ἰλαρίωνας καὶ μυοῦσε στὴν ἐθνικὴ ἰδέα τοὺς πατριῶτες.

Στὰ 1839-40 ἐμφανίζονται στὴ Μακεδονία δύο κινήσεις ποὺ ἀπέβλεπαν στὸν ξεσηκωμὸ τῶν Μακεδόνων. Ἡ μία προερχόταν ἀπὸ πράκτορες τοῦ Μεχμέτ 'Αλῆ τῆς Αἰγύπτου, ὁ ὄποιος βρισκόταν σὲ ἐμπόλεμη κατάσταση μὲ τὸν σουλτάνο. Οἱ πράκτορες αὐτοὶ μὲ βάση τὴν Καβάλα καὶ τὴ Θάσο — παραχωρημένες ἀπὸ τὸν Μαχμούτ Β' (1808-1839) στὸν Μεχμέτ 'Αλῆ — προσπαθοῦσαν νὰ ξεσηκώσουν ἐναντίον τοῦ σουλτάνου χριστιανοὺς καὶ μουσουλμάνους. Ἡ ἄλλη κίνηση ξεκινοῦσε ἀποκλειστικὰ ἀπὸ "Ἐλληνες, μιὰ ἐπαναστατικὴ ἐπιτροπὴ ἀπὸ τοὺς Μακρυγιάννη, Δόσιο, Δαμιανό, Νιαοῦμ καὶ ἄλλους, ἡ ὄποια, ἔχοντας ἑξασφαλίσει καὶ τὴ συμμετοχὴ τοῦ Τσάμη Καρατάσου, συγκέντρωνε χρήματα καὶ ὄργάνωνε σώματα γιὰ τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θεσσαλία. Ὁ τελευταῖος μάλιστα ξεκίνησε γιὰ τὴ Μακεδονία, ἀλλὰ ἀναγκάστηκε ἀπὸ θαλασσοταραχὴ νὰ σταματήσει στὸ Πήλιο. Στὴ συνέχεια ὅμως κατευθύνθηκε πρὸς τὴν Κρήτη καὶ ἔλαβε μέρος στὴν ἐπανάστασή

της μαζί μὲ ἄλλους Μακεδόνες, ἐλπίζοντας νὰ ἐπανέλθει ἀργότερα στὴν πατρίδα του μὲ τὴ βοήθεια καὶ τῶν Κρητικῶν. Ὁ ἀποτυχία ὅμως στὴν Κρήτη ματαίωσε τὰ σχέδια. Στὸ "Αγιον Ὄρος ἔφτασε μόνον δὲ Βελέντζας, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἀναγκάστηκε νὰ ἐπιστρέψῃ στὴ Θεσσαλία, γιατὶ οἱ μοναχοὶ δὲν ἤσαν διατεθειμένοι νὰ ἐκτεθοῦν σὲ κίνδυνο ἀπὸ ἐπιπόλαιες ἐνέργειες. Οἱ μικροκινήσεις τοῦ Καρατάσου καὶ τοῦ Βελέντζα, καθὼς καὶ ἡ ἔξέγερση στὴν Κρήτη, εἶχαν ώς ἀποτέλεσμα νὰ ξεσπάσει ἡ ὁργὴ τῶν Τούρκων κατὰ τῶν χριστιανῶν, ίδιως τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ ἔκαναν αἰσθητὸ τὸν ρόλο τῆς Μακεδονίας στὰ εὐρύτερα ἀλυτρωτικὰ σχέδια τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1839-1841 καὶ ώς τὸ 1854, ποὺ σημειώνεται μιὰ σοβαρὴ προσπάθεια γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Μακεδονίας, συνεχίζονται οἱ δραστηριότητες τῶν μυστικῶν ἑταιρειῶν. Οἱ προσπάθειες αὐτὲς μπορεῖ νὰ μὴν εἶχαν θεαματικά ἀποτελέσματα, διατηροῦσαν ὅμως σὲ ἐγρήγορση τὸν Ἑλληνισμὸ μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ βασίλειο γιὰ τὴ μοίρα τῶν ὑπόδουλων ἀδελφῶν. Ἐξάλλου στὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα ἡ Μεγάλη Ἰδέα παίρνει συγκεκριμένη μορφὴ ώς πολιτικὴ τοῦ βασιλείου καὶ συμπαρασύρει καὶ τὴν ἡγεσία τοῦ κράτους, ἡ ὁποία εὐνοεῖ μυστικὰ τὴν ὑποκίνηση ἐπαναστατικῶν κινημάτων στὶς ὑπόδουλες ἐπαρχίες. "Ἐτσι μέσα σ' αὐτὸ τὸ γενικὸ κλίμα, ἡ Μακεδονία — μαζὶ μὲ τὴν Ἡπειρο, Θεσσαλία καὶ Κρήτη — παραμένει στὴν πρώτη σειρά τοῦ προγράμματος τῆς Μεγάλης Ἰδέας.

Τὸν Ὁκτώβριο τοῦ 1853 ξεσπάει νέος ρωσοτουρκικὸς πόλεμος, ὁ γνωστὸς Κριμαϊκός, ποὺ στὴν Ἑλλάδα προκάλεσε γενικὴ κινητοποίηση, γιατὶ τόσο ὁ "Οθωνας ὅσο καὶ οἱ περισσότεροι πολιτικοὶ πρόβλεπαν ἥττα καὶ διάλυση τῆς Τουρκίας. "Ἐτσι μὲ προσωπικὴ ἀνάμειξη τοῦ βασιλιᾶ καταρτίστηκαν ἔνοπλα σώματα ποὺ θὰ δροῦσαν στὶς τρεῖς βόρειες ὑπόδουλες ἐλληνικὲς ἐπαρχίες. Ἡ εἰσόδος τῶν σωμάτων καὶ οἱ

έχθροπραξίες στήν "Ηπειρο καὶ τὴ Θεσσαλία προηγήθηκαν, ἐνῶ στὴ Μακεδονία τὸ πρῶτο ἔνοπλο σῶμα μὲ τὸν Τσάμη Καρατάσο ώς «ἀρχιστράτηγον τῆς Μακεδονίας» ἀποβιβάστηκε στὴ Σιθωνία στὶς 6/18 Ἀπριλίου 1854. Ὁ Καρατάσος, ἐπικεφαλῆς μεγάλης δυνάμεως προσπάθησε νὰ ξεσηκώσει τὴ Χαλκιδικὴ καὶ τοὺς Ἀγιορεῖτες μοναχούς. Μὲ προκήρυξη ποὺ ἀπηγόρουν φτάνοντας στὴ Μακεδονία καλοῦσε ὅλους τοὺς χριστιανοὺς νὰ ξεσηκωθοῦν κατὰ τῶν Τούρκων. Καὶ πράγματι παντοῦ γινόταν δεκτὸς μὲ ἐνθουσιασμὸς καὶ οἱ νέοι ἔσπευδαν νὰ καταταγοῦν ἑθελοντὲς στὸ σῶμα του. Στὸ μεταξὺ ὅμως ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία συμμάχησαν μὲ τὴν Τουρκία καὶ κήρυξαν τὸν πόλεμο ἐναντίον τῆς Ρωσίας. Ἐπειδὴ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη είχε ζητήσει λίγο νωρίτερα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα νὰ ἀνακαλέσει τὰ ἀνταρτικὰ σώματα καὶ ἡ ἀπαίτησή της δὲν ἔγινε δεκτή, οἱ Ἀγγλογάλλοι κατέλαβαν τὸν Πειραιὰ καὶ ἐπέβαλαν στὴν Ἀθήνα κυβέρνηση τῆς προτιμήσεώς τους. Παράλληλα, μὲ ἐντολὴ τοῦ Γάλλου προξένου στὴ Θεσσαλονίκη, γαλλικὸ πολεμικὸ ἔσπευσε στὴ Σιθωνία καὶ βούλιαξε τὸ πλοϊο τῶν ἐπαναστατῶν, τὸ δοποῖο μετέφερε τὰ πυρομαχικά, καθὼς καὶ διάφορα βοηθητικὰ πλοιαρία. Ὁ Καρατάσος, παρὰ τὶς δυσμενεῖς αὐτὲς συνθῆκες, συνέχιζε τὸν ἀγώνα, προσβάλλοντας τὶς τοπικὲς φρουρὲς καὶ προκαλώντας σοβαρὲς ἀπώλειες στὸν ἔχθρο. Οἱ Τούρκοι στὸ μεταξὺ συγκέντρωσαν σημαντικὲς δυνάμεις στὴ Χαλκιδικὴ, ἐνέσπειραν τὸν τρόμο στὸν ἄμαχο πληθυσμὸ καὶ σκότωσαν, σχεδὸν χωρὶς ἀφορμή, 27 προκρίτους τοῦ Πολυγύρου. Ἔτσι τὰ γεγονότα αὐτὰ πάγωσαν τὸν ἀρχικὸ ἐνθουσιασμὸ τῶν ἐντοπίων καὶ τῶν Ἀγιορειτῶν μοναχῶν καὶ ἀνάγκασαν τὸν Καρατάσο νὰ συμπτυχτεῖ στὴ θέση Κουμίτσα, κοντά στὴν Ἰερισσό. Ἡ ἐπίθεση τῶν Τούρκων ἔγινε στὶς 16/28 Μαΐου καὶ τὸ σῶμα τοῦ Καρατάσου, παρὰ τὸν ἡρωισμὸ τῶν ἀνδρῶν του, δὲν μπόρεσε νὰ τὴν ἀντιμετωπίσει, γιατὶ οἱ θέσεις του δὲν ἦταν φυσικὰ ὄχυρες καὶ δὲν ἔχθρος πολλαπλάσιος.

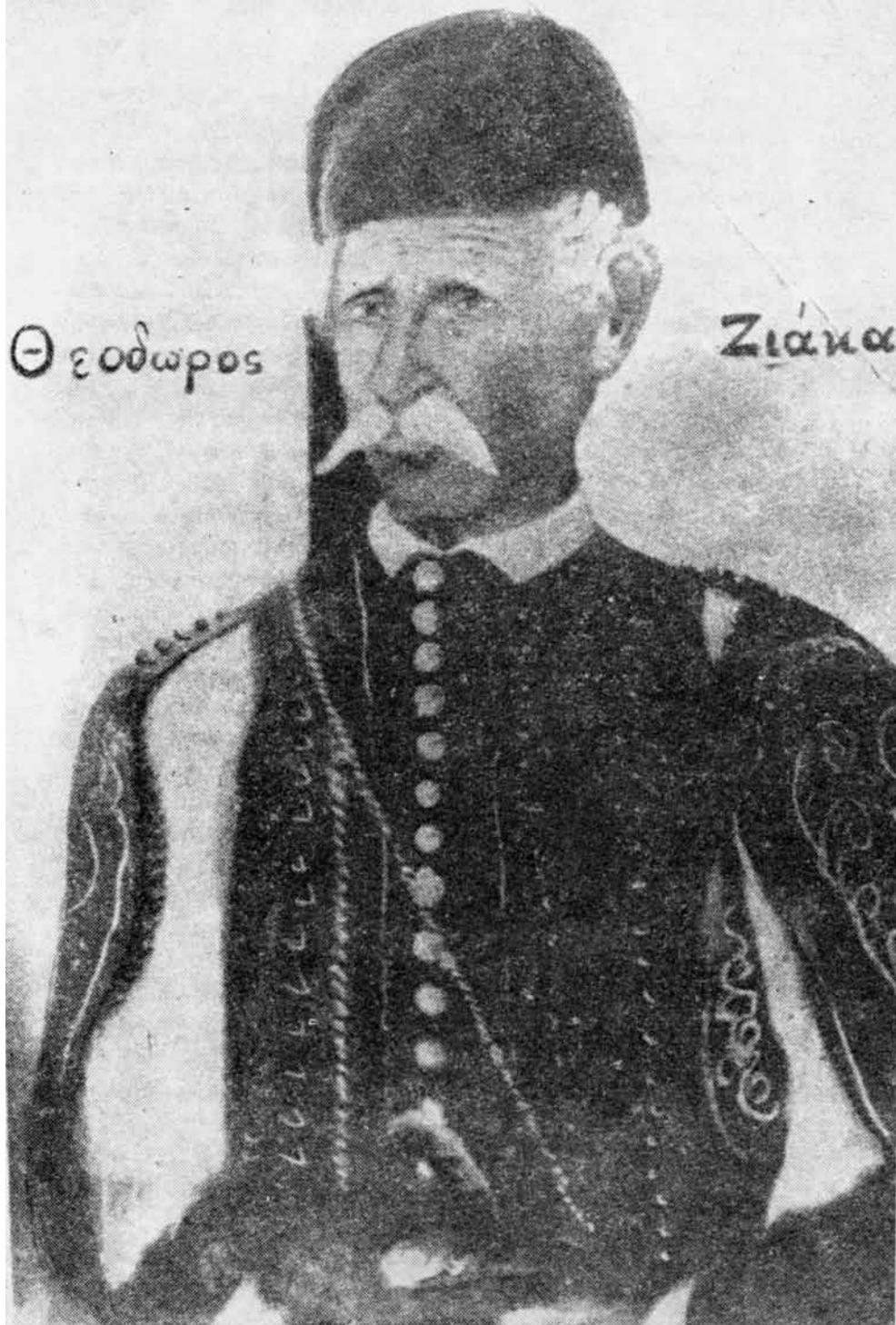
Οι Τοῦρκοι υπέστησαν σοβαρές ἀπώλειες, ἀλλὰ καὶ τοῦ Καρατάσου ἔπεσαν 90 ἄνδρες στὸ πεδίο τῆς μάχης. Ὁ ἕδιος μετὰ τὴν ἀποτυχία αὐτὴν ὑποχώρησε στὸ "Αγιον" Ὄρος, ἀπ' ὅπου, μὲ τὴν μεσολάβηση τῶν ξένων προξένων, ἐπέστρεψε μὲ γαλλικὸν πολεμικὸν στὴν Χαλκίδα.

Ἡ ἀπόβαση τοῦ Καρατάσου στὴν Χαλκιδικὴ ἀποτελοῦσε τὸ ἔνα μόνο σκέλος τοῦ πολεμικοῦ σχεδίου ποὺ πρόβλεπε ταυτόχρονη εἰσβολὴ στὴ Μακεδονία καὶ ἀπὸ δύο ἄλλα σημεῖα: τὸ ἔνα ἀπὸ τὴν Δυτικὴν Μακεδονία καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὴν "Οσσα" Ὀλυμπὸ, ὅπου θὰ ἔφτανε μέσω Θεσσαλίας ἵσχυρὸν σῶμα Ὀλυμπίων ὀπλαρχηγῶν. Τὸ σῶμα αὐτό, 2.500 περίπου ἄνδρες, κατέλαβε τὰ Τέμπη, τὸν νότιο Ὀλυμπὸ καὶ ἔφτασε κοντὰ στὴν Κατερίνη. Ἡ ἔξασθένηση τῆς ἐπαναστάσεως στὶς ἄλλες περιοχὲς καὶ ἡ μεσολάβηση τῶν προξένων Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ἐπεισαν τοὺς ἐπαναστάτες νὰ δεχτοῦν ἀνακωχὴν καὶ νὰ ἐπιστρέψουν στὴν Ἑλλάδα.

Στὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἔξαλλον ὁ Θεόδωρος Ζιάκας κατέλαβε τὴν δυτικὴν Πίνδο ἀπ' ὅπου ἔκαμε συνεχεῖς ἐπιδρομὲς στὴν περιοχὴν Γρεβενῶν καὶ Ἀνασελίτσας. Οἱ ἐπιτυχίες του ἔξεσήκωσαν τοὺς πιὸ θερμοὺς νέους τῶν γειτονικῶν χωριῶν καὶ ἀρκετοὺς Κοζανίτες ποὺ ἐσπευσαν νὰ καταταγοῦν στὸ σῶμα του. Πολυάριθμος τουρκικὸς στρατὸς κινήθηκε κατὰ τοῦ Ζιάκα, ὃ ὅποιος ὀχυρώθηκε στὸ Σπήλαιο τῶν Γρεβενῶν καὶ ἀμύνθηκε ἐπὶ ἡμέρες γενναιότατα. Οἱ φθορὲς ποὺ προξένησε στὸν ἐχθρὸν ἦταν μεγάλες, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐλπίδες γιὰ τελικὴ ἀπόκρουση μηδαμινές. Οἱ πρόξενοι τῶν Δυνάμεων στὰ Γιάννενα μετέβησαν στὸν τόπο τῶν ἐχθροπραξιῶν καὶ πρότειναν στὸν Ζιάκα νὰ ἀποχωρήσει, ἐγγυώμενοι αὐτοὶ γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῶν γυναικοπαίδων κ.λ. Ὁ Ζιάκας στὴν ἀρχὴ ἀπέρριψε τὴν πρόταση τῶν Τούρκων καὶ τῶν προξένων, ἀλλὰ τελικά, βλέποντας τὶς δυσκολίες νὰ συνεχίσει τὸν ἀγώνα, κάμφθηκε καὶ ἔψυγε καὶ αὐτός, ὅπως καὶ ὁ Καρατάσος καὶ οἱ Ὀλύμπιοι

Θεοδωρος

Zianas

όπλαρχηγοί, στήν έλευθερη 'Ελλάδα. 'Η περιοχή τῶν Γρεβενῶν πλήρωσε στή συνέχεια τὴν ἀνταρσία της μὲ καταστροφή καὶ ἐρήμωση.

'Η ἔκβαση τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1854 στή Μακεδονία στάθηκε ἀτυχῆς, ἀλλὰ οἱ προσπάθειες τῶν Μακεδόνων γιὰ ἐλευθερία δὲν σταμάτησαν. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι οἱ περισσότεροι ἀντάρτες ἀποχώρησαν, ἀριθμὸς ἐνόπλων παρέμεινε στὸν μακεδονικὸ χῶρο ἐναλλάσσοντας τὸν ρόλο τοῦ ἐπαναστάτη μὲ τοῦ ληστῆ. "Ετσι ἐπιβίωσαν πυρῆνες ποὺ διατηροῦσαν ἐμπειροπόλεμο δυναμικὸ ἔτοιμο, ὥστε σὲ νέα εὐκαιρία νὰ μεταπηδήσουν καὶ πάλι ἀπὸ τὸ ληστρικὸ στὸ ἐπαναστατικό τους ἔργο. 'Απὸ τὴν ὄλλη μεριὰ οἱ ντόπιες παραδοσιακὲς δυνάμεις τοῦ ἐλληνισμοῦ — ἔμποροι, δημογέροντες, δάσκαλοι, κληρικοὶ — καλλιεργοῦν μὲ πεῖσμα τὴν ἑθνικὴ ἰδέα, ἐπικουρούμενες καὶ ἀπὸ τῇ γενιὰ τῶν νέων ἐπιστημόνων, ποὺ σπουδασμένοι στὸ ἐλεύθερο βασίλειο καὶ διαποτισμένοι μὲ ἔντονο ἑθνικιστικὸ πνεῦμα ἐπιστρέφουν καὶ ἐγκαθίστανται στὶς γενέτειρές τους.

Παράλληλα στὴν ἐλεύθερη 'Ελλάδα πλήθαιναν οἱ διάφορες ὁργανώσεις Μακεδόνων, δπως ἡ «'Οργάνωση τῶν Μακεδόνων Φοιτητῶν», ἡ «Προπαρασκευαστικὴ 'Ἐπιτροπὴ τῶν Μακεδόνων» κ.ἄ. Στόχος τῶν ὁργανώσεων αὐτῶν, ποὺ βρίσκονταν σὲ στενὴ ἐπαφὴ μὲ τὶς τοπικὲς ἐπαναστατικὲς ἐπιτροπὲς τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Μακεδονίας, ἔμενε πάντα ἡ ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου. 'Ο Τσάμης Καρατάσος ἔξαλλου συνέχιζε γιὰ ἔνα διάστημα τὶς μυστικές του ἐνέργειες καὶ συνεννοήσεις γιὰ νέα ἐπαναστατικὰ κινήματα στή Μακεδονία. Νέα εὐκαιρία γιὰ ἔξέγερση στή Μακεδονία παρουσιάστηκε τὴν ἐποχὴ τῆς Μεγάλης Κρητικῆς 'Ἐπαναστάσεως (1866-1868). Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, τὰ ἀνήσυχα ἐπαναστατικὰ στοιχεῖα ἀνάμεσα στοὺς Μακεδόνες ποὺ ζοῦσαν στὸ βασίλειο διεῖδαν δυνατότητες γιὰ ἐπεκτάσεις τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος καὶ στὶς βόρειες ὑπόδουλες ἐπαρχίες. 'Ανάμεσά τους δ

Λεωνίδας Βούλγαρης, άνήσυχος πατριώτης, έχοντας δικά του έπαναστατικά σχέδια για τή Μακεδονία, όταν ξέσπασε ή κρητική έπανασταση τό 1866 άποβιβάσθηκε στήν 'Ορμύλια τής Χαλκιδικῆς μαζί μὲ τὸν καπετάν Γεωργάκη, τὸν Μαδεμοχωριανό, καὶ μὲ δύναμη 25-30 ἀτόμων. Σκοπός του ἦταν νὰ ξεσηκώσει τοὺς ὑπόδουλους ἀδελφούς. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως γρήγορα ἔξουδετέρωσαν τὸ σῶμα τοῦ Βούλγαρη συλλαμβάνοντας τὸν ἴδιο καὶ τοὺς περισσότερους ἄνδρες του καὶ ἐνσπείροντας, ὅπως συνήθως, κύμα τρομοκρατίας στὸν πληθυσμό.

Σὲ λιγότερο ἀπὸ μιὰ δεκαετία ἡ τύχη τῆς Μακεδονίας ἥρθε καὶ πάλι στὸ προσκήνιο. Τό 1878, ὕστερα ἀπὸ νέο ρωσοτουρκικὸ πόλεμο, ὑπογράφηκε ἡ περιώνυμη συνθήκη τοῦ 'Αγίου Στεφάνου, μὲ τὴν ὅποια ἰδρυόταν ἡ μεγάλη ἡγεμονία τῆς Βουλγαρίας, ποὺ θὰ περιλάμβανε ὅχι μόνο τὶς χῶρες μεταξὺ Δούναβη καὶ Αἴμου, ἀλλὰ καὶ τὴ Βόρεια Θράκη, τὴ Δυτικὴ Θράκη καὶ τὴ Μακεδονία, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, τὴ Χαλκιδικὴ καὶ τὶς ἐπαρχίες Κοζάνης καὶ Σερβίων, περιοχὲς κατοικούμενες ἀπὸ πυκνοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμούς. Οἱ "Ἐλληνες ὅμως δὲν ἤσαν διατεθεῖμένοι νὰ ἐγκαταλείψουν χωρὶς μάχη τὸν ἀγώνα. "Ηδη σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 1877 γίνονταν μυστικὲς συνεννοήσεις γιὰ ἔνα γενικὸ ξεσηκωμό. Στὸ μεταξὺ, ἐπειδὴ ἡ κεντρικὴ ἐπιτροπὴ τῶν ἐθνικῶν ἐταιρειῶν «'Ἐθνικὴ Ἀμυνα» καὶ «'Ἀδελφότης» εἶχε τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ταυτόχρονη προετοιμασία τῆς ἔξεγερσης στήν Κρήτη, Θεσσαλία καὶ Μακεδονία, εἶχε συγκροτηθεῖ, ὅπως εἴπαμε, στήν 'Αθήνα ἡ «Μακεδονικὴ Ἐπιτροπὴ» ἢ «'Ἐπιτροπὴ Μακεδόνων» μὲ μοναδικὴ φροντίδα τῆς τὴν ὀργάνωση τῆς ἐπαναστάσεως στὴ Μακεδονία. Ἡ ἐπιτροπὴ αὐτὴ ἀπαρτίσθηκε ἀπὸ προσωπικότητες μακεδονικῆς καταγωγῆς, ὅπως οἱ Στέφανος Δραγούμης, Λεωνίδας Πασχάλης, Ἰωάννης Πανταζίδης, Γεώργιος Παπαζήσης, Νικόλαος Χαλκιόπουλος κ.ἄ. Τὸν ἴδιο καιρὸ δὲ Λεωνίδας Βούλγαρης ἐτοίμαζε ισχυρὸ σῶμα γιὰ νὰ προκαλέσει

έξέγερση στήν Ἀνατολική Μακεδονία. Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μακεδονίας τὴν ἰδέα τῆς ἐπαναστάσεως εἶχαν ἀσπαστεῖ οἱ κάτοικοι τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Πιερίας, ἐκτεταμένη δὲ προετοιμασία εἶχε συντελεστεῖ στὶς περιοχὲς Κοζάνης, Σιάτιστας, Καστοριᾶς, Μοναστηρίου, Χαλκιδικῆς καὶ Σερρῶν. Ὁ λοχαγὸς Κοσμὰς Δουμπιώτης μὲ σῶμα 500 ἀνδρῶν καὶ σύμβουλο τὸν Λεωνίδα Πασχάλη ἀποβιβάστηκε στὴν Πιερία στὶς 16/28 Φεβρουαρίου καὶ μετὰ 3 ἡμέρες στὸ Λιτόχωρο σχηματίστηκε «Προσωρινὴ Κυβέρνησις τῆς Μακεδονίας» μὲ πρόεδρο τὸν Λιτοχωρινὸ Εὐάγγελο Κοροβάγκο. Ἐτσι στὶς 19 Φεβρουαρίου/3 Μαρτίου 1878, ἡμέρα ύπογραφῆς τῆς συνθήκης τοῦ Ἀγίου Στεφάνου, κατὰ περιέργη σύμπτωση, ἡ ἀγωνία τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας ἐκδηλωνόταν μὲ τὴν ἐπανάσταση τῆς περιοχῆς Ὀλύμπου-Πιερίων. Ἡ ἐπαναστατικὴ κυβέρνηση ἀπηγόρουνε διακήρυξη πρὸς τὶς Μεγάλες Δυνάμεις, ἀπὸ τὶς δόποις ζητοῦσε ύποστήριξη στὸν δίκαιο ἀγώνα τῆς καὶ προστασία τῶν γυναικοπαίδων ἀπὸ τὴν τουρκικὴ θηριωδία. Σημαντικὴ ύπηρξε καὶ ἡ συμμετοχὴ τῶν κατοίκων τῆς Πιερίας. Χάρη στὶς πρωτοβουλίες τοῦ ἐπισκόπου Κίτρους Νικολάου, τοῦ ἀρχηγέτη τῶν Βλάχων τοῦ Βερμίου Πατραλέξη καὶ τῶν ληστανταρτῶν Χοστέβα καὶ Καλόγηρου, ὀλόκληρη ἡ περιοχὴ Ὀλύμπου-Πιερίας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κατερίνη, βρισκόταν στὰ χέρια τῶν ἐπαναστατῶν. Δυστυχῶς ὅμως μιὰ σειρὰ σφαλμάτων τακτικῆς καὶ ἡ γρήγορη ἀποστολὴ τουρκικῶν δυνάμεων εἶχαν ώς ἀποτέλεσμα νὰ πυρποληθεῖ τὸ Λιτόχωρο καὶ πολλὰ χωριά, νὰ περιοριστεῖ ὁ ἀγώνας σὲ ἀνταρτοπόλεμο καὶ τέλος νὰ ἀναγκαστοῦν οἱ ἐπαναστάτες νὰ καταφύγουν στὴ Θεσσαλία καὶ στὴ συνέχεια στὴν ἑλεύθερη Ἑλλάδα.

Στὴ Δυτικὴ Μακεδονία, μετὰ τὴν ἄφιξη τοῦ Δουμπιώτη στὴν Πιερία, νέοι τῶν περιοχῶν Σερβίων, Κοζάνης καὶ Καστοριᾶς πῆραν τὰ ὅπλα καὶ περίμεναν τὸν ἐρχομό σωμάτων ἀπὸ τὸ ἔλληνικό βασίλειο. Καὶ στὴν περιοχὴ αὐτὴ συγκροτήθηκε

«Προσωρινή Κυβέρνησις τῆς Ἐπαρχίας Ἐλιμείας» μὲ πρόεδρο τὸν Κοζανίτη Ἰωάννη Κοβεντάρο, γραμματέα τὸν Καστοριανὸν Ἀναστάσιο Πηχεώνα καὶ στρατιωτικὸν ἀρχηγὸν τὸν ντόπιο ὄπλαρχηγὸν Ἰωσῆφ Λιάτη. Μέσα σὲ δυὸ μῆνες τὸ ἀντάρτικο, ἐνισχυμένο καὶ μὲ ἐπαναστάτες καὶ ὄπλαρχηγοὺς ποὺ εἶχαν μετάσχει στὶς ἔξεγέρσεις Θεσσαλίας, Ἡπείρου καὶ Ὀλύμπου-Πιερίας, ἀπλώθηκε σὲ δὴ τὴν ὁρεινὴν περιοχὴν ἀπὸ τὴν Κοζάνην ὡς τὸ Μοναστήρι. Γιὰ ἔνα διάστημα στὸ Πισοδέρι τῆς Φλώρινας δημιουργήθηκε ἀρχηγεῖο σωμάτων ποὺ ἡ δύναμή τους ἔφτασε περίπου στὶς 2.000 ἀνδρες. Μολονότι οἱ Τούρκοι κήρυξαν στρατιωτικὸν νόμο καὶ συγκέντρωσαν στὴν περιοχὴν στρατὸν 15.000 ἀνδρῶν, οἱ ἐπαναστάτες κράτησαν ὡς τὸν Νοέμβριο τοῦ 1878, ὅπότε οἱ καιρικὲς συνθῆκες τοὺς ἀνάγκασταν νὰ διαλυθοῦν. Στὸ μεταξύ, τὸ καλοκαίρι τῆς χρονιᾶς αὐτῆς στὸ Βερολίνιο συνέδριο πραγματοποιήθηκε ἡ ἀναθεώρηση τῶν ὅρων τῆς συνθήκης τοῦ Ἀγίου Στεφάνου καὶ ἡ Μακεδονία παρέμεινε βέβαια στὴν Τουρκία, ἀλλὰ ἔφυγε ἀπὸ τὴν βουλγαρικὴν ἀρπάγη.

Οἱ ἔξεγέρσεις στὴ Μακεδονία δὲν ἤταν δυνατὸν νὰ ὀδηγήσουν στὴν ἀπελευθέρωσή της. Ὑπογράμμιζαν ὅμως τὸν δυναμισμὸν τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς χώρας καὶ τὸν πόθο γιὰ ἑλευθερία. Συγχρόνως κατέγραψαν τὴν ἑλληνικὴν ἀντίδραση στὶς ἀπαράδεκτες διατάξεις τῆς συνθήκης τοῦ Ἀγίου Στεφάνου, τὴν ὁποίαν ἀντίδραση ἐκμεταλλεύτηκαν ὅσοι εἶχαν συμφέρον γιὰ τὴν ἀνατροπὴν τῆς συνθήκης καὶ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ὅριών τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους ἀπὸ τὴ Μακεδονία. Αὐτὸν βέβαια δὲν σήμαινε ὅτι σταμάτησαν οἱ ἀγῶνες τῶν Μακεδόνων γιὰ ἑλευθερία. Ἀντίθετα ἡ πάλη, διμέτωπη τώρα, θὰ ἄρχιζε πιὸ σκληρὴ καὶ ἀνελέητη, γιατὶ οἱ Βούλγαροι μὲ κάθε μέσον ἥθελαν νὰ διεισδύσουν στὴ Μακεδονία, ἐνῶ οἱ Τούρκοι ἀγωνίζονταν νὰ θωρακίσουν τὴ θέση τους ὡς κυριάρχων τοῦ μακεδονικοῦ χώρου.

Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ

Οι Βούλγαροι γύρω στό 1860 είχαν άρχισει νά προβάλλουν άξιώσεις γιά τήν ίδρυση αύτοκέφαλης 'Εκκλησίας. Τό Οίκουμενικό Πατριαρχείο μὲ τήν πίεση τῆς Ρωσίας (μέσω τοῦ πρεσβευτοῦ στήν Κωνσταντινούπολη κόμητος 'Ιγνάτιεφ) θέλησε νά συζητήσει τήν παραχώρηση προνομίων ἐκκλησιαστικῆς αὐτοτηρῶς φύσης. "Ετσι στίς 10 Μαρτίου 1870 ἐκδόθηκε σουλτανικό φιρμάνι, μὲ τὸ ὅποιο ίδρυθηκε βουλγαρικὴ 'Εξαρχία μὲ προκαθήμενο Βούλγαρο ἔξαρχο, ὁ ὅποῖος θὰ είχε ἔδρα τήν Κωνσταντινούπολη. Τό φιρμάνι αὐτὸ μὲ τὸ ἄρθρο 10 περιόρισε τὰ δρια τῆς 'Εξαρχίας στὸ βιλαέτι τοῦ Δουνάβεως, ἔξαιρώντας ρητῶς τὶς πόλεις Φιλιππούπολη μὲ τὶς γύρω μονές, τὴ Βάρνα, τὴν 'Αγχιάλο, τὴ Μεσημβρία μὲ εἴκοσι χωριὰ τοῦ Εὔξείνου Πόντου, καθὼς καὶ μερικὰ χωριὰ τῶν σαντζακίων 'Ισλιμιέ (Σλίβεν) καὶ Στενιμάχου, τῶν ὅποιων ἀναγνώριζε τήν ἀναμφισβήτητη ἐλληνικότητα.

Παρόλο ὅτι ἡ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ίδρυση τῆς βουλγαρικῆς 'Εξαρχίας ἦταν ἀντίθετη πρὸς τοὺς ιεροὺς κανόνες τῆς ὁρθοδοξίας, οἱ ὅποιοι προβλέπουν παραχώρηση αύτοκέφαλου καθεστῶτος, ὅταν ἡ αἰτούσα ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία ἀποκτήσει κρατικὴ ὑπόσταση (πράγμα τὸ ὅποιο δὲν συνέβαινε στήν προκειμένη περίπτωση, διότι Βουλγαρία ως κράτος δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη) ἥ ἀποδείξει ὅτι είναι ἀποστολική, δηλ. ίδρυμένη ἀπὸ τοὺς 'Αποστόλους (πράγμα τὸ ὅποιο ἐπίσης δὲν συνέτρεχε), οἱ Βούλγαροι θεώρησαν ὅτι τὰ δρια τῆς 'Εξαρχίας αὐτῆς δὲν ἀνταποκρίνονταν πρὸς τοὺς πόθους των, διότι αὐτοὶ ισχυρίζο-

νταν ότι βουλγαρική ήταν όχι μόνο η Θράκη, ἀλλὰ καὶ η Μακεδονία.

Η ὕδρυση τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας προκάλεσε ἀναστάτωση καὶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο συγκάλεσε Πανορθόδοξη Σύνοδο, ἡ ὁποία κήρυξε τὴ βουλγαρικὴ Ἐκκλησία σχισματικὴ καὶ τὴν κατηγόρησε «ἐπὶ ἐθνοφυλετισμῷ», δηλ. ὅτι μὲ τὸ σχίσμα δὲν ἐπιδίωκε ἐκκλησιαστικὴ ἀνεξαρτησία, ἀλλὰ ἐθνικὴ ἐπέκταση.

Καὶ πραγματικὰ οἱ χριστιανοὶ τῆς Μακεδονίας χωρίστηκαν σὲ πατριαρχικούς καὶ ἔξαρχικούς, δηλαδὴ σὲ "Ἐλληνες καὶ Βουλγάρους. Οἱ ἔξαρχικοὶ ἄρχισαν κατόπιν ἀγώνα, χρησιμοποιώντας κάθε μέσο, γιὰ νὰ παρασύρουν στὴν Ἐξαρχία κυρίως τοὺς σλαβόφωνους, τοὺς ὅποιους θεωροῦσαν Βουλγάρους. Στὸν ἀγώνα αὐτὸ ἀντιτάχτηκε ἔντονα ὁ μακεδονικὸς ἐλληνισμός, κυρίως οἱ σλαβόφωνοι, οἱ ὅποιοι στὴ μεγάλη τους πλειοψηφία παρέμειναν, παρὰ τὶς παντοειδεῖς πιέσεις, πατριαρχικοί, διότι εἶχαν ἐλληνικὴ συνείδηση. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ Βούλγαροι τοὺς ἀπεκάλεσαν «Γραικομάνους». Οἱ σλαβόφωνοι ἀντέδρασαν βίαια στὴν προσπάθεια τῆς ὑποταγῆς τους στὸν βουλγαρισμό, ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ ἀρχικομιτατζῆς Παντ. Κλιάσεφ στὰ ἀπομνημονεύματά του, τὰ ὅποια δημοσιεύτηκαν τὸ 1925. Οἱ σλαβόφωνοι αὐτοί, κυρίως τῶν προκεχωρημένων θέσεων τοῦ Μοναστηρίου, Μοριχόβου, Γευγελῆς καὶ Νευροκοπίου, ἀναδείχτηκαν μὲ δική τους πρωτοβουλία καὶ μὲ ἵδια μέσα σὲ πρώτης τάξεως ἀγωνιστὲς τοῦ ἐλληνισμοῦ, καὶ δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ λεχθεῖ ὅτι οἱ καλύτεροι Μακεδονομάχοι προήλθαν ἀπὸ τὶς τάξεις τους.

Ο γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῶν μακεδονικῶν βιλαετίων Χιλμὴ πασάς, ὁ ὅποιος ἐκφράζοντας τὴ γνώμη τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως καὶ τὴ δική του γνώμη, εἶπε σὲ ἀποκαλυπτικὴ συζήτηση μὲ Γάλλο δημοσιογράφο ὅτι «ἡ γνώμη μου καὶ η γνώμη τῆς κυβερνήσεώς μου εἶναι ὅτι εἶναι "Ἐλληνες».

Η κατάσταση ὀξύνθηκε μὲ τὴν ὑπογραφὴ τῆς συνθήκης

τοῦ Ἀγίου Στεφάνου (1878), τὸ ἄρθρ. 6 τῆς ὁποίας ἵδρυε ἐκ τοῦ μηδενός, ὅπως εἰδαμε, μεγάλο βουλγαρικὸ κράτος μὲ τὴν μορφὴ πριγκιπάτου ὑποτελοῦς στὸν σουλτάνο, τὸ ὁποῖο θὰ περιλάμβανε τὰ ἐδάφη μεταξὺ Δουνάβεως, Ἀλιάκμονος καὶ Αίγαίου Πελάγους, ἐκτὸς τῆς Θεσσαλονίκης καὶ Χαλκιδικῆς, καὶ θὰ τελοῦσε κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη τῆς ἵδρυσεώς του ὑπὸ ρωσικὸ ἔλεγχο. Ἡ συνθήκη αὐτῇ, ἡ ὁποία παρέδιδε ὅλο τὸν μακεδονικὸ Ἑλληνισμὸ στὴ Βουλγαρία (γι' αὐτὸ χαρακτηρίστηκε ἀπὸ τὸν Ἀγγλο ἱστορικὸ Οὐίλλιαμ Μίλλερ «ἐξαμβλωματικὸν ἔγγραφον» καὶ «αὐτόφωρος παραβίασις τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐθνολογίας»), ἀνατράπηκε ἀπὸ τὸ συνέδριο τοῦ Βερολίνου (1878). Μολοταῦτα ἡ συνθήκη τοῦ Ἀγίου Στεφάνου θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους ὡς νομικὴ βάση τῶν διεκδικήσεων πρὸς νότον μέχρι τὸν Ἀλιάκμονα καὶ τὸ Αίγαιο Πέλαγος.

Ἡ ἐθνολογικὴ σύνθεση τῆς Μακεδονίας φαίνεται ἀνάγλυφη στὴν ἐπίσημη τουρκικὴ στατιστικὴ τοῦ 1905 γιὰ τὰ βιλαέτια Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου, ἡ ὁποία διενεργήθηκε κάτω ἀπὸ δυσμενεῖς συνθῆκες γιὰ τὸν Ἑλληνισμό. Σύμφωνα μ' αὐτῇ, ὑπῆρχαν στὰ δύο αὐτὰ βιλαέτια 678.910 "Ἐλληνες καὶ 385.729 Βούλγαροι. Ἀκόμη δὲ Λόρδος Salisbury, ἀντιπρόσωπος τῆς Μεγ. Βρετανίας στὸ συνέδριο τοῦ Βερολίνου, δήλωνε κατὰ τὴν συνεδρία τῆς 19ης Ιουνίου 1878 ὅτι ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Θράκη εἶναι τόσο ἐλληνικὲς ὅσο καὶ ἡ Κρήτη. Φυλλάδιο ἐπίσης, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1885 στὴ Φιλιππούπολη μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς χιλιετηρίδας τοῦ Ἀγίου Μεθοδίου καὶ ἐπεῖχε θέση ἐπίσημης διακηρύξεως τῶν διεκδικήσεων τῆς βουλγαρικῆς Ἐξαρχίας κατὰ τὴν ἐφημερίδα τῆς Φιλιππουπόλεως «Μακεντόσκι Γκλάζ», ἀναφέρει ὅτι ἀν τυχὸν ζητήσει ἡ Εὐρώπη νὰ ἐκφραστεῖ ὁ μακεδονικὸς πληθυσμὸς σὲ ποιὰ ἐθνικότητα ἀνήκει, μᾶλλον εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Μακεδονίας θὰ πετάξει ἀπὸ τὰ χέρια μας ... οἱ κάτοικοι, ἐκτὸς δύο ἢ τριῶν ἐπαρχιῶν τῆς Βόρειας Μακεδο-

νίας, είναι έτοιμοι μὲ λίγη βία νὰ διακηρύξουν ἐγγράφως ὅτι δὲν είναι Βούλγαροι, ὅτι ἀνήκουν καὶ ἀναγνωρίζουν τὸ ἑλληνικὸ πατριαρχεῖο, ὅτι προτιμοῦν τὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ τοὺς Ἐλληνες δασκάλους». Τὴν ὑπεροχὴν αὐτὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴ Μακεδονία ἀναγνώρισαν ἐπίσημα οἱ Βούλγαροι μὲ τὴ συμφωνία τῆς 11ης Μαρτίου 1912, τὴν δόποια ὑπέγραψαν μαζὶ μὲ τοὺς Ἐλληνες στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὸν καθορισμὸ τῶν ἔδρων, τὶς δόποιες κάθε ἐθνότητα θὰ καταλάμβανε στὴν τουρκικὴ βουλὴ. Κατὰ τὴν συμφωνία αὐτὴν, τὴν δόποια παραθέτει καὶ σχολιάζει ὁ Charles Vellay, καὶ τὴν δόποια ἡ ἡμεπίσημη ἐφημερίδα τῆς Σόφιας «Дневник» σχολίασε ως σύμφωνη μὲ τὴν ἐπίσημη στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ, οἱ Ἐλληνες λάμβαναν στὰ βιλαέτια Θεσσαλονίκης καὶ Μοναστηρίου δέκα ἔδρες, ἐνῶ οἱ Βούλγαροι μόνο τρεῖς καὶ στὴ Θράκη ὄλες τὶς (9) ἔδρες.

Ο μακεδονικὸς αὐτὸς ἑλληνισμὸς εἶχε ἄρτια ἐκκλησιαστική, σχολικὴ καὶ κοινοτικὴ ὀργάνωση, δέσποζε οἰκονομικὰ καὶ μολονότι βρισκόταν σὲ καθημερινὴ ἐπαφὴ μὲ Βουλγάρους καὶ ἄλλους Σλάβους, μὲ Ἀλβανούς, μὲ Τούρκους, ἀλλὰ καὶ ρουμανίζοντες, κατόρθωνε νὰ διατηρεῖται ἀρραγής, ὑπεράνω γλωσσῶν καὶ γλωσσικῶν ἴδιωμάτων καὶ νὰ ἀναπτύσσει ἐμπορικὴ δραστηριότητα σὲ ὅλη τὴν ἔκταση ἀπὸ τὴν Βενετία μέχρι τὴν Περσία καὶ ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο μέχρι τὴν Ρουμανία καὶ Αὐστροουγγαρία συγκεντρώνοντας στὰ χέρια του τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἐμπορίου τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας μὲ τὴν Κεντρικὴ Εύρωπη καὶ διαθέτοντας χρῆμα γιὰ τὴν ἵδρυση σχολείων καὶ ἐκκλησιῶν καὶ τὴν ἐνίσχυση διαφόρων ὀργανώσεων.

Η ἀντίδραση τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ στὸ ἐκκλησιαστικὸ σχίσμα καὶ τὴ συνθήκη τοῦ Ἀγίου Στεφάνου ἐκδηλώθηκε, ὥπως εἴδαμε, τὸ 1878 μὲ τὴν ἐπανάσταση στὸν Ὁλυμπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ μητροπολίτη Κίτρους Νικολάου καὶ τὸν

σχηματισμό προσωρινής Κυβερνήσεως ύπό τὸν ἰατρὸν Εὐάγγελο Κοροβάγκο στὸ Λιτόχωρο. Ἡ ἐπαναστατικὴ αὐτὴ πρωτοβουλία ἔγινε ἀπαρχὴ δργανώσεως τῆς ἄμυνας τοῦ μακεδονικοῦ ἐλληνισμοῦ κατὰ τῶν διεκδικήσεων τῶν Βουλγάρων κομιτατζῆδων καὶ τῶν μέσων, τὰ ὅποια αὐτοὶ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ τὴν ἐπικράτησή τους, καταστροφὲς χωριῶν, δολοφονίες μητροπολιτῶν, ιερέων, δασκάλων, προκρίτων, ἐκτελέσεις πολιτῶν, ἀρπαγὲς ναῶν καὶ σχολείων κ.λ. Μεταξὺ 1897-1904 δολοφονήθηκαν στὰ δύο βιλαέτια Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου πάνω ἀπὸ 500 Ἑλληνες. Στὸν ἀγώνα αὐτὸν ὁ Ἰων Δραγούμης, ὁ ὅποιος χρημάτισε πρόξενος στὸ Μοναστήρι, ἀφιέρωσε (μὲ τὸ ψευδώνυμο "Ιδας") τὸ βιβλίο του «Μαρτύρων καὶ ἡρώων αἵμα». Ἡ προσπάθεια τῶν Βουλγάρων στράφηκε κυρίως πρὸς τὰ Κορέστια καὶ τὴν περιοχὴν Μοριχόβου, πρὸς τὸν βάλτο τῶν Γενιτσῶν καὶ πρὸς τὴν περιοχὴν Νευροκοπίου Σερρῶν.

Ἀποφασιστικὴ καμπὴ στὸν Μακεδονικὸν Ἀγώνα σημείωσε ἡ καταστροφὴ τοῦ Κρουσόβου κατὰ τὴ βουλγαρικὴ ἐπανάσταση τοῦ Ἡλιντεν (μέρα τοῦ Προφήτη Ἡλία) τὸν Ἰούλιο 1903. Τὴν νύκτα τῆς 19 πρὸς 20 Ἰουλίου 1903, κομιτατζῆδες εἰσῆλθαν στὴν πόλη καὶ τὴν κράτησαν ἐπὶ δέκα μέρες μὲ τὸ σύνθημα «Ἡ Μακεδονία στοὺς Μακεδόνες», τὸ ὅποιο ἡ γαλλικὴ πρεσβεία Σόφιας ἤδη πρὶν ἔνα χρόνο περίπου μὲ τηλεγράφημά της (13 Αὐγούστου 1902) ἐρμήνευσε μὲ τὸν ἔχῆς τρόπο: «ἐκεῖνο τὸ ὅποιο οἱ Βούλγαροι θέλουν στὴν πραγματικότητα κρυπτόμενοι ὑπὸ τὸ σύνθημα αὐτὸν εἶναι ἡ Μακεδονία νὰ δοθεῖ στοὺς Βουλγάρους». Πραγματικὰ ὑποχρέωσαν τοὺς Ἑλληνες κατοίκους νὰ καταβάλουν εἰσφορὰ σὲ αὐτούσιο χρυσό, ἀναπέτασαν τὴ βουλγαρικὴ σημαία, ἀπαγόρευσαν τὴν ἐλληνικὴ γλώσσα καὶ περιφέρονταν στὶς ὁδοὺς τραγουδώντας τὸ «Μακεδονία παλαιὰ Βουλγαρία». Οἱ Τοῦρκοι (τακτικὸς στρατὸς καὶ ἄτακτοι βασιβουζοῦκοι) ἀντέδρασαν ἀμέσως καὶ, ἀντὶ νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῆς βουλγαρικῆς συνοικίας, δωροδοκημένοι ἀπὸ τοὺς

¹Ο μακεδονομάχος καπετάν Κώτας.

Βουλγάρους ἐπιτέθηκαν κατὰ τῶν ἑλληνικῶν συνοικιῶν λεηλατώντας, φονεύοντας καὶ πυρπολώντας.

‘Η καταστροφὴ τοῦ Κρουσόβου, τοῦ «βορείου προπυργίου τοῦ ἑλληνισμοῦ», συντάραξε τὸ πανελλήνιο. Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο διαμαρτυρήθηκε πρὸς τὶς Μεγάλες Δυνάμεις σὲ τόσο δξὺ ψφος, ὡστε ἡ διαμαρτυρία του νὰ θεωρηθεῖ ὡς κήρυξη πολέμου τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τοῦ σλαβισμοῦ, ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση ἔκανε ἔντονο διάβημα πρὸς τὸν μέγα βεζίρη. Τότε ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνηση ἀποφάσισε νὰ ἐνδιαφερθεῖ ζωηρὰ γιὰ τὴν τύχη τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ πρὸς τοῦτο ἀπέστειλε στὴ Μακεδονία ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὸν λοχαγὸ Κοντούλη (ἀρχηγὸ τῆς ἐπιτροπῆς), τὸν ὑπολοχαγὸ Παπούλια καὶ τοὺς ἀνθυπολοχαγοὺς Μελά καὶ Κολοκοτρώνη, οἱ ὁποῖοι περιόδευσαν δρισμένες περιοχές της (μέλη της ἔφτασαν μέχρι τὶς Πρέσπες) καὶ ὑπέβαλαν ἔκθεση ἐνισχύσεως τῶν ἀγώνων της. Νωρίτερα ὁ βασιλιάς Γεώργιος Α΄ ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ Δηλιγιάννη, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀπορροφηθεῖ ἀπὸ τὸ Κρητικὸ ζήτημα, εἶπε: «Τὴν Κρήτη δὲν ὑπάρχει κίνδυνος νὰ διεκδικήσει κανείς. Τὴ Μακεδονία νὰ κοιτάξετε, γιατὶ χωρὶς αὐτὴν ἡ Ἑλλὰς ἀδύνατο νὰ ζήσῃ».

Στὰ Κορέστια ἡγετικὴ φυσιογνωμία ἦταν ὁ γηγενῆς διπλαρχηγὸς Κώτας, ἀτρόμητος πολεμιστὴς ποὺ μὲ τὴν πειστικὴ του εὐγλωττία παρέσυρε τοὺς χωρικοὺς στὸν ἀγώνα. Μὲ τὰ παλικάρια του κατόρθωσε νὰ ἀποσπάσει τὴν πρωτοβουλία ἀπὸ τοὺς κομιτατζῆδες συνεργαζόμενος στενὰ μὲ τὸν μαχητικὸ μητροπολίτη Καστοριᾶς Γερμανὸ Καραβαγγέλη. Συνελήφθηκε κατόπιν προδοσίας καὶ ἀπαγχονίστηκε στὸ Μοναστήρι τὸ 1905. Στὴν περιοχή του ἔδρασαν ἀκόμη ὁ Κύρου καὶ Γκαδούτσης ἀπὸ τὸ Ἀνταρτικό, ὁ Παῦλος ἀπὸ τὸ Κρατερό, ὁ Σίμος ἀπὸ τὰ "Αλωνα, ὁ Παπασταύρος Τσάμης ἀπὸ τὸ Πισοδέρι, ὁ Νταλίπης ἀπὸ τὸν Γαῦρο Καστοριᾶς, ὁ Χολέρης ἀπὸ τὴ Βεύη, ὁ Ράμος ἀπὸ τὸ Τρίγωνο Φλωρίνης, ὁ Τσιώρης, ὁ Ζιούρκος, ὁ

Μπρούφας και ὁ Στέφος ἀπὸ τὸ Μοναστήρι. Στὸν Βάλτο τῶν Γενιτσῶν ἀναδείχτηκε ὁ ὁπλαρχηγὸς Γκόνος Γιώτας, ποὺ κατόρθωσε νὰ κρατήσει τὴν κυριαρχία στῇ νότιᾳ ὥχθῃ τοῦ Βάλτου και ἔγινε ὁ φόβος τῶν κομιτατζήδων. Κατὰ τὴ δήλωση τοῦ στρατηγοῦ Κακκάβου, ὁ Γκόνος ὑπῆρξε «τὸ στοιχεῖο τοῦ Βάλτου και τὸ θεμέλιο μας». Στὴν περιοχὴ γενικότερα τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας ἔδρασαν ὁ Μπάρμπα Γιοβάνης ἀπὸ τὴ Σλίμνιτσα Καστοριᾶς και ὁ Σερίδης ἀπὸ τὸ Φλάμπουρο Φλωρίνης. Στὸ Μοριάριο ἀπὸ τὰ 27 σλαβόφωνα χωριὰ τὰ 24 ἦταν Ἑλληνικά. Ἐκεῖ ἔδρασαν πολλοὶ ντόπιοι Μακεδονομάχοι, ὅπως ὁ Τσίτσιος και ὁ Ζώης. Στὴν περιοχὴ Σερρῶν ἀναδείχτηκε ὁ Μητρούσης, ὁ δόποιος περικυκλωμένος σὲ κωδωνοστάσιο ἐκκλησίας τῶν Σερρῶν προτίμησε νὰ καεὶ ζωντανὸς παρὰ νὰ παραδοθεῖ. Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγώνας ἐπεκτάθηκε και στὸ Σκρά, στὴν περιοχὴ Δοϊράνης-Στρώμνιτσας (ὅπου ἔδρασαν ὁ Νικοτσάρας, ὁ Μπούριδης και ὁ Σιωνίδης) και στὴν ἴδια τὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ ἀγώνας αὐτὸς ἦταν σκληρὸς και ἀνορθόδοξος. Πολλοὶ βρῆκαν μαρτυρικὸ θάνατο. Τὸ Κρατερὸ πυρπολήθηκε δύο φορές. Ὁ μητροπολίτης Κορυτσᾶς Φώτιος, καθὼς και ὁ μητροπολίτης Γρεβενῶν Αἰμιλιανὸς δολοφονήθηκαν σὲ περιοδεία. Οἱ μητροπολίτες Γερμανὸς Καστοριᾶς, Ἰωακεὶμ Πελαγονίας, Χρυσόστομος Δράμας (ὅ κατόπιν ἐθνομάρτυρας Σμύρνης), Γρηγόριος Στρωμνίτσης (ὅ κατόπιν ἐθνομάρτυρας Κυδωνιῶν), ἀνακλήθηκαν ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο λόγω καταγγελιῶν γιὰ τὴν ἔθνική τους δράση. Σ' αὐτοὺς πρέπει νὰ προστεθοῦν οἱ μητροπολίτες Εἰρηναῖος Μελενίκου και Θεοδώρητος Νευροκοπίου. Στὸν Βάλτο τῶν Γενιτσῶν οἱ ἀπώλειες ἀπὸ τὶς μάχες και τὶς ἐνέδρες, καθὼς και ἀπὸ τὴν ἐλονοσία ἦταν μεγάλες. "Οταν ὁ Βάλτος ἀποξηράνθηκε τὸ 1932 βρέθηκαν σωροὶ σκελετῶν. Τοὺς ἄρρωστους τοὺς μετέφεραν γιὰ ἀνάρρωση στὸ Βέρμιο.

Κατευθυντήρια κέντρα τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος ἦταν τὰ

Γενικά Προξενεία Θεσσαλονίκης, όπου ύπηρέτησε ό Λάμπρος Κορομηλάς, Μοναστηρίου, όπου ύπηρέτησε ό „Ιων Δραγιούμης, τὸ Προξενεῖο Σερρῶν, όπου ύπηρέτησε ό Ἀντώνης Σακτούρης, καὶ τὸ ὑποπροξενεῖο Καβάλας. Ὁ ἀνεφοδιασμὸς τῶν Μακεδονομάχων πρὸς τὸ μέτωπο Κορεστίων καὶ Μοριχόβου-Περιστερίου γινόταν μέσω τῆς Καλαμπάκας καὶ Καστοριᾶς, πρὸς τὸν Βάλτο τῶν Γενιτσῶν μέσω τῆς Πλάκας Λιτοχώρου, Ἐπανωμῆς καὶ Χαλάστρας καὶ πρὸς τὴν περιοχὴν Σερρῶν μέσω τῆς Καβάλας. Παντοῦ ὑπῆρχαν πράκτορες, οἱ ὅποιοι κατηύθυναν ὅλα αὐτὰ μὲ τὴν ἀνιδιοτελὴ καὶ πρόθυμη συμπαράσταση τῶν κατοίκων, οἱ ὅποιοι μετέφεραν ἐφόδια, ἔκρυβαν ἄγωνιστές, συνέλεγαν πληροφορίες καὶ κατατάσσονταν στὰ σώματα. Στὴν Ἀθήνα εἶχαν ίδρυθεῖ ἡ Ἐθνικὴ Ἐταιρεία μὲ παραρτήματα καὶ στὴ Μακεδονίᾳ, ἡ Ἐταιρεία «Ἐλληνισμὸς» τοῦ καθηγητοῦ Νεοκλέους Καζάζη καὶ διάφορες ἄλλες ὁργανώσεις, τὸ «Μακεδονικό Κομιτάτο», ἡ «Ἐπίκουρος τῶν Μακεδόνων Ἐπιτροπὴ» στὸ Μοναστήρι, τὸ σωματεῖο «Ἀμυνα» μὲ διακλαδώσεις στὴ Μακεδονίᾳ. Ἐξάλλου ἡ ἐφημερίδα «Ἐμπρὸς» τοῦ Καλαποθάκη ἔγραφε πύρινα ἄρθρα γιὰ τὴ Μακεδονία. Κεντρικὴ μορφὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴ Μακεδονία ἀναδείχτηκε ὁ ἡπειρωτικῆς καταγωγῆς ἀνθυπολοχαγὸς Παῦλος Μελάς, ὁ ὅποιος περιόδευσε τὴ Μακεδονίᾳ μὲ τὴ συνοδεία τοῦ Φλωρινιώτη Λάκη Πύρζα, ἥλθε σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς κατοίκους της, τοὺς ἐνθάρρυνε καὶ τοὺς ἐμψύχωνε, ἀκουσε τὰ παράπονα καὶ τὶς προτάσεις τους καὶ λόγω τῆς συγγένειάς του μὲ τὸν μετέπειτα πρωθυπουργὸ Στέφανο Δραγούμη δημιούργησε ἀτμόσφαιρα πίστης καὶ αἰσιοδοξίας. Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴ του στὴν Ἀθήνα ἔγινε ὁ πρωτουργὸς τῆς ἀπελευθερωτικῆς κινήσεως γιὰ τὴ Μακεδονία. Βρῆκε τὸν θάνατο στὴ Στάτιτσα (σήμερα φέρει τὸ ὄνομά του) σὲ συμπλοκὴ μὲ ἀπόσπασμα τουρκικοῦ στρατοῦ ὕστερα ἀπὸ προδοσία τοῦ Βούλγαρου βοεβόδα Μῆτρο Βλάχο. Ἡ ἀπώλειά του ἤταν βαρὺ πλῆγμα γιὰ τὸν ἐλληνισμό. „Ολοι

τὸν ἀνέμεναν ώς ἀρχηγὸν τοῦ Ἀγώνα καὶ ώς ἐλευθερωτή. Ὁ θάνατός του ὅμως συγκίνησε τὸ πανελλήνιο, ποὺ ἄρχισε νὰ κινεῖται ἀποφαστιστικὰ ὑπὲρ τῆς Μακεδονίας. Ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἐθελοντὲς ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδας, καὶ ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴν ἀκόμα, προσῆλθαν γιὰ νὰ πολεμήσουν γιὰ τὴν Μακεδονία. Οἱ περισσότεροι ἐθελοντὲς ἦσαν Κρητικοὶ καὶ Μανιάτες. "Ολοὶ αὐτοὶ μὲ τὴν ἀπόφασην νὰ σώσουν τὴν Μακεδονίαν ἐντάχτηκαν στὰ διάφορα σώματα, καὶ σὲ συνεργασία μὲ τοὺς ντόπιους Μακεδονομάχους κατόρθωσαν νὰ ἐπιβληθοῦν καὶ νὰ φτάσουν μέχρι τὸ Μορίχοβο. Στὸν Βάλτο τῶν Γενιτσῶν πολέμησαν ὁ ἀγνὸς Ἀγρας (Τέλος Ἀγαπηνός), ὁ ὄποιος βρῆκε τραγικὸ θάνατο μὲ τὸν Ναουσαῖο ὁδηγὸ του Μίγκα στὴν ὁμώνυμη σήμερα τοποθεσία, ἐπειδὴ ἀφελῶς πίστεψε στὴ δυνατότητα ἐπιλύσεως τῆς διαφορᾶς μὲ τοὺς Βουλγάρους, καὶ ὁ Παπατζανετέας. Στὴν Κεντρικὴ Μακεδονία, εἰδικότερα στὸ Γενικὸ Προξενεῖο Θεσσαλονίκης, γιὰ τὴν ὁργάνωση πόλεων καὶ ὑπαίθρου ὑπηρέτησαν οἱ κατόπιν στρατηγοὶ Μωραΐτης, Ἀβράσογλου, Μαζαράκης, Ἐξαδάκτυλος, Κάκκαβος καὶ Σπυρομήλιος καὶ ὁ κατόπιν ναύαρχος Δεμέστιχας. Στὰ Κορέστια ἔδρασαν κυρίως Κρητικοὶ ὄπλαρχηγοί, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὄποιους ἔγιναν θρυλικοί, ὅπως ὁ Εὐθύμιος Καούδης, Τσόντος (Βάρδας), Κατεχάκης (Ρούβας), Δικώνυμος Μακρής, Γ. Στρατινάκης, Γ. Σεϊμένης, Γ. Βολάνης, Παῦλος Γύπαρης, Καραβίτης. Σὲ διάφορα ἄλλα μέρη ἀγωνίστηκαν οἱ ὄπλαρχηγοὶ Γ. Περάκης, Λαμπτινὸς Βρανάς, Γρηγ. Φαληρέας, Ι. Πούλακας, Ἀντ. Βλαχάκης (Λίτσας), Ζαχ. Παπαδάς (Φούφας), Τσολακόπουλος (Ρέμπελος), Ι. Νταφώτης, Καλομενόπουλος (Νίδας), Θ. Κουκουλάκης, Ν. Λυκάκης, Εύστρ. Μπονάτος, Μανοῦσος Κατουνάτος, Γ. Ζουρίδης, Καραλίβανος, Βιβιλάκης. Στὸ Μορίχοβο ὁ κατόπιν στρατηγὸς καὶ ἀντιβασιλεὺς Κονδύλης, ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἐφημερίδας «Βῆμα» Δ. Λαμπράκης, ὁ Μοναστηριώτης ὑπουργὸς καὶ συγγραφέας Γ. Μόδης καὶ ὁ

ήρωικός Πηλιορείτης Γαρέφης, ό δόποιος φονεύθηκε μετά από έπιθεση τὴν όποια διενήργησε μόνος ἐναντίον Βουλγάρων κομιτατζήδων. Στὴν περιοχὴ Σερρῶν ὁ Σερραῖος ὀπλαρχηγὸς Δούκας Γαϊταντζῆς, ὁ ἐπίσημος Σερραῖος Πέος καὶ ὁ Κρητικὸς Ἀντωνάκης, στὴν περιοχὴ Κοζάνης ὁ Γέρμας (Ν. Τσοτάκος). Σὲ δλους αὐτοὺς τοὺς ἐπωνύμους θὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ πολλοὶ ἄλλοι, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα δὲν εἰναι δυνατὸ δυνημονευτοῦν.

Ο Μακεδονικὸς Ἀγώνας, ό δόποιος διήρκεσε περίπου σαράντα χρόνια ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τὶς λαμπρότερες σελίδες τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας. Χάρη σ' αὐτὸν διασώθηκε ὁ μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς καὶ κατέστη δυνατὴ ἡ διαμόρφωση τοῦ σύγχρονου Ἑλληνικοῦ κράτους σὲ ὅρια, τὰ δόποια τοῦ ἐπιτρέπουν νὰ ζήσει ζωὴ ὑλικὰ καὶ ἡθικὰ ἀξιοπρεπή, ἀνύψωσε τὸ ἡθικὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ἔθνους γενικὰ καὶ ἀποκατέστησε τὴν ἐμπιστοσύνη ξένων καὶ ἡμετέρων στὶς ἰκανότητες τῶν Ἑλλήνων. Οἱ μακεδονομάχοι ἀξιωματικοί, οἱ δόποιοι ἐπέστρεψαν στὴν Ἀθῆνα ἔγιναν οἱ φορεῖς τῶν δυναμικῶν τάσεων τοῦ ἔθνους καὶ αὐτοὶ εἰναι ἐκεῖνοι ποὺ ἔκαναν τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1909, ἡ δόπια ἄλλαξε τὴν τύχη τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους καὶ τοῦ ἔθνους καὶ προπαρασκεύασε τοὺς ἔθνικοαπελευθερωτικοὺς ἀγῶνες τῶν ἐτῶν 1912-1913.

A' ΕΚΔΟΣΗ

'Εκτύπωση

Θανάσης Αλιντζής

Βιβλιοδεσία

Γιώργος Δεληδημητρίου

Αποχρωματισμοί

Ρεπροτεχνική Ε.Π.Ε.

'Επιμέλεια

Μαρία Βαφειάδου, Δημ. Σπ. Τσαφαρᾶς

B' ΕΚΔΟΣΗ

2007

Έκτύπωση:

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

ΑΔΕΛΦΩΝ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ Α.Ε.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

